

LOOMING

OKTOOBER 1970

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

10

H. Eelma

Kodumaa (Linoollõige) 1970

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

10 OKTOOBER 1970

Tants aurukatla ümber*

KOLMAS TANTS

aanus, masinist Lusiksepa noorem poeg, segab hoolega Aiaste hämaras kuivatiuberikus ahjuroobiga teri. Ta on sihvakas, laia lauba ja sügavsiniste silmadega noormees, kes erineb oma isast, jändrikust, ümara näoga mehest, nagu päev ööst, arvatavasti on ta läinud mõnesse kauge-

masse esivanemasse või ka vanaisa Jakobisse, kes on ammu mullaks saanud, kuigi oli surnultki nii raske, et ta kirstu pidid haua juurde kandma kuus tugevat söönud meest, nagu oleksid rohmakas kuu-sises kastis kivid, mitte kaheaastase voodispõdemisega kokkukuivanud raugakeha. Jaanuse näos vilksatab aeg-ajalt (muidugi päevavalges, mitte siin pimedas) kübeke üht-teist targemat, puhtamat ja julgemat kui tema isa ja vanaisa pilgus samas elueas, aga võib-olla see paistab nõnda praegu, kui ta on noor, terve ja elu kruupink pole teda veel põhjalikult pigistanud. Ta sarnaneb mõne varsa, pullvasika või kutsikaga, kes on noorest peast ilus ja armas, kuid täis kasvades minetab kogu oma võlu, nõtkuse ja jõu, muutudes puitunud ilmetuks tarbeolevuseks. Poisi piklikku väljaulatuvate põsesarnadega nägu pole sügis-õhtuselt hämaras ruumis näha. Pisikese tolmust ja porist tuhmi akna-silma taustal meenutab ta pigem mõnda pahaendelist kuju Kreutzwaldi muinasjutust kui lepliku meelega, nooruse tõttu veel tigestumata Aiaste talu sulast.

Küla on töökättest tühjaks jäänud, töömehi otsitakse tikutulega taga, tööd kuhjuvad üksteise otsa, vallamajast tuuakse aina uusi ja uusi normikõrgenduskäske, seepärast käivad ka lausa poisikesed tõsiste täismeeste ette, rääkimata sellest, et ka külatüdrukud, kelle armsamad on jõutud Punaarmeele mobiliseerida, sõjamõllus jäljetult kadunud või redutavad kodukandist kaugel, mõnes võõras tihedamas metsas, peavad noorukeile lausa jahti.

Vili kahiseb plekil, õhk on tolmane ja palav. Jaanus seisab palja-jalu luupekseni viljas, terad rudisevad taldade all, kui ta astub. Poisi ülakeha on vööni paljas, kuiv hall tolmu-kord katab ta päevitanud selga ja sitkete musklitega käsi. Määratud särk ripub ukse kõrval naela otsas, higi paneb silmad ebameeldivalt kipitama, pärlendab näol ja langeb seejärel soolase kastena teradele. Ta segab peremehe vilja, nende oma, ppsikohalt saadav saak on nii väike, et seda ei tasugi kuivatamiseks kaugele vedada, saab oma saunas hakkama.

Elmar käib veel praegugi katlaga vilja peksmas. Sõja-aastail on vana, hädise, loksuva aurukatla aktsiad ootamatult tõusnud. Temast on saanud otse asendamatu masin, sest praegu pole enne kodanliku aja lõppu ostetud Käo traktoriga rehepeksul midagi teha, olgu tasku või rebenemiseni pungil ostupunkte ja ostmarkasid, petrooli pole ikka kusagilt saada, kuid puid on igas talus külluses. Nii tulebki, et katel ja Elmar Lusiksepp, kelle tervis on viimasel ajal niisama streikima haka-

* Algus «Loomingus» nr. 9.

nud nagu ta lõhvelepõlenud katelgi, käivad mõlemad täie ette, tehes oma ainuõiget, iidset ja möödapääsmatut tööd, kuni ventiilid ja kolvid peavad auru ja surm pole haaranud vanamehe südant raudsete tangide vahele.

Jaanus ei mõtle isast ega katlast; ahjuroop ta tugevais kohmakais kätes nõksatab järsku seisma, otsekui oleks tabamatust käsitamatu kaugusest, hallist hämarusest antud märku, et aeg on lõpetada rauaga viljasegamine. Poiss pöörab kaelarummul vähemalt eemalt tahtejõulisena näivat pead, asetab roobi määrdunud särgi alla seina najale ning venitab enese madala küljeukse juurde, kuhu on koputatud õrnalt ja tasa nagu kellapuhastamiseks määratud hanetiivaga. Jaanus kobistab tükk aega praguliseks kuivanud ukse kallal, seda lahti saamata; siis märkab ta imestusega, et uks on hoopis haagis. Miks ta on seda teinud, ei mäleta, küllap mingi selgitamatu alateadliku aje või ka krambi sunnil, millele ta kunagi ei mõtle, aga mis elab temas omapead nagu vaikus öös. Ta tõstab haagi üles, vaatab pimedusse läbitungivalt, kuivava suu ja põksuva südamega: ta teab, kes see tulija on. Ta on pikisilmi oodanud seda tulekut, seda kohtamist, viimast heledat valgust, mis ta peale sellel sügisel kodukandis paistab, aga kui see on nüüd viimaks käes, jääb ta soojale kuivatiplekile tulbana seisma ja tunnistab sõnatult ukseavas valendavat ümmargust nägu, liikumatut, iseendastunut ja süütut nagu madonnapilt eebenipuust raamis. See on Vilma, Sannakese popsi tütar, sihvaka keha, hallide silmadega tüdruk, pärit vaesest perest, kus leibagi on jaopärast. Muidugi võiks Jaanust vaatama tulla ka mõni peretütar, iseäranis niisugusel meestevaesel ajal nagu praegu, pole ju masinisti poeg mingi vördjas, kuid täna tuleb siiski Vilma, ja sellega saab see jutt ühele poole.

Nad seisavad paar pikka silmapilku teineteise vastas nagu kaks eri liiki lindu, kes ei tea veel, kuidas neil tuleks häälitseada, et teineteist mõista; nad peavad seda keelt veel õppima, kui tahavad suhelda, sest ainuüksi noorte kehade ürgseid aimdusi, hääli ja tukseid ei või usaldada, need on petlikud ja vasturääkivad nagu jooõõnu kõned.

Viimaks ütleb Vilma, ise üleni alles hämaruses:

«Es oodaki vai?»

«Nigu näet,» kohmab poiss, suutmata kuidagi oma kõneaparaati talitseada, et midagi kaalukamat öelda, mida ta nii kangesti tahaks.

«Mina ei näe siin midagi. Siin om piuhkpinne, sisse kah ei kutsuta, kavaleri ommava väega toredass lännu.»

«Tule siss valge kätte, mis sa säääl pimedan passit,» sõnab Jaanus, pika juhtmega nagu ta on. Aga tüdruk seisab edasi pimeduses, hubane, liikumatu, ei-tea-mida-ootav, ja tema taga on tühi kitsas trepp, mida mööda ta on siia üles roninud ja kust tuleb sügisõhtu rõsket hõngu. Viimaks taipab poiss talle kätt ulatada, et teda üle kõrge lävepaku kuivatisse aidata. Tüdruku käsi on kuum ja kuiv, tööst kare, väike, kuid sitke, ja Jaanusele see meeldib. Alles nüüd märkab ta tüdruku teises käes rätikusse mähitud kompsu.

«Sa olet õkva nigu sõapõgenik,» tähendab ta.

«Kost sina noid põgenikke olet nännu?»

Jaanus võtab tüdruku käest kompsu ära. «Nellakümnendal aastal olli lehen pelgia sõapõgenikest pilt. Olliva täpselt sinu muudu.»

«Ma tõi sulle ubinit.»

«Melle?»

Tüdruk vaatab talle mõistmatult otsa. Kas peab ta seletama, kuidas

ta pärastlõunal ema nägemata lakka ronis, heinte seest suuremaid ja paremaid õunu välja valis ja need siis rätikusse sidus?

«Ma pidi joh midagi tuuma.»

«Melle?» küsib Jaanus jälle kramplikult. See totter küsimus on takjanupuna talle keelepära külge haakunud, ta ei saa seda alla neelata ega välja sülitada, ammugi veel midagi asemele pakkuda.

«Ma mõtli, et võisime all ahjun ubinit küdsada.»

Jaanus paneb õunakompsu tolmusele aknalauale ja tuleb siis keset ruumi. Hämarus tuleb talle appi, aidates kohmetust varjata. Ta võtab tüdruku käed arglikult pihku. Mõlemad naeratavad sissepoole.

«Ma es tiia arvatagi, et sa tulet,» ütleb Jaanus liigutatult.

«Ma jo lubassi eila sinnu kaema tulla. Kas sul om joba meelest ära lännu? Sääne unetaja sa siss olet...»

«Pailluki, mis sa lubassit...»

Jaanus jääb vai. Ta tahaks öelda midagi harjumatult õrna, südamest tulvavat ja ühtaegu suurejoonelist, aga ei oska, ei suuda ennast avaldada, ei tule sõnadega toime, kuigi usub veel sõna kõikevõitvat, kõike-suutvat ja kõikemääravat jõudu. Kuid sõnad on hajuvad ja kangekaelsed kui varsad, ta ei suuda neid koguda, nad libisevad libedate angerjatena hämarusse. Ta ohkab vaevukuuldavalt, hingeõhuga, summutades seejärel oma ohke otsemaid kõhaga, et tüdruk ei arvaks, nagu oleks ta tõepoolest ohanud. Ta on liiga vähe raamatuid lugenud, et sealt mõnd ilusamat, peenemat ja puhtamat sõna meelde jätta, oma tundeid põhjaõngena võorastesse mõtetesse peita ja nad siis enesekindlalt välja mängida. Poiss on üsna õnnetu. Ta tahab armastusest rääkida, aega on ainult tänane õhtu ja võib-olla ka öö, kui tüdruk nõustub nii kauaks siia jääma, aga sõnad pole õiged, neis on mingi viga, rike, kramp, ja kust peaks ta neid saama, et raiuda nendega pimedasse õhe ja Vilma südamesse kiirgavat päikesepaistelist rada, mis on talle praegu olulisem kui kõik muu vihmalinikusse mässitud pimenevas Tuhakopli külas. Kui ta niimoodi edasi viivitab, võib juhtuda, et too nääpsuke tüdruk, kes norguspäi tema ees seisab ja ilmutust ootab, ei saagi lõpuks midagi teada, ta hing närtsib igatsusest nagu niidetud soohein päikesepaistel ja ta poob enda öösel vihma nutliku pladina saatel Varsametsas sammaldunud kuuse otsa, ja siis on Jaanus süüdi, inimesetapja juba enne rindele jõudmist.

Korraga hakkab hiir nurgas terade seas peenikese kaebliku häälega piiksuma. See teeb neile palju nalja, mõlemad puhkevad äkki nagu käsu peale südamest naerma. Kodune hääl on ootamatult kiilunud nendevahelisse pinguldatud vaikimisse, võorastuskraamp kaob, nad tunnevad äkki rõõmsalt, et on inimesed ja elavad elu jaoks, et seisavad hiirest mõõtmatult kõrgemal, et on noored ja karta pole esialgu midagi. See teadmine lisab neile julgust ja sundimatust, ja sedagi pole vähe, iseäranis praegu, kui Jaanus põimib käed tüdruku saleda piha ümber ja suudleb hämaras ta huuli, millel on piima ja sügistuule lõhn. Tüdrukki hellub ja liibub tugevasti poisi vastu.

Õuest on kuulda, kuidas Taavet lõhub haopinu juures homseks leiva-ahju puid. Järjekordne poolpehkinud pakk läheb mütsatades lõhki ja isegi siis, kui puud on juba kolksatades hunnikusse visatud, jääb veel õhtusse alles heli kume mälestus, mis hajub videvikus pikkamisi hääletuseks, olematuseks ja liikumatuseks otsekui virts rohelisse sügavikku vajuva kivi ümber. See haihtuv hääl teeb kõrvu pesa, äratav kogu kehas mälestusi, isegi selliseid, mida pole veel kogetud, ja mida võisid

paremal juhul tunda vaid varem elanud põlvkonnad. Jaanusel käib pea ringi, kui ta tüdruku embusest lahti laseb, silmapilguks mõttesse vajub, suur, rohmakas, aknavalgust varjav; seejärel sõna lausumata üle lävepaku kuivatist välja ronib ja käsikaudu mööda kitsast puutreppi alla läheb. Alles nüüd saab Vilma mahti rätikut peast ja palitut seljast võtta, ta paneb oma luitunud vabarnavärvi räti poisi särgi juurde naela otsa ja naeratab endamisi neid vaadates, pilk pöördunud iseendasse.

Jaanus on peatselt alt tagasi, vana raske kulunud katteriidega voorikasukas kaenla all. Selle peal on ta öösiti vilja segades ja ahju küttes pikutanud, pea vanunud lambavillal. Ta laotab kasuka nurka viljast puhtaks aetud plekile, kohendab ühe kasukakäise päitsiks ja jääb küsivalt Vilma ette seisma, veri meelekohas kuuldavalt tuksumas. Viimaks ta embab Vilmat, tehes seda nii mõistmatult, et tüdrukul jääb hing hetkeks kinni ja ta krimpsutab valu pärast nägu. Ei mõista kallistada, hoiap mind, nigu oless ma mõni villakott, mõtleb Vilma rõõmsalt, kui ta nüüd üldse enam mõtleb.

Ja seal, suudluste ja kallistushoogude vahel, sosistab Jaanus tüdrukule kõrva, et ta teda armastab. Viimaks on öeldud see imesõna, mis paistab elu heledaks, aga võib ka palju kurja teha. Pärast seda on poisil tunne, nagu oleks ta paljaks riisunud; armastuseavaldus on tema meelest korruga nagu iseenese haledaks, jõuetuks ja abituks tunnistamine, millegi niisuguse äraandmine, mida enam tagasi ei saa. Umbes samasugune tunne oli tal ükskord koolipõlves, kui nad Varsametsa ääres maikuiselt värskel rohul maadlesid ja Jaanus pidi Sannakese poisile alla vanduma ja lõplikuks häbistamiseks veel valju häälega tunnistama, et tal on selg tõepoolest prügine. Muidu ei lastud üles tõusta, Alfred oli ta rinnal nagu mägi. Võib-olla Jaanuse meelilisest vaimustusest tumestatud ajunurgas välgatab aimus, et armastuski on lõppematu maadlus, kus üleni prügiseks saadakse, kuid räägitakse hoopis muust. Aga praegu pole tal mahti niisuguste asjade üle juurelda. Ta on kaheksateist aastat vana ja peab järgima vere kutset.

Tüdruk eemaldab järsult poisi käed. Nagu oleks Jaanus Lusiksepp sõrmipõletav punaseks köetud raudahi, mitte põhjamaine, valgetverd, aeglase vereringega külapoiss.

«Ma anna sulle vasta kõrvu, nii et tunnet, kui sa järgi ei jäta,» ütleb ta. «Nii võit sa egale tütrigule kõnelda.»

«Kellele nii — egale?» imestab poiss.

Selle peale ei oska Vilma tõepoolest midagi vastata. Kust tema teab — kellele. Ta pole küll poole kõrvagagi kuulnud Lusiksepa külapeal-käimistest, aga parem on siiski umbusklik olla.

«Noh, kellele?» pinnib Jaanus.

«Kost mina tiia, kellele...»

«Ma ei ole säänsit sõnnu viil mitte kellekile ütelnud,» pihib poiss äkki nii siiralt, et tüdruku tusk haihtub.

«Sa olet mulle ka armas,» lausub ta silmi maha lüües hardalt.

Jaanuse jaoks on see suur uudis. Õrnalt võtab ta tüdruku õlgade ümbert kinni ja pöörab armsa näo enda poole.

Aga õuest kostab üha rütmilisi puulõhkumise hääli. Tumeda mütsatusega tungib kirves paku sisse, naginal kangutab Taavet teda välja, seejärel läheb halg laksatades uuest löögist lõhki. Nende puudega küpsetatakse homme leiba, mis antakse perepojale kaasa, kui ta hakkab Tartusse sõjaväekomisjoni minema.

Jaanus teeb peaga liigutuse nurgas oleva kasuka poole. Vilma püüab

läbi tiheneva hämaruse ta näkku vaadata, otsimata sealt midagi eriskummalist; ta ainult vaatab, nagu poleks tal kuus talve aega olnud Jaanust vaadata, kui nad ühes klassitoas istusid.

«Äkki laset perast müüda külla jutu valla: Nurme Vilma on niisugune ja naasugune, tulli esi poisi manu... Määri te mõistate,» ütleb ta etteheitvalt.

«Ma ei kõnele kellekile mitte üttegi sõnna...» kinnitab Jaanus. Tüdruk kuulatab väljast kostvaid puulõhkumise hääli, parajasti visatakse lõhutud halg teiste peale hunnikusse. See näib teda mõnevõrra rahustavat, ta istub ettevaatlikult kasukale nagu ehmunud kuldnokk, valmis iga silmapilk õhku tõusma.

«Ma pelga,» sosistab tüdruk.

«Miks sa arvat, et mina ei pelga,» ütleb Jaanus tõsiselt. «Pelgame siss joba mõlemba.»

Ta silitab tüdruku lopsakaid tuhkhalle juukseid ja lisab siis ärevusest, ootamatusest ja lainena tõusnud kahjutundest neelatahes katkendliku häälega:

«Äkki me ei näeki enam üitstõist... mitte konagi...»

Tüdruk on kuulnud, et ülehomme läheb mitu poissi Tuhakopli külast sõjaväekomisjoni, taludes praegu muust ei kõneldagi. Kõik nad on kahekümne viienda aastakäigu mehed, nende vaikne rahulik talupoisi-aeg on täis saanud, kuskil ootavad kirved, et langeda nende elupuu juurtele. Vilma süda on kurb, lahkumise vari tumestab ta tundeid ja sunnib mõtlema nukraid mõtteid. Ta ei oska ette kujutada, mis siis saab, kui see koduse olemisega poiss, kes siin palavas kuivatinurgas päitsit kohendab, sõtta läheb; ta ei taha ega peagi oskama seda ette kujutada, sest see on loomuvastane. Aga ta süda võpatab, kui ta isegi riivamisi sellele mõtleb; hellusepuhangus viskub ta poisile kaela.

Nad lamavad hämaras palavas ruumis, kus lõhnab kuivast viljast, hiirtest, sügisest ja higist, nad ei jõua teineteist kuidagi ära emmata, nende paljad tugevad ja kuumad kehad on kogenematud, neile avaneb senitundmatu maailm, mille olemasolu nad seni ainult nooruslikes unenägudes on aimanud ja mis on täiesti teistsugune kui unistustes. See on nagu lillede palavikuline ennastunustav õitsemine enne kolletavat halla, igavene oras, millele pole määratud iialgi viljaks saada, otsekui aimaksid nende pakatavad kehad vaistlikult hävingut, mis luurab neid ahne, õela ja kadeda pilguga tuleviku künnisel, mis algab selle videva hubase pooltunni järel. See on Jaanusel esimene viimastest armastustest, sõja raudsed käed kisuvad neid teineteisest lahku, saatuse marutuul raputab ta pooltoore viljana puult, rebides endaga kaduvikku mälestuse sellest õhtust, kui oder plekil kuivab ja väljas, loomadest ja hobustest poriseks sõtkutud õuel lõhub Taavet üksluisse innuga puid. Neile on jäänud veel mõned hetked püha ja siis on kõik tagasipöördumatult, jäädavalt, igavesti otsas, kuigi nad on alles noored ja võrdlusvõimetud, et seda liiga südantlõhestavalt võtta. Nad suudavad veel sõda ja lahkumist taluda, sest karmus ja mõttetus pole veel neile ilmsiks saanud; nende silmad on kinni nagu kassipoegadel kolmandal päeval, nad ei näe kuristikku ja on sellepärast õnnelikud, nagu oskavad.

Alt õuest kostab pori lirtsustumist, seejärel nõrka tümpsumist — vist jõuti kuivemale kohale — ja siis soovitakse kareda käriseva häälega jõudu. See kõlab nagu labane vahelehuud õrna ja jõulisse näitemängu: nähtamatu armastusevaenulik hääli, väljaspool aega ja ruumi eksisteeriv kleebisheli tungib halastamatult kuivatisolijate meeleolusse ja suhe-

tesse. Nüüdsest peale ei suuda nad teda enam ignoreerida, olles väljas toimuvate jutuajamiste tahtmatud pealtkuulajad ja osasaajad. Nad kuulevad, kuidas peremees võtab tervituse kuivalt vastu ja kohe seejärel pakk lõhki mütsatab. Niisiis ei katkesta Taavet ka võõra mehe tulekul tööd. Aken hahetab, Vilma keha valendab vaevumärgatavalt, piirjooned laialivalguvad nagu näkil udusel heinamaal. Jaanus pöörab enda häirimatult selili, külg vastu tüdruku pingul kõhtu ja kumeraid rindu, ja jääb pimedusse vahtides kuulatama.

Kuivatisse kostavad peremeeste hääled summutatult, kuid küllalt selgesti.

«Sa aat peris ratsaobesega külla müüda ümbre. Täpselt nigu mõisavalitseja Auptman tsaariaigu.» Taaveti hääl on sõbralik, kuid selles ei puudu ka tubli annus pilget.

«Ma ole õige aige, läbitõmbus vist, aga näe, rahu kah ei anda, vallamajast tuudi jälle käsk...»

«Noo...»

«Saksa võim ja vägi viava kas vai kuulja süngist välja. Ei ole siin armueitmist kellekile...»

Taavet ei tee Pauli halinast väljagi. «Kelle viava, kes kargap esi ette nigu poiss ja lüüp viil kondsa kah kokku nii mis plaksup.»

«Saksamaa om tõeste kõva riik, võip kõkke tetta,» arwab Paul.

«Kes ta sunniku kõvadust tiid... Näe, Stalingradi all sai seratse sanna, et võtse päivapäält leinama. Itaaliaga läits kah suvel asi vussi...»

Paul on natuke aega vait, nähtavasti talle niisugune jutt ei meeldi.

«Täpe kõik. Saksa relva om võitmada.»

Jaanus tõuseb asemelt, läheb akna juurde ja vaatab läbi ähmase aknasilma õue, püüdes seletada videvikus vestlevaid peremehi, kes on otsekui pimeduse osakesed, olendid öö südamest, ööst saabunud ja õhe kaduvad vettinud inimkännud oma maiste murede ja ettevõtmistega. Käo Paul on rüütlina hobuse seljas, säärsaapad jalas nagu vallavanelmal, tallad sügavalt jalaraudades. Ta hobune pole küll hoolitsetud ratsu, vaid tavaline veoloom, aga sellest hoolimata mõjub Taavet tema kõrval oma kirvega vaese puuraidurina, mingi rentnikuna või päeva-töölisena. Nende nägusid pole näha, need on neelanud hämarus.

«Ma aa jahtkomandut kokku. Tulli sulle aarangukäsku tuuma. Lääme mustlast püidma.»

«Vai joba mustlast kah vaja püida,» imestab Taavet kätt püksitas-kusse peites. «Paillu te pää iist massate?»

«Jäta joba nüükmine. Vallamajast anti käsk miis kinni võtta.»

«Kas sul om siss puu joba lõigatu vai?»

«Noh ei ole, aga käsk...» Paul näeb oma kohusetruuduses üsna õnnetu välja.

«Sa lase iks mehel enne endal puu ära lõigata, siss napsa kinni.»

«Võta midagi säлга ja tule ütten.»

«Ei tiia, mis ää iist,» naerab Taavet. «Kas te välja teede?... Minu perast olgu mõts vai kubinal mustlasi täis, ei mina lää üüse enam koheki lööberdama.» Taavet kõhib nimme hästi valjusti ja hädaliselt. «Mina ole kah aige.»

«Ma käse sinnu kui omakaitselast.»

«Kas tuul puhup vai sant laulap, mul üttskõik.» Taavet võtab paku seest kirve ja läheb tuppa, vaikiv ja jonnakas.

Jaanus heidab Vilma kõrvale asemele ja kallistab loiult tüdrukut.

«Mis sääl olli?» küsib Vilma hingeõhuga.

«Ah midagi. Mis sääl üks olli?» vastab Jaanus ükskõikselt. «Aava mustlast takan, vist todasamma, kes sinna Sirgaste popsituppa kolisi, Lombi Paul aab püidjit kokku. Aga mis see meie asi.»

Kuid millegipärast teeb see teade Vilma ärevaks.

«Mis na mustlasest kõneliva?» pärib ta ootamatult.

«Mindass aarama.»

«Ommen vai?»

«Täämba.»

«Pimme joba käen, mis na nüid enamb näeva.»

«Kes suurte sakste asju tiid! Mõtlese, et saava pimedan parembide kätte.»

«Mis ta näile kurja om tennu?»

«Ei tiia,» venitab Jaanus ja püüab uuesti tüdrukut emmata. Kuid Vilmal pole õrnutsemiseks mingit soovi. Mustlaselugu on teda tublisti erutanud.

«Ta olli me puul, avit esal veidike tüüd tetta. Ta ei ole kellekile midagi kurja tennu.»

«Kes nii? Mustlane vai?» küsib Jaanus huupi. Ta on kuuldu juba unustada jõudnud.

«Mustlane jah. Kas sa makat vai?»

«Ei maka.»

«Mis na tälle teeava, viiva kinni?»

«Kas ta nakse sulle miildima, et sa nii palju küsit?»

Vilma kallistab poissi. «Rummal!»

«Pane ruttu rõivile ja joose sõna viima. Sina tiat, kon kotsil ta võip ennast varjata.»

«Kas sul om joba minust isu täis, et aat minema,» pahandab Vilma. Jaanus ei pane hädaldamist tähelegi.

«Paulil lätt enne tükk aiga, kui ta mehe kokku saap. Tolle ajaga jõvvat sa vabalt Villemit oiatada.»

«Mine esi!»

«Sina tiat toda kanti parembide.»

«Ei taha minna,» viriseb tüdruk jälle. «Ei saaki sinuga kuun olla.»

«Ära viida. Pane aga, pane kiped rõivile. Kui na äkki ta viil te küinist kätte saava, lätt sinu esal aprade. Na ihuva ta pääle ammu ammast.»

Vilma paneb kiiruga riidesse, isa ähvardavate sekelduste nimetamine teeb talle jalad alla; vana õudus tuleb talle uuesti valusalt meelde. Tookord, neljakümne esimesel aastal, kui venelased olid läinud, sakslased polnud veel päralt jõudnud, kui valgelindimehed mõistsid oma äranägemise järgi kohut ja löid korda, tookord, kui inimesed olid nagu marus ja uue hooga paljastus see tohutu kuristik, mis inimesi lahutab, ja pikkamööda hinge kogunenud raev otsis endale sallimatuse, oma-kohtu ja madala isikliku kättemaksu sopaste ojadena väljapääsu, tuldi ta isa kui juurdelõikesaajat kinni võtma. Seda tegid nood isehakanud korraloojad ja vabadusega ärplejad täiesti omal soovil ja vabal tahel — peremees, kelle ristikusöödist oli kolm hektarit eelmisel sügisel isa krundi külge lõigatud, oli õnneks hoopis leplikum mees kui paljud teised, ei ihanud pakilist õigusemõistmist ega kaevanud oma uusmaasaaja peale; seetõttu lasksid nad ta mõne päeva pärast tulema, ähvardades, et ärgu ta enam oma nina kuhugi toppigu, muidu läheb tal räbalasti. Tal läks veel hästi, isegi väga hästi, sel virelemisest väsinud,

kühmus, paljulapselisel popsil, kehva tervisega mehikesel — ta tuli ühel palaval lõunavahel, lehmälüpsi ajal koju, vaikne, ärahirmutatud ja sünge, aga Vilmale jääb eluks ajaks meeltesse kirvendama see loomalik hirm, jäätav võigas tunne, mis neid kõiki valdas, kui nad tookord heinakuu õhtul, mahedas videvikus söögilauas istusid ja järsku relvastatud mehed koputamata, sõna lausumata tuppa tulid nagu luupainajad, nagu surm.

Vilma läheb ettevaatlikult trepist alla, et mitte seal pimedas konte murda, Jaanus võtab jälle ahjuroobi kätte nagu Kentuki lövi ja hakkab huupi vilja segama, peatselt ärkab ta nagu unest oma mõtetest, otsib taskust tikud ja süütab naela otsas rippuva laterna, et vilja vaadata. Kõike seda teeb ta rohkem kombetaiteks, erutuse ajal, mis sunnib teda lihtsalt tegutsema, liikuma. Vili on täiesti kuiv, paras kotti kühveldada ja aita viia.

Pole täna rahu Aiaste kuivatis. Mõne aja pärast kuuleb Lusiksepa poiss jälle, et keegi ukse taga kolistab. Seekordne tulija on Edgar, Taa-veti ainus võsu. Jaanus ei mõista, mida on Edgaril nii hilisel tunnil siia asja. Ta ootab, et Edgar ise juttu teeks ja oma tuleku põhjuse paljastaks. Kuid perepojal pole kiiret. Ta seisab ukse juures ja vaatab, kuidas Jaanus vilja segab, hiiglasuured varjud seinal tantsimas.

Edgar on oma aastate kohta tõsine ja juurdlev poiss. Temas on läbi lõõnud vanaisa Matsi kaine ja karske meel.

Jaanus keerab laternatahti kõrgemaks. «Kas tullit kaema, kuis ma te villa kuivata,» tähendab ta naljatamisi. «Äkki pelgade, et ma toimeta mõne koti kõrvale!»

«Nagunii viiakse normiks ära... Ma tulin sinuga juttu ajama.»

Edgar kraamib põuetaskust puskaripudeli lagedale. Ja mütsakas võipaberisse mässitud liha-leiba on tal ka kaasas. Jaanuse nägu muheneb, ta pole suur viinamees, aga tublist punnsuutäiest ära ei ütle. Ta teeb veel kord laterna juurde asja ja keerab tahti. Vähemalt valge peab siin pugerikus olema, kui nad hakkavad juttu ajama! Seejärel läheb ta nurka ja istub kasukale maha. Edgar võtab istet otse soojal viljal ja tõmbab pudelikaelast pika ennesõjaaegse korgi pluksudes välja, pühib pudelisuu pihuga puhtaks ja pakub Jaanusele. Veel on kodune õhtu, nad pole veel sõjavankri külge seotud nagu laadale viidavad mullikad. Aga see hetk läheneb, rabelgu ja sebigu nad lõa otsas nii palju kui jaksavad, lihuniku kantsik mõõdab neile oma osa kätte ega lase neil vankrit kraavi vedada.

Metsakohin hakkab järsku, teravalt ja tummakstegevalt pähe. Jutt muutub katkendlikuks ja hootiseks, üha raskem on mõtteid juhtida.

Jaanus püüab mõelda endast ja kodumaast. Ta on taludes karjas käinud, vanemaks saades tööpoisina rüganud, tal pole lootust kunagi pere-meheks saada ja jalgu oma laua alla panna (kui ehk ainult mõnele lausa vigasele peretüttele koduväiks minna!). Ta soovib kõigest hingest head Eestile, mis on sama õnnetu ja väheste lootustega nagu ta ise. Ta armastab kodumaad loomulikult, omakasupüüu ja teeskluseta nagu kiviaja inimene oma koobast. Kodumaa on tema jaoks lähedane kallid inimene, kelle rõõmudele ja õnnetustele ta kaasa elab. Üha on siin vägivald valitsenud, valitseb praegugi, ja need, kes loodavad valuga valu kustutada, ei saa õigluse sotti iialgi sirgeks.

«Eesti piass iseseisvass saama,» ütleb ta. «Mina jaotass maa kõiki

vahel võrdselt ära, egale tükk kätte, teke sääl vai vanatonti. Egal ütөл piass oma elu olema. Oma jupp truupi kah, kon vihmatse aaga saass jalarätte kuivatada.»

«Ega sel mõttel just väga viga ei ole,» haigutab Edgar käsipõsakil viljal kükitades. «Aga praegu on see utoopia. Mis soe suus, see soe kurgus.»

Jaanus ohkab.

«Jah, meie asi on kehvnoi,» jätkab perepoeg. «Kui me nüüd sõjaväkke ei lähe, pannakse meid kinni ja asi seal. Ja kui venelased tagasi tulevad, algab Siberisse sõit.»

«Ei tiia, kas algap?»

«See on enam kui kindel. Pääsu pole kuskil, meie elu on nagu rannatus meres ujumine. Kogu rahvas kangutatakse kodupinnast lahti ja veetakse võõrsile.»

Jaanus võtab pudelist lonksu puskarit.

«Minu isa ütöl, et rikastele kulusi peris ära, kui neid nellakümne edimatsel aastal veidike rapsiti. Talumehe lätsiva liiga toredass...»

«Palju meil neid püstirikkaid oli... Aga mida oli näiteks kooliõpetaja Pedak teinud, et ta ära viidi?»

«Küll siss olli, kui ära viidi.»

«See asi pole nii lihtne, kui sa arvad. Tegemist oli eesti rahva kava-kindla hävitamisega,» seletab Edgar nukralt.

Jaanus hammustab paberilt liha-leiba peale, pühib käega suud ja ütleb järsemalt kui vaja:

«Sa paremb kae, mida omakaidse tege. Kas sa neide ohvrid olet lugenu? Ütsinda me kandist om kuus inemist maha lastu vai kinni viidu. Täambagi, veidike aiga tagasi läits Kāo Paul jälle meestega aarangut tegema.»

«Loeme ohvreid pärast sõda, kui hing sisse jääb. Siis on rohkem andmeid...» Edgar keerab enda raskelt teisele küljele. «Meie ladina keele õpetaja kordas möödunud aastal pea iga tund ühte ja sama: *praeterita meminisse iuvabit.*»

«Mida see maakeeli tähendap?»

«Ränki aegu meenutades on oleviku raskus kergem kanda.»

«Kas seda parembat aiga enam tulepki?»

«Ei tea, Jaanus, ei tea...» Edgar veeretab pudelit käes. «Tulgu mis tuleb, meie nagunii ei suuda midagi muuta. Meie käest ei küsitagi iial, mida me tahame või kes me oleme. Me ei ole oma kodus enam peremehed. Aga õieti ei kõlba me teenima kumbagi poolt — ei fašismi ega kommunismi. Meid on kasvatatud mõõdukas rahvuslikus vaimus, iseseisvuse ideaalidega. See on meis nagu päikesepaiste, nagu ilus muinasjutt, mis jääb kogu eluks. Eks ole?»

«Sulase leib ei ole nigu muinasjutu muudu.»

«Kulla sõber, kunagi ei tule niisugust aega, kus kõik oleksid rahul. Mitte kunagi, pea seda meeles. Kõik püüavad parema poole, aga hoopis head ei saa keegi kätte.»

«Mis mõtet om siss ültse rabelda?» kahtleb Jaanus. «Las siss kõik lätt nigu lätt.»

Edgar ei tea, mis mõtet on rabelda, ta pole sügavamõttelisteks järeldusteks küps. Ta on elanud koolipoisi elu, üht-teist lugenu, paari plikat musutanud, kuiva toidu kõrvale sahhariiniga magusaks tehtud teevett joonud ja suusatamas käinud. Ja nüüd saab ta lõõg täis nagu kogu sellel aastakäigul, kellel on mobilisatsioonikäsud käes. Vili ja veri

on kokku saanud nagu kaks surematut sümbolit. Veri väetab vilja ja vili verd; vilja ja vere köidik hoiab rahvast soode ja põndakute küljes. Aga jälle on mihkclipäev käes ja seekord on oinasteks noored poisid.

Edgar teeb teist juttu, leides muremõtetele lohutust lihtsates igapäevastes asjades.

«See oder on metsatagusest nurmelt,» ütleb ta. «Mäletad, palav juunikuu päev oli, kui me seal kaskede all esimest korda teineteist nägime. Kari oli kesal, mul oli lepakoorest pasun tehtud. Mäletad?»

Jaanus võtab pudeli vastu. «Melles ma ei mäleta.»

«Sul oli veel nööri ling.»

«Jah, olli vist jah.»

«Saime kohe sõpradeks, ajasime karja kokku. Taavet ja Koljat,» naerab Edgar.

Omaval ajal kooliski kutsuti neid Taavetiks ja Koljatiks. Koljat oli muidugi suure kondiga ja tugeva jõuga Jaanus, kellest tugevam oli ainult Sirgaste popsitõa lesknaise poeg, kõva peaga poiss, kes jäi viienadast klassist pärast munapühi koju. Jõudu nad omavahel küll ei katunud. Keeruti Alfred oli palju vanem, juba kuusteist täis, ja pidas Jaanust alles juntsuks, kellega ei maksa tõsisemalt maadlema hakatagi. Edgar oli Taavet, ka pilli oskas ta mängida, oli selle ande isalt pärinud. Ta ei sõrmitsenud küll kannelt nagu piibli-Taavet, aga see-eest käis juba poisikesest peale seltsimaja puhkpilliorkestris klarnetit puhumas, ja vabariigi aastapäeval võis teda näha hümnimängijate hulgas. Ainult ühes ei vastanud nad piibliloo kangetele meestele — nad ei kakelnud omavahel kunagi. Just vastupidi, hoidsid alati kõiges ühte, mida pandi väga imeks, sest Edgar oli ärahellitatud, jonnakas poiss, perepoeg pealegi. Jaanusel läks õppimine viletsamalt ja Edgar pidi teda nii mõneski aines aeg-ajalt aitama.

«Mul ei ole meelen muud kui tuu, kuis me mõtsa veeren tiritammi kasvatime,» ütleb Jaanus. «Sul tuli see alati parembide valla.»

Edgar kaevab kae sügavale sooja kahiseva vilja sisse, tõstab pihutäie teri üles ja laseb läbi sõrmede koonilisse kuhilasse langeda. See mäng kisub teda kaasa, ta rõõmustab nagu laps.

Mida muud nad ongi kui poollapsed. Leeris on nad siiski ära käinud. Leeriskäimine ja Vilma — need on seniajani Jaanuse suurimad elamused. Kuidas ta võis nüüd, kui kilk peas, Vilma ära unustada? Siinsamas nurgas, kasukal, oli ta olnud tema kaisus, ja see tähendab ka midagi. Ta pea oli seal seinä ääres, kus veel kasukakäisel lohk sees. Jaanuse meel tikub vägisi puskarist, sõjast ja armastusest hardaks minema. Masinlikult haukab ta praetud sealiha ja leiba, et vänge puskarimaitse suust ära kaoks. Tea, kas Vilma täna veel tagasi tuleb, nagu lubas? Jaanus igatahes ootab küll.

Muidugi on ta rõõmus, et Edgar teda vaatama tuli. Kuigi sestsaati, kui perepoeg linna gümnaasiumi läks, on nad teineteisele natuke võõraks jäänud. Edgar on kodus käimas olles alati ta üles otsinud, pole uhkeks läinud, aga jutul on jõnks sees, ei klapi, pole millestki pikemalt rääkida, üks on töömees, teine õppur. Jaanus on ahnelt perepoja jutte kuulanud, sõandamata ise millestki rääkida, kartes, et see lihtne elu, mida tema elab, ei paku ehk linnamehele enam suuremat huvi. Ainult karjapõlve- ja koolimälestused on neid endiselt lähendanud, sest sinna ei tungi pärastise elu kibestav kogemus ja seal on alles vabadus ja sundimatus.

Poiste pead on metsakohinast kuumad ja juttu on ka küllalt aetud. Väljas on vahepeal päris pimedaks läinud, hääletu, elutu sügisõhtu uputab kõik endasse. Talu vajub märga roidunud pimedusse nagu väike saar merepõhja. Raagunud puud on õuel vait, loomad häälitsevad loiult laudas ja pori plärtsub mõne majalise jalge all, kes käib lauda, talli või elumaja vahet. Aga palju neid hingelisigi siin talus enam on? Roosi, Taaveti vaikne õis, on mitu aastat tagasi rinnavähki surnud ja Aiastelt ära viidud, nagu neid kõiki siit lõpuks viiakse. Asemele on tulnud üks käbe teenijatüdrukust vanapiiga, Miili nimi, kes on talus virtinaks. Ta rahmeldab Aiastel juba aastaid, ja paljud, võib-olla ka Taavet ise, peavad teda perenaiseks.

Jaanus tõuseb haigutades kasukalt; terad on kuivad, aeg on nad kotti panna. Mida veel oodata — kotid on nurgas hunnikus ja kotihoidja käepärast. Nad hakkavadki tööle. Jaanus kühveldab puulabidaga hoogsalt teri kotti. Edgar seisab seljaga laterna poole nagu pimedusejünger ja kergitab aeg-ajalt isa suurt sopilist kahevakast kotti. Viljatolm kipitab neil kurgus, laternatuli vubiseb ja ajab paksu tahma, petrool on kehv.

Jaanusele meenub äkki imeselgesti vend, kes mobiliseeriti neljakümne esimesel aastal Punaarmeele. Ta riided lõhnasid alati vaigust, käelabad olid metsatööst mustaks parkunud. Jaanus nagu näeks, kuidas ta enne peoleminekut õuekummelitel visiseva, õhku läbilaskva pumbaga jalgrattakummi täis lööb. Talle meenub venna omapärane peahoid, kui temaga räägiti, nagu kuulataks ta osavõtlikult midagi teistele tabamatut, ainuüksi temale mõistetavat. Isegi venna imelik harjumus alguses kuiva tanguputru süüa ja seejärel ühe söömuga klaasitäis piima peale juua tuleb talle meelde.

Kõik need pildid vilksatavad tal üksteise järel kiiruga läbi pea. Aga imelik, kui ta vahel õhtul vaatab «Postimehest» tuhme ülesvõtteid, millel on kujutatud tuldsülitavad saksa kaugelaskerahurid, ja loeb sõjateateid «vihasest võitlusest bolshevikkudega», ei mõtle ta iialgi vennale, kelle vastu need torud on kuskil Venemaa padrikus pööratud. Ainult tööd tehes meenub talle vend, jah, ainult siis.

«Mis sa, Jaanus, teeksid, kui sulle rindel äkki Endel vastu satub?» küsib Edgar järsku.

Jaanus võpatab. «Just praegu mõtli temale,» tunnistab ta. «Imelik, et üteli ajal... Ah, sa tahat teeda, mis ma tii vai! Kõgepäält tereta.»

«Kas sa hakkaksid talle vastu?»

«Ega ma viil rindel ei ole,» puikleb Jaanus.

«Rindel,» osatab perepoeg ägedalt. «Kui rindele jõuad, peab kõik selge olema. Seal ei lasta sul juba pikalt mõelda.»

Jaanus lohistab täis viljakoti rahulikult seinale äärde.

«Ega me ütstõist tapma küll ei naka, ärgu nad mõtelgu,» venitab ta.

«Arvad, et see on nii lihtne — ei hakka tapma...»

«Ega me mõrtsuka ei ole.»

Edgar vaatab juurdlevalt masinisti poega.

«Üte esa latse, ei tiia, mis meil jagada om,» lisab Jaanus labidaga plekil teri kokku riisudes. «Me ei ole tõnetõsele midagi kurja tennu.»

«Nii see on, aga te sõdite erinevate ideede eest.»

Jaanus ei ütle midagi. Ideed, mõtleb ta kibedalt, me peame ideede eest surema, ühe ilusa sõna pärast, mis on peaaegu sama ilus nagu sõna «armastus». Ja Jaanus ei saa jälle teisiti, kui peab mõtlema Vilmale, ta juustele, suudlustele ja kehale, mille soojust pole tema

keha veel minetanud. Sedaaegu on Vilma kindlasti mustlase üles leidnud ja talle sõna viinud. Kui ta meest ei leidnud, pole midagi parata. Nad on teinud kõik, mis suutnud, ja nende südamed on selles loos puhatud nagu äsjaharjatud lambiklaas.

«Jaanus, kas sul on olnud kunagi eelaimusi, mis on pärast täide läinud?» küsib Edgar kotisuid kinni hoides.

Jaanus ei vasta kohe, uue kühvlitäie ajal püüab ta mõtteid koguda.

«Om küll,» vastab ta viimaks.

Edgar näib sõnu otsivat, küllap on midagi seesugust, mida ei saa kohe ära seletada.

«Ma ei tea, kas sulle maksab sellest rääkida,» alustab ta ebakindlalt. «Ülehommest komisjonist pole meil nagunii pääsu ja kui me rettu ei poe või Soome ei putka, on meil rindeleminek kindel.»

«Vist küll,» tunnistab Jaanus. «Kui me endale ainult petrooli jala-siirde ei süsti.»

«Seda ma küll ei tee, hakka veel oma tervist rikkuma.»

«Minu esa üteli, et käi ära, saap mis saap, kavva sa iks jõvvat ennast kroonu käsu iist varjata. Vaene elu, ei ole midagi üten kah panna. Sinuga om tõne asi, esa jõud sinnu mõtsa kah toita, kolme obese talu.»

«Näis, mis saab,» ütleb Edgar kinniselt. Nad pole kodus veel midagi otsustanud. Taavet on kahevahel ja tema kõhklemine kandub pojalagi. «Mul on niisugune eelaimus, et see on viimane sügis, kui ma kodus saan olla.»

Jaanus kokkub sõbra ülestunnistusest üsna ära. Et perepoja sõnade pahaendelisust natukegi leevendada, lausub ta huupi:

«Pääle sõtta tuleme tagasi.»

Edgar naeratab nukralt ja uurib oma viirastuslikku varju kuivatiseinal. Neil on kolm teed — kas metsa, Soome või saksa sõjaväkke. Soome on kaugel, sinnajõudmine on ohtudega seotud ja kes teab, mis veel sealgi ees ootab. Varsamets algab talu piirimailt, ta pole küll mõni laas, kuid veidi varju võib temagi pakkuda. Ainult üks asi teeb peavalu — kus sa ennast pakasega varjad või oled, näri puukoort nagu haavikuemand. Ollakse ju rindelähedases tagalas, kus sõjaväge kõik kohad täis, võidakse kinni püüda, ja siis on ikka vesi ahjus — kas vanglasse või rindele.

Vili valgub kahinal kotti. Jaanus kroogib kotisuu kokku ja seob nööri kinni, võtab seejärel hunnikust uue triibulise koti, harutab suu lahti, mis on pime ja ettemääratu nagu saatatus, ja mis peab inimelusid, inimvilja täis saama.

Nad on oma valikus kõlbeliselt takistatud. Kasvatus on nendele õpetanud vastuvaidlematut, raudset käsutunnet. Sõttaminek on talumehele samasugune kohustus nagu tema esisale mõisa teoleminek. Ülemsundijadki on peaaegu samad — nendesamade parunite pojapojad, kes mõisatallis nende esivanemaid nahutasid. Ajalugu on teinud ringi, see pole kaugeltki täisring, seda küll, aga mis seegi enam aitab. Sajandite välitel sissekasvanud käsutäitmisetunne on see ainus kindel, usaldustäratav jõud, millele loodavad käskude andjad ja nende elluviijad ajal, kus kõik tunded ja väärtused on lootusetult ära solgitud. Ja nad ei eksi oma arvestustes.

Kui Jaanuse ja Edgari vanaisad uue kiiskavate vaskkraanidega auru- katla juures ajalehte lugesid ja ilusast sügispäevast rõõmu tundsid, oli neil veel palju lootusi ja puhas süda, kauni, täiusliku elu ideaal virvendas Kunglana nende alateadvuses. Kas ei olnud see praegusegi põlv-

konna kuldne eel-iga, kaotatud eetiline paradiis, mida on võimatu taastada nagu teatavat ajajärku inimese elus? Sest hiljem tuli unistuste täitumine, mammona tants aurukatla ja söögilaudade ümber, suurustamine ja hooplemine, millest helendas läbi kurjakuulutav lõpu algus — majanduslik küpsemine. Ja särav katel läks lootusetult rooste nagu vaeste ja rikaste sõprus.

On saabunud vere ja vale aeg; see mõjub ka nendele laostavalt. Pettus, vägivald ja müüdavus võtavad kõikjal maad, kõik tahavad iga hinna eest ellu jääda, põhimõtete kirevate plakatite taga käib väiklane isiklik kättemaks, õiglusejumalanna silmad on verest pimedad. Kõik kindel ja kõlbeline on kokku varisemas, kõikjal luurab oht.

Ka need poisid on nagu hiired enne lõksuminekut ja nad aimavad, et nad lõksust ei pääse, ükskõik, millise tee nad kolmest ka valiksid. Tervist rikkuda ei luba nende terve talupoeglik elutunnetus; jääb ainult hukk, sest ohakas kirves nende juurtel on valmis.

Tulevik on suure tühja kotina pime. Taavet on asja mitmeti mõtelnud, isegi Tartusse advokaadist venna juurde sõitnud, et see aitaks tal midagi seaduslikku välja nuputada. Kuid advokaat ei saa mobilisatsiooni vastu midagi. Seda sai Taavet kohe aru, niipea kui oli vennaga mõne sõna vahetanud. Tal hakkas oma lihtsameelsuse pärast isegi piinlik.

Tohutu rehepeksumasin on käima pandud, seda ei suuda keegi peatada, ja temast tuleb välja ainult sasi. Seela.

Kuivatiuks tehakse ettevaatlikult lahti. Esialgu pole tulijat hämaruses näha. Jaanus nõksatab, arvates, et see on ehk Vilma, kes on viimaks tagasi jõudnud, ja rõõmus voog läheb tal läbi südame. Suur on aga ta imestus, kui ta märkab ukseavas võorast meest, kelles lähemal silmitsemisel tunneb ära mustlase. Mees on tublisti hirmunud, otse lödiseb, kuigi püüab kõigest jõust värinat maha suruda. Ahastava pilguga vaatab ta Jaanust ja vaikib.

«Tule sisse, kui sa joba siin olet,» lausub Jaanus viimaks sõbralikult.

Mustlane astub kõheldes laternalagele. Ta kõhn nägu on habetunud, seljas on katkised riided nagu paadialusel, peas jumal teab kust saadud metsavahi vana vormimütsilodu.

Tuhakopli külas tunnevad teda kõik. Ta elab vargsi Sirgaste popsimajas, kust Keeruti Milde möödunud sügisel pärast kartulivõtmist teise valda sugulaste juurde kolis. Oma minevikust ei räägi ta midagi kindlamat. Temalt kuuleb ainult ebamääraseid katkeid, tähtsusetut pudipadi, kui keegi püüab ta endisest elust midagi teada saada. Neil puhkudel on ta suu nagu vett täis. Väga võimalik, et teda on juba mujal kimbutatud ja hirm naha vahele aetud. Mees on püüdnud oma majakeses elada vaikselt ja märkamatuks nagu hiir, valmis iga kahtlase hääle või valjema krõbina järel rettu pugema. Isegi tuld ei julge ta päise päeva ajal teha, et keegi ei saaks korstnasuitsu järgi aru, et siin üldse keegi elab. Ka teerada pole ta julgenud otsejoones külavahetele ajada, vaid käib sinka-sonka läbi metsa, püüdes jänesena jälgi segada. Eriti hirmul ja hädas oli ta kevadel, kui siiakanti kolis ja värsked jäljed otse karjusid ohtu kaela. Ta usub unenägusid ja katsub nende järgi oma tulevikku ette aimata, aga unenäod on enamasti tuhmid, üksluised ja nendes on vähe sümboolset, mis lubaks kaugeleulatuvaid järeldusi teha. Ta käib päevilisena taludes tööl, et hinge sees hoida, püüdes kavaldada, kui ta elukoha järele päritakse. Varsti on muidugi kogu külas teada, kus ta pesitseb, niisugused asjad ei jää kuigi kauaks

saladuseks ja jälgede varjamine kaotab igasuguse mõistliku mõtte, aga ta teeb seda nüüd juba harjumusest ja eneserahustamiseks. Mingsugune ettevaatusabinõu, kas või paljalt näiline, peab siiski olema. Küllarahvas tunneb talle parasjagu kaasa, ja kui ta aitab taludes heinu vedada, metsa lõigata või siga tappa, siis antakse talle enamasti alati toidukompsuke kaasa (selle tarvis kannab ta taskus kulunud sitsrätikut). Ta on vaikne ehmunud mehike, polegi nagu mustlase moodi, isegi laulda ja pilli mängida ei oska. Kui mõned plikad tahavad lasta tal kätt vaadata ja eluõnne ennustada, vangutab ta vaid kurvalt pead ja ütleb, et selle kunsti on ta ammu unustanud, mispeale kõik on väga imestunud. Ettevaatlikult, tagasihoidlikult, kellelegi jalgu jäämata katseb ta raske aja üle elada ja ellu jääda; ainult oma onnis raiepakul istudes, kui kartulid pajas keevad, mõtleb ta oma rahva kurvale saatusele, mõistmata, miks nad kõik on lindpriiks kuulutatud. Tõsi küll, neid on alati põlatud ja taga aetud, küll hobusevarguse pärast, küll niisama eelarvamusest, aga kunagi pole ainuüksi eelarvamus nii võikalt võimust võtnud nagu praegu.

Ka Käol oli ta abiks, aitas suvel heina teha, tõugu kokku panna ja sügisel puid lõigata. Saepead hoidma polnud Villem sugugi laisk mees, peremehega puskarit jooma samuti. Mis sellest, et Paul on pandud omakaitse jaoülemaks, sest ta oli eelmises sõjas moonamuretseja ja lõpuotsas koguni natukest aega staabi käskjalg, ja arvatakse seetõttu sõjaväekorda ja kamandamist tundvat. Mustlase püüdmiseks pole veel käsku antud ja Paul teeb näo, et teda see asi ei huvita. Ta püüab Villemiga omamehelikult läbi ajada niikaua kui võimalik. Aga see imeplik olukord ei või igavesti kesta. Ajapikku imbub vallamajja kuuldus, et üks sissekirjutamata, kahtlase moega mees elab Sirgaste popsimajas ja käib söögi eest taludes tööl. Paul saab pragada passiivsuse eest ja range käsu mees kinni võtta. Vennaarm ja koostöö on lõppenud. Paul mõistab nüüd isegi, millise kohutava vea ta on teinud, kui langetas koos inimrämpsuga kodumetsas vihmamärgi kuuski. Kui kohusetruu mees otsustab ta asja tõsiselt käsile võtta ja teha kõik, et ülemus rahule jääks.

Aga nüüd seisab hirmunud mustlane Aiaste talu viljakuivatis ega tea, mis peab tema armetust tagakiusatud elust saama. Praegu, kui teda taga aetakse, ei taha enam keegi temaga tegemist teha, et mitte asjata endale sekeldusi kaela tõmmata. Ühel hoobil seisab ta väljaspool seadust ja ühiskonda, koguni väljaspool igasugust inimkeskkonda, sest ta on siinkandis võõras, hiljuti ilmunud, kellel pole sugulasi, tuttavaid ega leerivendi, ühesõnaga, tal puudub ajalugu. Juuretus ja üksindus rõhub teda uue ränga koormana. Hilissügisel, lõdisedes hirmust, rõskusest ja alaväärsusest, peab see mehike üksinda kogu maailma vastu seisma, et mõttetud inimjahis säilida. Ta süda oli hirmust seisma jäämas, kui Vilma ta küünist üles otsis, kus ta sügaval heinte sees tukkus, kõrv kikkis.

Edgar märkab mehe abitut olukorda, võtab nurgast puskaripudeli ja ulatab mustlasele. Pögenik rüütab natuke. Tagaetava hirmuhull jooks on ta keha niigi kuumaks kütnud; talle on tarvis lootust, mitte viina. Sõnatult seisab hämaras ruumis see viirastuseks muudetud inimene, kellele pannakse isegi viirastuseks olemist paljuks. Sest inimjahimehed on väljas. Käsutruud taluperemehed, vana ja uue korra toed, püssiloksud seljas, luitunud kaitseliidumütsid peas, vantsivad pori lirtsudes küla vahel, ajades koerakoonlastena tema jälgi ja needes

endamisi kogu seda kupatust. Mitte kaastunne, vaid kohusetunne ja tõnts ükskõiksus hukutavad neid, orjameelne ülipüüdlik käsutäitmine saab neile saatuslikuks, ja kui nad hiljem, kui peenike pihus, kinnitavad, et nad ei tahtnud, et see kõik oli sundus, et neil pole mingit süüd, siis on neil omajagu õigustki. Aga siis on hilja, liiga hilja ennast inimese puhtaks pesta.

«See on vist sama mees, keda Paul läks meestega haarama,» ütleb perepoeg täiesti tarbetult Jaanusele.

Jaanus vaikib, mustlane samuti. Milleks on ta viljakuiivatisse tulnud? Siin võidakse teda veel palju hõlpsamini kinni võtta kui väljas. Ta mõte on peas tardunud, liikmed tina täis ja halvatusesarnane hirm teeb ta tummaks ning ükskõikseks. Põgenemine ja peitmine on ta surmani ära väsitanud, ta ei suuda seda enam kaua taluda, jõud on iga hetk üles ütlemas ja siis tehtagu temaga mis tahes.

Nagu kiuste hakkab kaugelt kostma hääli, mis kuulukse halastamatu järjekindlusega liginevat. Kõik kolm jäävad erisuguse ilmega kuulutama. Mustlane väriseb nagu haavatud põder, Edgar on nõutu, Jaanus paistab millegi üle järele mõtlevat. Kõik on ebaloomiline, unenäoliselt vildak ja võõras. Miks need tagaajajad omavahel nii valjusti räägivad? Kas teevad nad seda ennast unustades või meelega? Või tulevad nad ainult mööda minnes Taaveti juurde suitsu tegema, ämbrist külma vett jooma ja jalgu puhkama, mitte muud?

Jaanus kui kõige tegevam ärkab esimesena tardumusest. Ta kehitab korraks pükse ja noogutab peaga ukse poole. Mustlane näib ta märguannet mõistvat. Jaanus läheb ise kummargil ees küljeuksest välja. Küll tema juba seda pimedat hoonet tunneb nagu oma viit sõrme. Mustlane kõnnib talle järele nagu unes.

Rettuminekuks ongi ülim aeg. Vaevalt on nad läinud, kui all välisukse juures kostab jalgade trampimist ja valju kõnekõminat. See on tööpoolest omakaitse jahikomando. Pimedas tõugeldes trügib tropp mehi Pauliga eesotsas sisse. Kõik jäävad puhtaks kühveldatud plekile seisma, viljale talumehed isegi niisugust ülesannet täites endastmõistetavalt poriste jalanõudega ei astu. Niiviisi on püssimehed esimest korda talu ajaloo üle viljakuivati läve tulnud.

Paul asub aegaviitmata asja juurde.

«Kas sa mustlast olet nännu?»

«Üleüldse või?» küsib Edgar vastu.

«Mis kuradi üleütlse!» vihastab Paul. «Täämba! Praegu!»

«Mina ei ole siin kedagi näinud, ei juuti, mustlast ega ameeriklast...» vastab noor Aniluik puigeldes.

«Siiapoole ta olevat joosnu. Nurme vanamiis tuli meile Varsamõtsa vahel vasta, kiil pehme, üteli, et mustlane litse Aiaste poole nii mis jala võtseva...»

Paul on nõutu. Tema plaan oli väga lihtne. Kui mustlane siiapoole jooksis, siis tuleb külmunud ja nälginud meest tingimata kuivatist otsida. Mis ta mustlanegi muud om kui iir, lössutat võõran villasalven ja piiksup jumala armust, arvab Paul endamisi.

«Võib-olla ta pole veel siia jõudnud. Äkki tormasite temast ähmiga mööda, ei pannud pimedas tähele — mustlane ju ka must. Mida käsitate talle edasi ütelda, kui ta siia ilmub?»

Paar omakaitsemeest muigavad Edgari sõnade peale.

«Me piame ta täämba õdagu iga inna iist kätte saama,» kinnitab Paul püssikaba pigistades. «Kas elusalt vai surnult.»

«Mis ta siis tegi?» uudishimutseb Edgar. «Varastas hobuse ära või torkas maja põlema?»

«Sa aat õige latsejuttu,» ärritub Paul. «Kõik mustlase kuuluva likviidiirmisele.»

«Miks?» muigab Edgar. Saab näha, millega naabriperemees oma inimesejahti õigustab. Aga Paul ei vaevugi midagi põhjendama, pole seda sorti mees.

«Mis tuu minu asi,» kehitab ta õlgu. «Vallamajast om käsk kätte antu, ja asi tahe.»

«Kas sul oma pead õlgadel ei ole?»

Mehed muigavad, Paul läheb näost punaseks.

«Valve om all vällan. Kui me mustlase siist kätte saame, küll ma sulle siss näita.»

«Mida nii?»

«Küll me tiime, mida...» ähvardab Paul ebamääraselt.

Edgar ei tunne naabriperemehe ees mingit aukartust. Ta ütleb trotslikult:

«Täna ajad sina mustlast, homme ajavad venelased sind ennast taga.»

«Aava siss aava, mis sinna parata. Nigunii nakasse na kõiki Siberide aama, kui juhtuse tagasi tulema! Nema joba muidu ei mõistaki.»

«Ja sellepärast peate siis mustlase kinni püüdma?»

«Vaesele mustlasele om endale kah paremb, kui ta vangimaja lobile saab. Vanemb miis, omaksit üttegi ei ole...»

Juba kuulukse mehi alt ahju juurest kisa ja käraga tulevat. Kostab üksikuid häälti:

«Vai viil vasta nakap, pörss, küll ma sulle näita!...»

«Küll ma sulle puremist tii!»

Edgar kahvatab.

Rabeldes ja ähkides tirivad omakaitsemehed vastupuiklevat põgenikku kuivatisse ülemuse ette.

«Mustlane on tabatud,» kannab ette pikk kõhn mees, endine piimanduskonsulent.

Paul lööb äkki kahtlema, talle paistab see mees mustlaseks liiga tühmrik. Ta tõmbab kinnipeetu laterna juurde valguse kätte.

«Mis kommetit te mängite?» käratab ta äkki. «Kas sii oma te arust mustlane vai? Mis?»

Inimjahimehed tunnistavad kinnipüütud eksemplari hoolega. Kohkudes märkavad nemadki, et püütu on hoopis masinist Lusiksepa noorem poeg, mitte mingi mustlane.

«Üits miis läits rahuligult ussest välla, mõtlime, et kuivatikütja lätt kodu,» vabandab kõhn mees. «Tõne redut plekke all pimedan, tolle kiskseme säält välla...»

Jaanus muigab.

«Mõtlide!» osatab Paul. «Kos te silma olliva? Ei tunne enam omakülainemisi ära!»

Mehed vaikivad süüdlaslikult.

«Plekke all om kottpimme, kos sa säält näet vai olet,» poetab kõhn mees kartlikult.

«Küll teile silma pähä tetass,» ähvardab Paul. «Kuis alati iks tega juhtub imeasju, küll ei näe, küll ei kuule. Mineva aasta olli langevarjuriga niisama — lassite minema, tõse mehe saiva ta perast Tartu ligidal kinni... Kokkumäng, muud midagi...»

«Kellega me sinu arust jälle pundin oleme?» küsib Sirgaste habemik pahuralt.

«Komudega, kelle muuga.»

Sirgaste vanamees ohkab. Tal oleks talveks vaja lauda seina tihendada, aga pole tegijat. Hea oleks seda mustlast tööle kutsuda, kui poleks seda jahtimist.

«Noh, nüüd on teil mustlane käes, võite rahumeeli koju koti peale minna,» pilkab Edgar. «Raudrist antakse teile ka.»

«Sina, poisitatt, pia õige suu kinni!»

Paul kohendab püssi ja käsutab meestele:

«Marss välla! Mustlasele järele! Me peame selle näraka kätte saama. Kas elusalt vai surnult!»

Nii jätkub sellel sügisel inimesejaht, ja kuna ta on nüüd moodi läinud, siis ei saa teda enam tükil ajal pidama. Viha ja kättemaksu masin töötab unnates ja keegi ei suuda ta raevu leevendada, veel vähem ära hoida, sest inimestes ja inimeste vahel on paljastunud hirmuäratav kuristik.

Poisid kühveldavad nii nagu ennegi vilja suurtesse põhjatutesse kottidesse ja latern põleb naela otsas tuhmi tusase leegiga. Tulekeel tahmase klaasi all tahaks nagu kõrgele tõusta ja endast teatada, kuid ei suuda. Kaks poissi töötavad ja nad peaksidki sellele õilsale tööle jääma. Aga leivaahjupuud on juba valmis, virtin paneb hommikul tule ahju, et leivakotti õigeaks ajaks kokku saada. Ülehomme lähevad nad sõtta ja sunnitakse elama võõrast, loomuvastast elu.

Ja me ei näe neid enam kunagi, isegi mitte unes.

NELJAS TANTS

On udune ja pahur oktoobrikuu hommik. Varsamets kerkib udust tumeda pahaendelise müürina, kuuskede sekka äraeksinud kaskedel ja haabadel lipendab veel märgi kollaseid lehti. Ainult üksik traktor lõhestab oma jõulise mürinaga halli salapärast metsavaikust. Kurjakuulutavalt möirates liigub ta roomikute lõginal udus nagu suur ähvardav loom, vedades enda järel vana aurukatelt. Tuli ja vesi on katla kallal oma hävitustööd teinud, mitmest kohast on keretki paigatud, roostegi pole talle armu heitnud, kuid sellest hoolimata on ta jälle varju alt üles otsitud ja tööle pandud, sest Käo Pauli punase «Fordsoni» võttis traktorijaam talvel masinaühistu likvideerimisel ära, aga vili tahab sellelgi sügisel peksta. See katel on nagu mingi perpetuum mobile, mis peab raudse Ahasveerusena kingult kingule käima, talust tallu liikuma, läkastamiseni vett ja puid neelama ning aina väsimatult töötama. Ta vile on ammust ilma rikkis, palju muudki on tema juures ligadi-logadi, kuid see ei tähenda midagi. Keegi ei heida talle ette vile puudumist, ja masinist, kes tunneb teda peast, teab ka ilma veeklaasita, palju on katla-keres vett.

Katla järel kõnnib kaks külameest nagu sulased isanda järel. Vanem neist on Lusiksepa Elmar, elupõline masinist, kühmuvajunud mõtlik vanamees, kes ajab käekõrval jalgratast, sõjas surmasaanud poja pärandust. Teine on Arvo Saaremägi, kevadel peamiselt külanaiste initsiatiivil kolhoosi esimeheks valitud tugev maapoiss. Tal on harjumus käia pea maas, mistõttu temast jääb mulje, nagu oleks tal alatasa tuju nullis.

Kogu see killavoor liigub Aiastele. Kolhoosi keskus tehti küll Käole, tall ka, aga mullikad on endises Aniluige laudas ja neile läheb talveks põhku tarvis — sellepärast siis katelt siia veetaksegi.

Meestel on oma mõtetega tegemist, iseäranis esimehel, kes ei tea siia maani, kuidas ta peaks oma ametit pidama ja asja ajama, et ta ise ja rahvas rahule jääksid. Keegi ei oska teda õpetada, vahest ainult valla partorg, tragi naisterahvas, kes tugineb Venemaa kolhoosielu kogemustele, mida ta tunneb. Aga sedagi on nii vähe ja enamik näpunäiteid pealegi rakendamatud, sest erinevused olude vahel on suured. Pole siis imeks panna, et Arvo Saaremägi tunneb end kole üksikuna, eriti udusel metsateel, eriti hommikul, kus ta teab, et peab varsti jälle energilisi ja täpseid tööalaseid korraldusi tegema. Ta näpib kärsitult küljel kõlkuvat kaardikotti, kus on tindipliiats, kolhoosi tüüppõhikiri ja kaldjoontega ilukirjavihik, kust ta mõne hädalise teatise või tõendi jaoks lehe rebib.

«Kona me niiviisi jõvvame, oktoober joba käen,» lausub esimees rohkem endale kui kõrval astuvale masinistile.

«Vili ei ole konagi pesmada jäänud, niikavva kui mina mäleta,» rahustab Elmar teda, nagu oskab. «Ei jää tinavaasta kah.»

«Toda nüid küll, et ei ole, aga...» Esimees ei lõpeta lauset, ta ei tea täpselt isegi, mida ta tahtis öelda, kas seda, et ilm teeb vigurit ja paremat pole loota, või seda, et vili võib niiviisi viivitades tõesti lume alla, peksmata jääda. Mõlemad asjaolud teevad teda ühtviisi rahutuks. Ta pole harjunud töö ajal ringi logelema, see piinab teda, tal on piinlik juhtida asja, millest keegi midagi ei tea ja millest paljud õiget nahka ei loodagi! Palju parema meelega teeks ta ise tööd ja vaataks pealt, kuidas see päris kolhoosijuhtimine käib, kuid midagi pole parata ja ta mängib oma osa edasi.

«Pane aga Aiastel katlale tuli sisse,» õpetab ta Elmarit, nagu see ise ei teaks.

«Noh, ega na enne ei tule, kui om kotun omgutse tallituse ära tennu,» arvab Elmar kätt vahetades ja teisele poole jalgratast minnes.

«Käsk sai antus, et na omgu äste varra tules,» ütleb esimees.

«Käsk küll, aga inemistel om oma elu kah,» vastab Elmar järelemõtlikult.

«Ei ole midagi, pane aga tuli ahju.»

Elmar vaatab iseäraliku pilguga esimeest.

«Millega?»

«Kuis nii millega?» imestab esimees.

«Kos puu ommava, kulla miis?»

«Puu?»

«Nojah, küttepuu. Ega katal ei ole sul traktor, et käip ilma.»

Esimehel hakkab oma mõistmatuse pärast piinlik. Hämmelduse varjamiseks räägib ta, et parem oleks muidugi traktoriga reht peksta, aga traktorijaamal on masinaid vähe, üks traktor on antud mitme kolhoosi peale sügiskünniks ja mitte muuks.

Elmar kuulab ja noogutab. «Sina, vaene miis, saat kah vatti,» tähendab ta osavõtlikult.

Esimees kehitab jahedalt õlgu, kaastundeavaldused talle ei meeldi.

«Ma lää kaema,» ütleb ta lühidalt ja pöördub Varsametsa-äärsele niidule. Siit metsa äärt pidi jõuab suurteele, mis viib koolimaja ja kaupluse juurde. Mantli krobisedes ja kaardikoti küljel laperdades kaob esimees uttu, pea pulki täis. Nõnda on ikka — kitsas käes küll ühe, küll teise asjaga. Majapidamine on nagu põhjatu haud, mis ei saa ialgi täis.

Kust peaks ta nüüd äkki puid võtma? Juba eile tuli nendest nappus kätte, aga õhtuni sai siiski kuidagimoodi läbi. Ta on oma asjaajamises küllaltki kohmetu ja pikatoimeline, vahel tundub talle, et inimesed naeravad seljataga tema saamatust.

Roomiktraktori kabiinis istub noor traktorist, ehalkäimisest unine, ja sööb armsama kaasaantud suislepa õunu. Pahura ja põlastava näoga vaatab ta läbi kabiiniakna taha, kas see plekk-kosu, vanarauakolakas, mis töötas juba siis täie hooga, kui tema veel sündimata oli, pole äkki haakest lahti tulnud ja tagant ära kadunud. Nad hakkavad märke tõusma. Tõus on pikk ja otse lõppematu. Kadunud Mats Aniluik, Taaveti isa, kes puhkab juba aastakümneid Otepää vanal surnuaial, musta raudristi all, olevat kord naljatamisi öelnud, et ojatruubilt Aiastele tõustes võib terve lauluraamatu pähe õppida, nii pikaldane ja tüütu on see tõus. Imelik, et just see ütlus on läbi aastakümnete rahvasuus edasi kandunud, samal ajal kui selle väarika vanamehe muudest ütlemistest ja ettevõtmistest ei mäleta keegi midagi. Isegi Jürist, kõige isekamast Aniluikest, ei teata õieti enam midagi, vahest ainult seda, et jah, vana Aniluige keskmine poeg sai ilmasõjas kuskil Miitavi või Riia all surma. Aeg tuulab mälust välja kõik enam-vähem tähelepanuväärse, ainult paar tähtsusetut pisiasja või mõni juhuslik välvõte elavad üle aja.

Mida mäletab näiteks Lusiksepa Elmar oma sõjakaaslastest, nendest, kellega ta koos Karpaatides sõdis, kus ta viimase otsa peal oli koguni sanitariks. Mõned üksikud higist kräämuliste nägudega hallid kogud kerkivad ta vaimusilma ette, kui ta sõjapäevi meenutab. Millegipärast on tal üsna selgesti meeles üks palav pilvitu suvepäev tuhande üheksasaja kuuteistkümnendast aastast, kui nad järjekordselt taganesid, kahurid mägede taga kõmisesid, ja nemad, ratsasanitarid, üle mägede tulid, kandraam haavatuga kahe hobuse vahel sadulate küljes, endal näod higist leemendamas ja keel kurgulakke kuivamas. Viimaks olid nad ühte külla jõudnud, puhkuseks peatunud, pooltooreid maisitõlvikuid põllult rebinud, neid katelokis keetnud ja pärast ühe teeäärse kirsiaia ära laastanud, ärgitades peremehele, sorakil vuntsidega russiinile, otsa peale teha, kui see neid keelama tuli ja isegi vikatiga ähvardas.

Udu hajub, puude, küngaste ja pilvede piirjooned hakkavad selgima. Aiaste talu koorub hallist vatjast udukestast pikkamisi välja kui kangekaelne kanapoeg munast.

Traktor jõuab märke.

Talu on vanaks jäänud. Keegi ei väidagi, et ta kunagi uhiuus oluiks, igatahes mitte uuem kui teised selle kandi talumeeste pesad, aga nüüd on vanadusega kaasnenud ka hooletus ja peremehetus. Elumaja tsinkplekist katusel, mille Taavet laskis kord Lombi Pauli ületrumpamiseks teha, hakkab silma inetuid pruune roostelaike, kollane seinavooder on luitunud ja kõmmeldunud, vanas rohtaias vohab emanõges. Muidugi on see Aiaste, seda küll, kuid mitte enam see hubane eluase, mis ta vanasti oli. Ja kes peakski siin korraldama ja hoold kandma, kui peremees on ära. Kurvalt ja unustatult helgivad elutoa aknad hommikuvalguses, pumbaküna juures nokib kirju kana, kael õieli, vett, nagu põleks tal sisikond peale viinavõtmist. Laudast kostab vasika kaugemeelset möögimist.

Traktorist peab masina laudanurga juures kinni, ronib kabiinist välja, ringutab magusalt ja peab seejärel lühidalt masinistiga nõu, kuhu katel tõmmata. Kui katel on mõlemate arvates masinaga ühel joonel (parajal kaugusel on ta nagunii, sest ta rattad on täpselt samades aukudes

kus varasematel aastatel), haagib ta katla sõna lausumata traktori tagant lahti ja sõidab gaasi põhja vajutades kõige kiirema rauaga tanumast alla, otsekui kardaks ta mõnda katku, mis võib teda siin tabada.

Peksumasin on juba õhtul kohale toodud. Tavaliselt on siinkandis kombeks, et masina toob see, kelle pool peksma hakatakse, ja katla veab kohale peksulõpetaja. Aga kes on siin alustaja või lõpetaja, üks kolhoosi asi kõik. Ja kui vili on enamikus peksmata, ei aita vanadest tavadest kinnipidaminegi midagi.

Miili, vanem naisterahvas, Taaveti endine virtin, tuleb majatrepile, karjamineku riided seljas. Kevadel, kui ühistatud mullikad (paberite järgi noorkari) Aiaste lauta pandi, jäid need tema talitada ja karjatada, mida ta ka suure hoole ja armastusega teeb. Ja mis tal muud üle jääbki, elab ta ju ihuüks talus, kus loomade eest hoolitsemine on ta ainsaks rõõmuks. Nüüd, vanaduspäevil, võib ta ennast isegi Aiaste seaduslikuks perenaiseks pidada, seda ei saa talle keegi keelata, kuigi see tiitel ei maksa praegusel ajal tuhkagi.

Miili laseb mullikad laudast välja. Ööga on loomadel kere heledaks läinud, hõlpu lüües valguvad nad katla ja peksumasina ümber laiali. Viljapeks pakub neilegi natuke vaheldust, uudset vaatepilti igatahes. Nad loobivad takka üles nagu kevadisel karjalaskmise päeval. Miililgi läheb meel loomade lõbu pealt vaadates rõõmsaks.

«Ei tiia, mis näil täamba nakse, et mängva,» lausub ta vitsaga vehkides.

«Mis näil muud ametit — prii elu,» muigab Elmar.

Ta avab katlakolde ukse ja vaatab sisse. Kolderest on tühi. Masinist kummardub lähemalt vaatama ja näeb nüüd ahju sügavuses midagi mustavat. Ettevaatlikult küünitab ta käe peaaegu õlani koldesse ja tõmbab sealt välja revolvri. Imestunud võtab ta relva kätte, uurib teda peopesal hüpitades igast kandist, ise hämmeldunud pomisedes:

«Kost sii siia sai?»

Ta avab trumli ja vaatab, kas pole kuuli sees. Ei ole, trummel on tühi ja pealegi katkine. Kes võis selle revolvriloksu siia katlaahju torgata ja mis mõttega ta seda tegi? Oli see mõni metsavend või koolipoiss? Relvi kardetakse; nendega on olnud palju õnnetusi, ja võib ka kinni minna, kui miilits saab juhuslikult teada, et sul on kodus relv. Mõnigi mees on hiljem kibedasti kahetsenud, et on leitud püssiloksu või automaadi metsast koju tassitud. Elmar on üsna nõutu, ta ei tea, mida oma iseäraliku leiuga peale hakata. Paremb, kui kuradist tükk maad kaugebale oiat, mõtleb ta.

Üks julgem mullikas läheneb usalduslikult mehele. Elmar pakub talle naljapäraselt revolvritoru nuusutada. Loom kirtsutab pettunud nina, ta lootis hoopis leivakoorukest, millega Miili on ta ära hellitanud. Mullikas jääb kuulutama, kuid hetke pärast raputab otsustavalt pead ja läheb teiste hulka. Masinist avab tuharesti — see on ääreni täis. Seekord pole ta kaks aastat katlaga töötanud; möödunud sügisel oli ta jalaga haiglas ja Aiastele toodi vilja peksma masinaühistu traktor, Kåo Pauli punane «Fordson».

Ta otsib pilguga mõnda eset, millega tuhka välja kraapida, kuid ei leia — talust on nagu tulekahju üle käinud, isegi haopinu on kadunud. Keerab siis pintsakukäised üles ja hakkab kätega paakunud tuhka välja võtma. Seejuures meenutab ta pigem veise juures õiendavat loomatohtrit kui selle kandi ainukest meest, kes tunneb aurukatelt nagu oma viit sõrme.

Nüüd oleks aeg koldesse tuld teha. Vanasti oli see õpipoisi või abilise kohus, aga kust sa endale selli võtad, kui kolhoosis on nii vähe rahvast, et hirm tuleb lausa peale, kui hakata mõtlema, kuidas see töö saab kõik ära tehtud. Vähemalt pool Tuhakopli taludest on tühjad või hingitseb seal mõni mutike. Aga elu tahab elada, töö teha ja hädaldamine ei anna ka midagi.

Midagi põlevat ei hakka Elmarile silma. See tähendab, põlevat on siin küllalt, kuid esialgu ei või siiski rehepeksul taluhooneid ära põletada, olgu see siis pealegi põlatud rahvavaenlase pesa, kellel oli kolm hobust, vedruvanker ja poeg Tartu gümnaasiumis.

Masinist läheb aia äärde jalgratta juurde ja võtab leivakotist lõuna-leiva ümbert tüki «Talurahvalehte». Nii, vähemalt läide on olemas. Peaasi on tuli alla saada, küll siis jälle midagi edasi saab. Nõutult vahib Elmar ringi. Õueaial on head tuule ja päikese käes kuivanud lipid, mis põleksid nagu püssirohi. Aga südametunnistus ei luba teise inimese kätetööd mõtlemata ära lõhkuda. Äkki tuleb Taavet veel tagasi — kes teab, kuidas aeg läheb —, siis on narr olla.

Elmar istub tusanedes riistakastile. Pole ju tema süü, kui aur pole inimeste tulekuks üleval. Kust peab tema neid puid võtma? Kolhoosi alguse värk, kõik logiseb, ükski asi ei saa ajalt tehtud. Niisugune elu on kõigile võõras ja harjumata, ja hoolikusest jääb ka puudu, kellele see kõik oma? Ja ometi tuleb vili ära peksta. Kes on seda enne näinud, et rukkihakid hange jääksid.

Ei jää muud üle kui piinlikkus ning häbitunne maha suruda ja võõrast õueaeda lõhkuma minna nagu mingi metslane, kellel pole naabri vastu põrmugi austust. Esimees pomises küll minema hakates midagi vaatamisest, aga kes tema pominast õieti aru saab, on ka nagu ta on — üks kohatäide. Elmar astub aia poole, ise arupidavalt, aegavõitvalt ringi vaadates, nagu kardaks ta peremeest. Jah, niisugust tööd teeb ta küll elus esimest korda. Ta sisetunne on ergas, kuigi tervis pole enam suurem asi.

Ta vaatab veel kord arglikult ringi ja murrab siis esimese lipi. Terve sületäie põletist murrab ta sealt, ja see pole tema süü. Selle aia tegi Taavet oma parkümmend aastat tagasi, jah, see oli vist selle suve sügisel, kui Kärevere raudteesild kokku kukkus. Tollal oli ta energiline peremees ja püüdis kõigest jõust siin talus midagi uuendada ja ümber teha. Oh, sellel mehel oli palju plaane, ta unistas uuest suurest viljapuuaiast, mansardkorraga elumajast, maaparandusest ja paljust muust. Enamik kavatsusi jäidki unistusteks nagu igas elus. Ja siis tuli naise surm, mis tõmbas paljudele plaanidele kriipsu peale. Aga tuule ja päikese käes kuivanud aialipid põlevad tõesti hästi, magusa ja heleda leegiga.

Katlakorsten suitseb ja see mõjub patural sügishommikul koduselt.

Tuleb esimene reheline. Hang õlal, jääb Nurme Vilma inimtühjale õuele seisma ja silmitseb etteheitvalt rehepeksugarnituuri. Elmar ei märka ta tulekut, on ametis sõelakasti seadmisega.

«Vaikne nigu puhkekodun,» ütleb tüdruk pilklikult.

«Tüüd om vaja teta,» kohmab Elmar umbropsu. Vilmaga rääkides ei leia ta kunagi õiget tooni, mistõttu nende jutt on ikka teravam ja järsem kui vaja. Masinisti arvates on tüdruk liiga ninakas ja ta ise kipub ka tüdrukut hurjutama ning õpetama, mis ikka rumalasti välja kukub. Paar korda on ta kujutlenud Vilmat endale miniaks, kuid leidnud ta liiga räpaka. Elmarile oleks rohkem meele järgi vaiksema ja leplikuma

meelelaadiga minia, muidugi, kui pojad oleksid sõjast tagasi tulnud. Nüüd on see niisama mõte, muud midagi.

«Tüüd, tüüd,» osatab Vilma. «Sa aat iks oma jorru nigu su auru- katlagi. Sääne mõni tüütegemine, kartulivõtmise aass ei saa rüaki pesse- tuss.»

«Mis tost kõnelda,» arwab Elmar. «Muiduki om kõik ildass jäänu, aga mis sa ära tiit... Aniluige Taaveti oless pidanud esimehess panema, temal olli nigu rohkem toda organisiiirimisostkust.»

«Praegutsel esimehel ei ole kah midaki vikka,» sähvab Vilma ja jutt ongi lõppenud.

Elmar toimetab vaikselt oma sõelade juures. Vilma soojendab ennast tulepaistel, laob aeg-ajalt aialippe ahju ja vaatab, kuidas tulekeeled kuiva luitunud puud nilpsivad. Tüdruk on liiga vara kohale jõudnud ja peab nüüd aega kuidagi surnuks lööma. Naerma ajab teda Lusiksepa vanamees oma tõsiduse ja tähtsusega. Tüüd om vaja teta, osatab tüd- ruk teda mõttes.

Udu on nüüd täiesti hajunud, ilm on vinge ja mossis, vaevalt võib täna head kuiva tööilma loota. Ei too ilmamuutust ka noor esimees, kes hakkab metsa äärest hobusega märke tõusma. Poiss istub vankrikerre laotud puuhalgudel ja kaardikott ripendab tal kaelas nagu teomehe leivakott. Uus põlvkond on asunud oma õiguste ja kohustustega ümber kujundama maa nägu. Kes ütleb, et nendegi kavatsustest ei jää paljud ainult ilusateks unistusteks vananevates ajukäärudes. Palju nad puid istutavad, rästikuid tapavad ja poegi soetavad, see on pärast näha. Esi- algu pole Arvo Saaremägi küll midagi ehitanud, istutanud ega soeta- nud. Ta juhib krampliku püüdlikkusega kolhoosi, millel pole pitsatit ega isegi mitte brigadiri. Kevadel oli brigadir olemas, aga enne jaani- päeva jäid mehikesel kopsud haigeks ja nüüd on esimees ise tema ase- mel, sest keda sa neist vanakestest ikka brigadiriks paned.

Arvo peab hobuse katla juures kinni, hüppab mornilt maha ja lausub koormale osutades:

«Kooli puu... Kost sa nii äkki muialt saat... Talvel lõikame, anneme tagasi.»

Elmar silmitseb hindavalt puukoormat.

«Tuure aava...» nuriseb ta. «Ega na suuremba asja ei ole. Aniluiga aid palap pallu parembide.»

«Ei ole siin midagi kõkke maha teta,» kaitseb Vilma südilt puid ia ühtlasi ka esimeest. «Ei tiia viil, määnest kõdu sa esi kotun pliidi ala topit.»

Masinist jääb pahaselt vait ja hakkab koos noortega vankrilt halge maha loopima.

Veel paar-kolm hobust tulevad jõudsal sammul märke, kolhoosnikud kõite, hangude ja koormapuudega peal. Nad lähevad tööle ja neid pole palju. Täit masinarahvast on raske kokku saada.

Ega midagi, niikaua kui põllul koormaid tehakse või masina otsa alt põhku eemale tassitakse, võib garnituuri seisma panna ja lasta katla- raugal auru koguda.

Viimaks seisab kolm rukkikoormat peksumasina juures rivis. Kõige esimesel vankril harutab kobe perenaine koormakõit lahti. Võidunud kaabus kuivlik vanamees asub masina otsa juurde teri vastu võtma. Ta võtab vankri põhjalaualt hunnikust viljakotte ja kinnitab neid ma- sina külge. On näha, kui erisugusest riidest ja erineva suurusega need on. Koti välimuse järgi võib otsustada ta endise peremehe jõukuse,

hoolikuse ja kunstimaitse üle. Kõigile ühistatud kottidele on kiiruga punase ookriiga konarlikult maalitud: PROŽEKTOR. Paljudel kottidel paistab kolhoosi nimetuse alt välja veel vana peremehe nimi: Kuslap, Lomp, Edela...

Nurme Vilma seisab masinal, kõver sidemenuga käes, rätik kuklasse seotud. Ta võiks hädapärast olla kohalik lõikusjumalanna, aga et need proosalised, luulelennuta inimesed ei tea ega pea ühestki jumalast midagi, siis ei maksa sellest pikemalt rääkida. Nende silmis on Vilma lihtsalt nägus, natuke ninatark tüdruk, kes tantsib rahvamaja peoõhtutel karakertantse ja elab nagu kõik teisedki tüdrukud, kellel pole südameasjadega just eriti vedanud.

Elmar laseb masina käima. Rihm hakkab plaginal liikuma, trummel võtab pöördeid. Peksumasinast käib läbi himur võpatus, sarjad, sõelad ja põhupuistajad alustavad kolinal ja raginal tööd. Käo perenaine tõuseb ettevaatlikult libedatel vihkudel püsti, võtab kaheharulise hargiga jalge alt koormast esimese vihu ja ulatab masinalauale. Vilma rapsab sideme noaga katki ja nihutab kõheldes edasi.

Nüüd võiks see hiljaksjäänud rukkipeks ometi pihta hakata, kuid allaskjat pole, tema koht on tühi. Kõik nagu ootavad midagi.

«Esimisi, jäta joba katla man munade lämmistamine, tule naka tüüle,» hüüab Kassi-Maali oma koormalt.

Kolhoosnikud naeravad. Kõik vaatavad lõbusalt oma noore esimehe poole, kelle nad ühel aprillikuu hilisõhtul Käo talu saalis endale juhiks valisid. Arvo punastab, tal on piinlik, et talle Vilma juuresolekul nii labaselt hüütud. Ta heidab kaardikoti ja mantli aiale ja ronib Käo Linda koormalt masinale, üldisest tähelepanust kohmetu.

Ta võtab vihu, puistab selle lahedaks ja laseb pikkamisi huugavasse trumliisse. Masin neelab unnates rukkikõrred alla. Vilma naeratab lahkelt, löikab uue vihu lahti ja ulatab edasi. Esimees võtab vihu punastades vastu, nagu polekski see kolhoosi põllul läbikasvanud rukkivihk, vaid kallihinnaline kingitus. See tüdruk teeb esimehe alati kohmetuks, poiss tunneb tema läheduses viibides, et ta liikmed on puust, keel köies ja pilk purjus. Kõik, mida ta Vilma silma all teeb või räägib, on kramplik, mõttetu ja loll. Olgu see siis heinanormi raudteeaama viimine, juhatuses koosolek või rukkiahakkidele peade otsapanemine, kõikjal on ta tundnud ennast loll-õnnelikuna nagu kõstri vasikas kella-mehe kapsaaias.

Lõpuks on esimese kolhoosisügise rukkipeks alanud.

Käo Linda koorem saab läbi masindatud. Tal on veel paar vihu vankripõhjas, kui talle puru silma läheb. Ta pigistab silma kinni, hoiab natuke aega kätt silma peal, teeb uuesti lahti ja püüab vaadata, aga ikka on valus.

«Näh, sunnik!» pomiseb ta.

Maalil hakkab koormal kükitades jahe. Ta ütleb pahaselt:

«Lase aga oma kronuga iist ära, mis sa passit! Silmaga on perast aiga küll mängi!»

Linda saab puru silmast välja, kohendab otsmikule vajunud rätti.

«Esi olet kronu!» heidab ta. Käo perenaine on Maali sõnadest tõsiselt puudutatud, täna on tal nagu kiuste nende oma vana lauk vankri ees.

«Lase aga, lase iist ära! Näe, vihm om Sirgaste puult tuleman!»

«Sina ei ole minu käsutaja,» saab Linda nüüd õieti pahaseks. «Mine käsuta kotun oma karjakrantsi.»

«Mine esi,» plahvatab Maali põlema. «Keda sul muud enamb kaman-

dada omgi kui penni. Tüüinemise piinamise aig om müüda. Mul om mee-
len küll, kuis Paul mulle koppima lännu rüajahuga palka masse. Siga
kah es süü, sääne sõnnik olli. Nüüd saide oma jao kätte — paras teile
kõigile. Peremiis muud es tiiki, kui käis alevin lakman, tiinjile ja päi-
vilistele panti nigu pörsile sinine lõss kausiga lavva pääle. Las nüüd Paul
lõikap Siberi mõtsan puid, nii et pää aurap otsan, näge õige, mis elu om.»

Maalit on raske pidama saada, päevilise elu on ta tigidaks ja sõjakaks
teinud, aastate jooksul tehtud ülekohus on põhjaveena hinge kogunenud
ja otsib nüüd sealt väljapääsu.

Esimees niheleb allalaskja kastis nagu tuliste süte peal. Ta on ka
vaesest perest pärit ja kõik see, mida Maali räägib, erutab tedagi. Aga
tööaeg pole käratsemiseks ega söimlemiseks. Viimaks otsustab ta siiski
vahele segada, sõnades etteheitvalt:

«Arutage perast oma asja. Nüüd om tüütegemise aig.»

Esimehe sõnad valavad ainult õli tulle.

«Kuulet, mis su kubias ütlep,» osutab Linda Maalile võiduröömsalt
Saaremäe poole. «Näis, mis piima ja mett tema sulle normipäiva iist
and. Kae, et äkki ei saa enam kopitanut jahuki...»

Rehelistes jäävad kuulutama, kõrv kikkis. Eks see küsimus huvita
neid kõiki, nad on isekeskis tihti töötasust rääkinud. Kui asi läheb nii
edasi, nagu näitab senine tööde käik, siis tuleb küll sel talvel hambad
varna panna. Keegi ei mäleta, et varem oleks rukkipeks siin kandis ku-
nagi nii hilja peale jäänud. Oktoobrikuu keskpaigaks, Nuustaku laadaks,
olid isegi enam-vähem korralikus talus kõik süg'stööd tehtud: siis oli
varsti lund oodata. Nüüd jääb laadani kehvalt paar nädalat ja alles esi-
mene rukis jookseb kotti. Ja mis rukiski see on, kui hakkidele on nurmes
juba roheline mätas kasvanud.

Aga nad ei räägi sellest valjult, veel vähem on neil naliategemise
tuju. Asi on tõsine ja kergatseid nende seas pole. Mõnelgi neist on mee-
les Eesneri Eedi jutt, mida see rääkis kevadel lokkavaist viljavälja-
dest, masinaist ja jõukusest. Propaganda, mõeldi siis ja mõeldakse praegugi,
ainult ei räägita midagi. Ja nüüd peksavad nad esimest üh'svilja,
sünged vihmapiilverd pea kohal ja meel raske.

Esimees mornistub. Linda on otse naelapea pihta tabanud. Keegi pole
küll Saaremäge süüdistanud, ometi tunneb ta ennast süüdlasena. Ta ei
tea isegi, miks. Võib-olla häbeneb ta oma kevadist hoogsust ja usku?
Mornilt vahib ta pöörlevasse trumliste, otsekui ootaks sealt vastust.

Vilma lõikab nobedalt sidemeid ja ulatab Arvole vihke, esimehe noru-
tuju leevendub pisut tüdruku töötamist vaadates. Ta on üheksateist aastat
vana, töö pakub talle rohkem rõõmu kui juhtimine.

Kurjad vihmapiilverd sõuavad Varsametsa kohal, päike on kadunud.
Tuul sasib poolpaljaid pihlakaid Aiaste tanumas, kolhoosnikud tõuse-
vad koormatega masina juurde. Nukker on see süg'sene maailm, hing
hakkab valutama halli kolletanud maastikku vaadates. Isegi viljaneks
nagu kaotaks niisugusel ebasõbralikul päeval oma sügava inimliku
mõtte. Kui hea on nüüd olla hõõguva katlaahju juures, otsida tules
muredele tröösti ja kohmetunud kehaliikmetele soojust. Väsimatu
ahjuna, hella emana püüab vana hädine katel rehepeksuplatsi ja seda
päevagi soojaks kütta.

Elmar ei mõtle katlast ega kadunud päikesest. Ta mõtleb Martinsoni
Adamast, kes käis eile õhtul tema pool. Tuhakopli viimane üksiktal-

poeg, suure koheva habemega Sirgaste peremees püüab kramplikult vaba olla ja kõigest jõust talu edasi pidada, isegi siis, kui talle kõrge põllumajandusmaks peaks peale pandama, lootes tütardele, kes on Tartus raamatupidajad ja saavad rahapalka. Aadam oli saanud rukkid, samuti enamiku otra naaberkolhoosis paar nädalat tagasi ära peksta. Ainult üks rõuk kaeru jäi tal peksmata ja sellepärast ta tuligi Elmariga rääkima. Elmar puikles küll vastu, arvates, et asjast peaks esimehega kõnelema, kuid otseselt ära öelda ei söandanud. Oli nagu piinlik, mis see paar kõksi kaeru siis ikka ära ei ole. Aadam lubas ise ka silma pilgutades Saaremäega sehvti teha. Ja täna lõuna ajal pidigi ta oma koormatega masina juurde tulema.

Kaks naisterahvast, kes palehigis õlgi laudalakka hangunud, löövad viglad harusid-pidi maa sisse. Vilma ja esimees kebivad mas'nalt maha. Rehelistel algab lõuna.

Elmar võtab riistakastist tavotipritsi ja läheb peksumasinat määrima. Muidu tegi seda tööd abiline, aga see oli siis, kui vanapagan viil poiske olli, nagu nad siin ütlevad. Loomulikult ta ei kurda, pole iialgi mingi härrasmasinist olnud.

Saaremägi kõnnib peksuplatsil edasi-tagasi, käed seljal nagu sõjaväeta jäänud ülemjuhatajal. Kurat võtku noid lehma ja sikku, nüüd ioostass jälle laiale, mõtleb ta. Kona me niimuudu küll jõvvame! Ta pühib oma peksutolmust nägu, hõõrub kipitavaid silmi ja lõpuks aevastab magusalt. Poolrõske läbikasvanud vili nagu sammal ja ikka veel tolmab!

Masinist seab pritsiotsa määrdeniplile.

«Kui sa rahvaga nii pehme olet, kõrbet varsti omadega põhja,» lausub ta äkki.

«Kuis ma siss põhja kõrbe?» kohmab Saaremägi nagu unest ärgates. Imel'k, et just plindrisselendamisest oligi ta praegu mõtelnud.

«Mis sa näist nii varra lõunale lassit? Nüüdsama saiva tüüle nakata, ja joba tetti lõuna. Sügisene päiv om lühike, varsti nakass pimedass minema ja ei ole muud, kui pane kaadervärk saisma.»

Muidugi on Elmaril õigus. Seda enam, et pärastlõunal on ikka üks või kaks inimest puudu, küll nad oskavad juba vabandusi välja mõelda. Aga päris ilma lõunata siiski ei saa, kes neil kodus lehma lüpsab ja siga söödab. Ja ikkagi ei meeldi masinisti õpetlik jutt Saaremäele — tohoo kurat, ta pole enam koolipoiss!

«Mis tuu sinu asi!» löikab ta järsult.

Elmar muretseb Martinsoni kaerakoormate pärast. Kui kõik on ära läinud, kes siis aitab neil peksta. Ei hakka ta ometi naba paigast ära kangutama selle külamehe kaeranatukese pärast.

Ennäe, sealt see Martinson oma kahe hobusega tulebki, ise esimesel koormal kõhuli, teine, taltsam hobune ohelikuga järel. Oless võinu vähembalt naise appi võtta, mõtleb masinist, vai arvab, et küll koloosnigu pessava, aga tutkit! Nohisedes libiseb Sirgaste peremees kaertelt maha ja niisama märkamatuult, nagu ta on tallu ilmunud, läheb ta masinisti juurde. Tema olekus on üldse midagi pealepassivat ja ilveslikult luuravat. Niisugune on ta eluaeg olnud; ka siis, kui ta noores eas Nuustaku õllepoes Käo Pauliga nattipidi kokku läks. Viina võtab ta nüüdki, ja pealegi üsna tihti. Kui kilk peas, põhjab ta kõiki ja kõike, kuni talle valusalt meelde tuleb, et tema talu on surutud kolhoosi ja riigimetsa vahele, et ta on nagu lutikas, keda kogu aeg ähvardatakse laiaks litsuda, ja si's hakkab tal endast nii hale, et ta nutab oma ilusa koheva habeme märjaks. Siis vajub ta tavaliselt näoli lauale või vankri iste-

kotile ega sõima isegi naabreid, kes aasta tagasi sõimasid samuti nagu tema, aga nüüd on vait ja peavad tänitamist endale alandavaks, sest nad on juba kolhoosnikud ja neil on oma inimlik uhkus. Aadam on ka Elmarit purjuspäi narakaks ja punaste tallalakkujaks sõimanud, aga nüüd tuleb mesise näoga juurde, sest häda ei anna häbeneda.

Elmar vaatab küsivalt esimehe poole, kuid see mõtleb jumal teab millest.

«Räägitud asi...» ütleb Aadam ettevaatlikult.

«Kellega?» sekkub esimees järsku kõnelusse.

«Sai küll...» pomiseb Aadam kartlikult. «Elmariga...»

«Üksiktalupidaja vilja ei või me masindada.»

«Ma tii välja, olge üks mehe. Nuur peremiis, ei massa nii kärre olla...»

«Laseme vast läbi, mis na kuurmaköksi siss ära ei ole.» sõnab Elmar lepitavalt.

«Ma ei juu viina.» Saaremägi kõnnib jälle edasi-tagasi, käed seljal, ja nii paistab ta vanem.

«Noh, küll me juujit lövvame,» arwab Aadam ja ajab hobuse masinalaua alla, ta peab asja otsustatuks. Ja tööpoolest — esimees ei sõanda talle otseselt ära öelda. See mõni hangutäis vilja ei loe ju midagi, kuid niisugust viljapeksmist ei või ta põhimõtteliselt heaks kiita. Kui vallamajas teada saadakse, tuleb parinat. Ta mühatab midagi ebamäärast ja pöörab selja.

Aadam hakkab kahinal kaeru söötelavatsile loopima. Seejärel ronib ta üles ja söödab trumliisse. Ta töötab järskude liigutustega, kokkupigistatud huultega, vinge näoga, nagu oleks ta hingepõhjani solvunud, et teeb kellelegi nimetule head, mille hüvitamisele ei maksa mõeldagi.

Aga lauda taga, räästa alla veetud vanal poolpehastanud reel istub Vilma ja harutab ruttamata paberist välja munavõileiba. Tal pole põhjust koju tõtata, küll ema lüpsab lehma ja viskab sealegi midagi ette; ta on veel kõbus. Aadam pole teda masindama kutsunud ja ega tüdruk ise ka appi ei jookse — ta ei salli Aadamat.

Läheneb Arvo Saaremägi, käed taskus ja pea tavapäraselt maas. Jalge alt sügiseselt maalt pole nagunii midagi leida, tegelikult ei maksaks tal sinna vahtidagi. Kui ka pea kohal tihenevad kodumaised sügispiilved ei paku huvi, võiks ta enese mõne võõra, suursugusema ja rõõmsama taeva alla mõelda, kus elurõõm hakkaks rinnas saba liputama kui imev tall. Või mõelgu siis vähemalt tulele, kevadele või armsama kätesoojusele, kui see ümbritsev kõledus on ära tüüdanud. Võimalik, et ta seda teebki, kuigi ei paista veel istuvat Vilmat märkavat. Nii igatahes näib Vilmale, kes teda silmanurgast jälgib. See võib ka poisi poolt mäng olla, mine võta kinni. Tüdrukul polegi sellega asja, kas teda on märgatud või mitte, ta ainult istub ja asutab ennast lõunaleiba sööma. Aga et esimees on sügisel järelemõtlikuks muutunud, seda on ta küll tähele pannud.

«Esimiis om täamba õige muren,» tähendab ta möödaminnes.

Saaremägi tõstab pilgu pehkiatelt pärnalehtedelt üles.

«Niisama,» kohmab ta.

«Kas esimiis ei tahass istet võtta ja lihtkoloosnigu leiba pruuvi.» Vilma noogutab peaga enda kõrvale reele.

«Ma ei taha süvva,» tõrjub esimees moepärast.

«Siss istu niisama seltsi. Pia kah lõunatunni, ega sina ütsinda ei jõvva terve koloosi tüüd ära teta, ära loodaki.»

«Ega ma püvvaki,» vabandab Saaremägi.

«Vai viil! Laset ala nigu õige peremiis konagi. Ole aga karme sulle vihke ette lõikama.»

Vilma vaatab lugupidamisega esimeest.

Noormees istub viimaks reele, häbelikult ja võimalikult kaugele tüdrukust, ja jääb ülepingsutatud tähelepanuga kuulama rehepeksumasina undamist, nagu oleks ta selles rütmilises tööhääles avastanud midagi enneolematut. See tuleb võorastuskrambist, ta ei oska Nurme tüdrukuga millestki rääkida, sest arvab, et temaga tuleb rääkida mingis teises keeles, mitte selles, milles ta räägib rukkikülvamisest või lehmälüpsist. Vilma on tema jaoks esialgu kõrgemat liiki olevus, pooljumalanna, sest tüdruk meeldib talle, ei aita siin midagi noore mõistuse häbematu vahelesegamine, et Vilma on temast vanem ja et see kõik on lollus. Mõistus jääb oma appihüüetega üksi külma koljukambrisse, elu ürgsed instinktid nõuavad oma ja ta tunneb ennast täiesti juhmina, kellegi olematu poolt reedetuna ja hüljatuna, kui ta seal istub ja moepärast masina huugamist kuulab. Ta on kade omaealiste, kelle keel lendab suukoopas kui süstik, kes ei jää ei naljatamise ega musunorimisega jänni. Ta on kinni omaenda kramplikus kapslis, ei leia sõnu, murrab peas mõtteid nagu aiateibaid ja piinleb. Selles mõttes sarnaneb ta Lusiksepa Jaanusega, Vilma esimese armastusega, kelle jäljed kadusid neljakümne neljandal aastal. Ainult kerelt on ta solakam ja käib pea maas, mis oli Jaanusele võõras.

Vilma võtab paberilt võileivapoole ja ulatab esimehele.

«Süü, siss lätt tuju parembass. Me ema ütlep, et mehe om alati vihatse, kui kõtt tühi . . .»

Esimees võtab pakutu piinlikult vastu, tehes seejuures käte ja peaga mitu liigset ebakindlat liigutust. Ta hammustab leivakäärü kurjalt nagu vaenlast, mõeldes, millest siiski rääkida, et mitte näida juhmina või kõrgina. Tüdruku arvamus on talle praegu väga tähtis.

Seni, kui ta mõtleb ja leiba mälub, peksavad kaks meest vilja, ja ei või öelda, et nad toime ei tuleks. Aadam töötab vaikselt, mõttes kõike ja kõiki vandudes. «Punaste sabaraku!» ütleb ta masina valjusti unna-tes. «Oless, et üits kurat sulle appi tules . . .» Lõpuks väsitab tigidus ta ära ja kui ta peksu lõppedes õlgi vankrile laob ja Elmar aitab koormat teha, on ta üsna taltsas.

Pärast koormategemist võtavad nad viljakotil istet ja Aadam kraamib põuetaskust lagedale pooleliitrise poeviinapudeli. Nad hammustavad Elmari lõunaleiba peale ja kes võiks öelda, et vähemalt praegu pole nad iseendaga rahul. Varsti hakkavad mõlemate silmad kilama, Aadam libistab läbi pihu oma võimast habet ja hakkab ennast kiitma; tema jutu järgi on ta kõige targem, ettenägelikum ja julgem inimene Eestis, kui mitte terves Euroopas. Muidugi pole selles midagi iseäralikku, see on ta tavaline seisund, mis peab veel kord näitama, kui kange ja uhke on eluaeg olnud Sirgaste peremees, kes paneb üksipäini Tuhakopli külas kolhoosile vastu nagu müür ja maksab kõrget põllumajandusmaksu, et viimased hambad suus naksuvad. Jah, vabahärra on ta, võtku seda teatavaks kõik, kes tahavad temaga tegemist teha. Ta silmad on üsna kirjud, ta ei kannu viina. Uue hooga hakkab ta kolhoosi põhjama, aga kui näeb, et Elmar kuulab teda paljast viisakusest, jääb vait. Korruga hakkab tal valusalt kahju, et ta elu on mööda läinud nagu vihmapiilv tumedal sügispäeval, ja ta silmad lähevad märjaks.

Hakkab vihma piisutama.

Elmar tõuseb kotilt ja võtab vihmamantli seljast.

«Lase ise põhi ära,» ütleb ta Sirgaste peremehele ja katab kolhoosi viljakotid saju eest hoolikalt kinni.

Aadam kummutab pudeli tühjaks ja peidab taskusse. Sadu tiheneb, hobuse selg on juba vihmast tume. Taevas on üleni umbpilves, vaevalt täna enam tõest midagi välja tuleb.

Aga lauda taga, seal, kus kunagi Jüri ja Taavet oinast tapsid, aetakse hoopis teistsugust juttu. Mis läheb neile korda Aadama halin ja sõim — noorel põlvkonnal on teised vaated ja oma mured.

«Kohe sa eila õdagu seltsimajast jäit?» küsib tüdruk etteheitvalt. «Mina mõtli iks, et sa saadat mu pääle tandsu iluste kodu nigu õige kavaler konagi. Läbi mõtsa om ütsinda õudne minna. Lõpuvalss sai otsa, kae, joba Arvo kadunu, irmuga plehku pannu, et äkki ma süü ta ära, m's siss esa-ema teeva...» Tüdruk naeratab nukralt. «Esimehe asi, vai temal kõlbap lihtsa põllutüülisega kävva.»

Esimees mälub suu tühjaks ja neelab alla.

«Sul saatjit niigi murdu. Ei lähä mina sinna vahele segama,» ütleb ta natukese aja pärast.

«Küll nüid üteli!» imestab Vilma. «Mis saatja nuu kah ommava! Kõik puha alla meetri mehe.»

Esimees uurib halli läbitungimatut taevast.

«Kas sa riidi kinnu tulet?» küsib Vilma. «Pidi ondegi üits illus armastuse pilt tulema, muidu muud ei oleki kui sõda ja sõda, ära om tüidanu... Ainult nimi olli imelik: Tee tantsulavale või tapmine või midagi sinnapoole...»

«Tee tapalavale,» parandab esimees.

«Tulet kah vai?»

Esimees raputab pead.

«Tule iks. Mis sa säääl kotungi konutat?»

«Ma ei saa enam koheki minna,» ütleb Arvo.

«Kes sul kiild, naist viil kotun ei ole,» naerab tüdruk. «Vai om mõni kallim? Kes sinnu tiid — vaga vesi, sükav põhi.»

«Ma lää nellaba sõaväkke. Kutse om käen.»

«Sõaväkke?» imestab tüdruk. See teade pole tõesti kuigi meeldiv — sõjaväkkeminekuuga on tal juba valusaid mälestusi. Jaanus ju tookord läks ja kadus nagu vits vette. Et nuu sõaväkkemineki joh üitskõrd otsa ei saa, mõtleb ta kahjutundega.

«Sa ei ole sellest midagi kõnelnu,» ütleb ta hämmeldunult.

«Mis säääl nii väga kellata,» arvab Arvo. «Mis tost kasu, kui ma kas vai poodi man tiiristil karju, et ma pia minema. Tulep ära kävva, muud midagi.»

«Sa olet koloosi esimiis, ehk sinnu ei võeta.»

Nüid on poisi kord muiata.

«Mis tuu luge, kes ma ole.»

Tüdruk teab isegi, et see ei aita, kuid räägib siiski. Mis tal muud üle jääb! Lootust peab ju olema, ei saa inimest sellestki paljaks röövida, pealegi tütarlastest inimest.

Paistab, et niisugusel päeval ei sünni siin enam midagi nimetamisväärset. Mida siin juhtuda ongi — vihma sajab, masin seisab. Miili keedab endale köögis lõunat, elumaja ja katlakorsten suitsevad teineteise võidu.

Kuid üht-teist sünnib siiski.

Läbi vihma ilmub villis ja selle tumedaks sadanud kerest ronib katla juures välja Eesner, hall vihmapiiskadest kirjatud presentmantel seljas,

samasugune paslik peas. Mälestuseks sündmustest, mis siin kakskümmend aastat tagasi juhtunud, kannab ta paremat, kunstlabaga kätt sügaval taskus, nagu oleks kellegi peale vihane.

Autojuht, noor ülbe näoga poiss, jääb masinasse.

Sirgaste Martinson seob parajasti oma põhukoormat köiega ümber; umbusklikult vaatab ta varumisvoliniku poole. Ka kolhoosnikuid hakkab lõunalt tagasi tilkuma. Ilm on küll sant, see on kõigile näha, kuid kohusetunne sunnib neid siiski kokku tulema. Eesner vaatab inimesi range pilguga, nagu oleksid nemad süüdi, et vihma sajab.

Energiliselt pakub ta masinistile terekätt. Elmari pea huugab, kuid ta püüab oma purjusolekut rõhutatud rühikusega varjata.

«Minu isa oli ka tsaariajal Venemaal aurukatla masinist,» ütleb Eesner omamehelikult.

«Kona ta joba toda jõudse, minu teeda olli ta meil vallakasak ja perast lastulõikaja.»

«Enne seda ta oligi aurukatla peal kuskil Venemaa mõisas.»

«Minu teeda käis ta Jaapani sõan, ja tulli säält kõvera jalaga kodu. Et ta katla pääl oless ollu, toda ma küll ei ole kuulu.»

Eesner jääb vastuse võlgu. Ta ei kavatse oma isa elulugu pikemalt valgustada: pole ta ju siia sõitnud niisama juttu puhuma, vaid vilja varuma.

Jah, oli aeg, kus ta rehepeksu ajal Maimuga siin põhus hullas, meel rõõmus ja liikmed terved. Nii mõnigi mälestus tõuseb talle meelde, kui ta läheb lauda taha esimeest otsima.

Valuskade võpatus käib tal südamest läbi, kui ta näeb põhukuhja taga noort Saaremäge tüdruku embuses. Aga loomulikult teeb ta näo, et pole midagi märganud.

Esimees tõuseb ehmunult tüdruku kõrvalt püsti. Eesner annab neile mõlemale kordamööda kätt ja ütleb Arvo Saaremäele napilt, hästi napilt naeratades:

«Mul on tarvis sinuga rääkida.»

Esimees seisab voliniku ees nagu vaene patune.

«Tulin kontorist läbi,» alustab Eesner usalduslikult. «Vaatasin, loosungid on luitunud ja seinaleht väga vana, veel kevadkülvijast. Artiklites puuduvad faktid kohalikust elust.» Ta madaldab hääle peaaegu salapäraseks sosinaks. «Kriitikat ei maksa karta, nõukogude võim on küllalt tugev, et vigadele ausalt silma vaadata. On ju nii?»

Esimees niheleb, nagu oleksid tal kirbud seljas. Ta pole harjunud ülemustega suhtlema ja oma kohmetuses läheks parema meelega hoopis vilja hanguma või teri vastu võtma. Viimaks tuleb talle päästev mõte.

«Mul om vaja minna saatelehtile allkirju andma,» ütleb ta. «Villa-vedaja om joba lõunalt tagasi.»

«Väga kena, et rahvas on koos,» naeratab Eesner. «Ma tulingi siia selleks, et välja selgitada, miks teil viljavarumine ei edene. Peame ehk ühiselt nõu, miks «Prožektoris» sügistööd ei lähe. Nii ei või edasi kesta.»

Enamik rehelisi on lõunalt tagasi. «Kuusolek!» teatab neile esimees mornilt. «Kõik kuusolekule.»

Inimesed ei mõista, mis on lahti, kuid kogunevad sellegi poolest vaikides viljakottide juurde. Eesner astub kaalule ja vaatab äraootava pilguga üle rahva. Kui kõik on kohal, alustab ta kogenult:

«Seltsimehed! Kolhoosikord on ainuõige tee. Praeguste andmete järgi on kolhoosidesse astunud juba seitsekümmend kaks protsenti eesti töötavast talupoegkonnast. Kulaklus kui klass on eksproprieeritud.

Meie külast on kadunud inimese ekspluateerimine inimese poolt ja asendunud uute sotsialistlike tootmissuhetega. Me sammume kindlalt kommunismile, kogu inimkonna helgele tulevikule.»

Eesner pühib ruudulise rätikuga huuli ja sõnab tasa, nagu palvet lõpetades:

«Kui kellelgi on küsimusi, palun!»

Kolhoosnikud seisavad vaikselt, on kuulda, kuidas vihm tilgub masinalaualt ja tuuleiil ulub lauda otsas tühjas küünis. Nad ei tea, mida küsida, õieti mõistmatu on kogu see koosolek. Viimaks ütleb kuivetonud viljakaaluja, väike ja märkamatu mehike:

«Ole nii ää ja ütle, misperast me kooperatiivin ei ole enam kevajast saati kotinööri saada. Ei saa kotisuud kuiki kinni kõita, muidu kui tuu kotust na'se sukapaelu. Sõast om mitu aastat müüda, nüid piass vähambalt joba nüürigi olema nii paillu kui kuluss.»

Eesner tunneb vaistlikult, et ka need inimesed siin Tuhakoplis, kes elavad tema isa löödud laastudest katuste all, peavad teda kõige eest vastutavaks. See teebki ta ebakindlaks ja sunnib ettevaatlikuks. Ta ei oska inimestega kuigi peenelt ümber käia, veel vähem neid mõista, mistõttu keerab oskamatus, hooletuse ja kogenematus klassivõitluse peale. Lõpuks kaob tal täpne ettekujutus tegelikust olukorrast, kõikjal viirastub talle vaenlasi ja viilijaid, saboteerijaid ja kulakute käsilasi, ta vehib sõnadega paremale ja vasakule kui tuuleveski ja tunneb üha enam, et midagi olulist, tabamatut libiseb tal käest.

«Seltsimehed,» alustab ta kobamisi, suud maigutades, «Kreeka mägedes ja Indoneesia džunglites käib rahva vabadusvõitlus. Seal valatakse töörahva verd kapitalistlike ha'de kasumite nimel. Me peame olema võitlevate rahvastega solidaarsed — see on meie internatsionaalne kohus... Kotinööri taga ei või metsa silmist kaotada...»

Eesner vaatab viljakaalujale etteheitvalt otsa. Ta tunneb, et vastus on põhjanev ja pärast seda pole enam võimalik midagi küsida. Nõnda ongi.

Ainus mees, kes ei tee Eesnerist ja tema kõnest väljagi, on Sirgaste Martinson. Häirimatult upitab ta oma kaerakoti vankrile ja istub ise otsa.

Eesneri pilk peatub üksiktalupojal.

«Kuhu sa, Sirgaste peremees, selle viljaga lähed?»

Aadam ei tee voliniku küsimust kuulmagi.

«Miks sa ei vasta?» Eesner astub kärsitusest isegi kaalult maha.

«Mina ole vabahärra ja kõnela siss, kui taha,» ütleb Adam sõjakalt.

«Te koloosiga ei ole mul midagi pistmist, soolake ta vai sisse, mis tuu minu asi.»

«Seltsimees Saaremägi, mida see tähendab?» vihastab Eesner. «Kuidas sa lubad üksikmajapidaja vilja peksta, kui kolhoosi varumisplaan on täitmata?»

«Vili om vili,» ühmb esimees, valades sellega veel enam õli tulle.

«Kuidas nii: vili on vili,» kõrgib Eesner. «Mis jutt see on? Kas sa ei tea, milline on kooperatiivse ja eraomandi vahe?»

Rehelised kuulavad kasvava tähelepanuga kõnelust, kuigi püüavad kõigest jõust nägu teha, et see neid põrmugi ei huvita. Niisugune on juba kord nende eetika — mitte vahele segada ülemuste näaklustesse.

Järsku hakkab Kassi-Maali vadistama:

«Kõrda ei ole siin olemangi, tuu om õkva õige. Igaüits tiip, mis ääss arvass, õiget peremiist ei ole. Mina ole vaene inemine, eluaig peremehi

tiinnu, aga niisugust kõrralagedust kui nüid, ei ole ma koskil nännu. Esiki küttepuid es saada katla manu organisiiri, nüid palutatass otsast mugu Aniluiga õvveaida. Lahkma om kõik kange mehe, aga pane ehitama, siss om nõna vingu...»

Saaremägi kuulab ja nohiseb, pea maas nagu künnihärjal.

«Millist aeda? Kus? Mida see veel tähendab?» ägestub Eesner. «Pange kohe masin käima!»

Kolhoosnikud vaatavad talle hirmunud imestusega otsa. Keegi ei liigu paigast. Kas see asjamees siis ise ei näe, et vili on sajust märg ja ainult päris napakas võib niisuguse ilmaga peksma hakata. Aga Eesnerile tuleb meelde, mille pärast ta on õieti siia tulnud! Varumisplaan ei lase tal ööselgi magada, rippudes Damoklese mõõgana ta poissmehevoodi kohal.

«Silmapilk pange masin käima või...» karjub ta. «Kus on masinist? Miks te käsku ei täida?»

Elmar istub koormalaamitsal, jalad rippu ja silmad kirjud, ta on veel Martinsoni kaera peksmisest purjus, kuigi eemalt pole seda märgata. Eesneri sõnade peale osutab ta ainult käega pahura märja taeva poole.

Volinik muutub kärsituks. Ta on tahtekindel inimene ja peab masina käima saama, et ennast võitjana tunda, kuigi võib-olla saju tõttu tõesti peksma ei hakatagi. Ta viipab esimehele käega ja Saaremägi tuleb vinge näoga tema juurde. Nad lähevad hoogsal sammul katla poole ja kõige järgi otsustades võib öelda, et Eesner kavatseb ise agregaadid tööle panna.

Masinist vaatab neile järele, ta ümmargune kortsuline nägu on vihane.

«Käpa mant!» hüüab ta äkki. «Käe küllest!»

Mehed on juba katla juurde jõudnud ja masinistile paistab eemalt, et Saaremägi lülitab masinat järele. Elmaris süttib äkkviha. Mida see kuradi poisinolk õige mõtleb, et topib käsi masina külge! Mingu käperdagu ennem mõnda tüdrukut! Kolmkümmend kaheksa aastat on tema selle katlaga tööd teinud ja pole kedagi võõrast talle ligi lasknud. Ei! Ta kargab vankrilt nobedalt-nooruslikult maha, haarab aia äärest labida ja jookseb katla poole. Eesner, kellel on sulasepõlvest veel üht-teist kateldest meeles, on masina käima saanud. Kolinal hakkab tühi agregaat tööle.

Masinist jookseb maruvihasel Arvo juurde ja lajatab talle labidaga lapiti pähe. Esimees vajub otseti märjale maale nagu kott ja hall soni kukub tal peast maha. See kõik toimub nii kiiresti, et keegi ei saa mahti vahele astuda ega midagi ette võtta. Vilma tormab katla juurde, haarab reha ja hakkab nuttes, hädaldades ning needes Elmarit togima. Eesner on näost valge, nagu oleks tema lööja. Masinistil hakkavad jalad värisema, silmapilk on ta kaine. Ta laskub poisi juurde kükakile, paneb talle mõttetult sebildes soni pähe, kuid käte vahel esimehe lõtvunud verist pead tundes läheb ta näost lumivalgeks ja pomiseb meelemärkusetä poisile:

«Ega sa surnu ei ole? Ütle, ega sa surnu ei ole?»

Vilma k'obib teda rehaga, rehapiid murduvad, kuid tüdruk on nagu hullustuses ega jäta järele.

Elmar katsub Saaremäe südant, see tuksub. Vilma on juba teist reha vastu ta vana lagipead puruks tagumas, aga ta ei tunne valu.

Kõige enne toibub Eesner, mees, kellele see obadus oligi mõeldud. Selles talus kaotas ta käe, siin oleks ta võinud ka elu kaotada, kuid õnneks läks see lops temast mööda. Masin undab tühjalt koledal kombel, katlal on nüid täisjõud käes, praegu töötab ta võimsalt nagu noores

eas. Ja peksumasin on valmis kõike ühesuguse agarusega puruks peksuma, mida ainult trumliste visatakse — kaera, hernest, kasukaid, inimesi või hobusepasse. Agregaadi ühetooniline lakkamatu undamine süvendab veelgi masendust, aga kellelgi pole meeles teda vähematele pööretele panna.

«Aidake Saaremägi autosse viia!» ütleb Eesner autojuhile.

Oimetu esimees tõstetakse ettevaatlikult villise tagaistmele. Eesner käsib ka Elmaril peale istuda, ta ei täpsusta, milleks, kuid arvata võib.

Vilma on vahepeal natuke rahunenud. Ta luksub vaid nutta ja pühib aeg-ajalt jakikäisega higist ning pisaraist kriimulist nägu. Ei vea tal elus, jah. Kõigil poistel, kellele ta silma viskab, läheb halvasti ja Vilma tunneb ennast äraaneetuna. Ta on elult oodanud ainult armastust, aga sedagi ei saa. Küla jääb tühjaks, poisid on kadunud, polegi, keda armastada. Oieti peaks ta Arvoga kaasa sõitma ja poisi haiglasse üle andma, aga ta ei julge sellest Eesnerile rääkidagi ja vaevalt see midagi aitakski: nagunii ei lasta tal Arvo juures viibida, kuni too meelemärkusele tuleb või — jumal hoidku! uus nutuhoog tuleb talle peale — ära sureb. Võimatu pole seegi, poisi pea on armetult lõhki löödud. Äkki jääb eluks ajaks lolliks, see on ka hull küllalt. Vilma võtab peast räti ja seob haava kinni. Verd ei tule palju, kuid see on paks ja tume nagu suhkrupeedi-siirup.

Kära peale ilmub majast Miili, vaatab, kuidas inimesed esimehe ümber askeldavad, seisab natuke aega kaastundliku näoga ja laseb siis lambad välja. Löödagu või kümme esimeest uimaseks, elu tahab elada. Mullikad tulevad laudast palju vastumeelsemalt välja kui hommikul, külm vihm pole neile meeltemööda, kuid kes sellest hoolib. Loomad valguvad undava peksumasina ümber laiali ja mõned neist uudistavad kiiresti liikuvat laksuvat rihma.

«Istu, istu peale, viime esimehe haiglasse,» lausub Eesner väsinult masinistile.

Elmar on nagu peata kana, hirm on ta täiesti tūmaks teinud. Ta teeb asja jalgratta juurde, kohmitseb midagi nahksest tööriistakarbigist otsida, mida just, ei tea vist isegi.

Eesner vaatab ta kumerat, kühmus selga ja higist võidunud soni kuklas ning tal hakkab vanast Lusiksepast hale. Ent samas peletab ta selle võõra tunde eemale ja hüüab karmilt:

«Tule juba!»

«Ei lõvva võtint üles,» hädaldab Elmar. «Ma tahass taskut lukku panna...»

«Lase olla, kes teda ikka puutub.»

Viimaks on Elmar tillukese luku taskupõhjast välja koukinud ja lükab ta plöksudes kinni.

«Nii paillu mul poigest om mälestust jäänuki kui sii ratas...» habiseb ta.

Küllap teab Eesner sedagi. Teab ta ju kõike, mis Tuhakopli rahvaga on juhtunud, kuhu keegi on jäänud ja kuhu veelgi võib jääda. Ka Lusiksepa Endlit mäletab ta kaunis hästi. Tal on veel seegi meeles, kuidas Endel lapsena isaga Aiastel katla juures kaasas oli, pihust herneid sõi ja nendega hobuseid loopis, nii et Taavet pidi teda ükskord koguni valju sõnaga keelama. Pole talle teadmata ka see, et too pikka kasvu vähese jutuga poiss sai Uuralis surma, ammu enne lahingusse minekut, une pealt, kui muldonnis oli tuli lahti pääsenud. Õnetu juhus, räägivad pealtnägijad. Ei mingit kangelaslikkust, kõige tavalisem tuleõnnetus

söestunud laipadega. Ei, selle poja kohta ei ütle Eesner midagi. Teise kohta küll, kes saksa sõjaväes oli, selle kohta küll.

Imelik talu on see Aiaste. Alati peab just siin viljapeksu ajal midagi iseäralikku juhtuma. Mõni sündmus rebib rahuliku tööritmi katki, elu kaotab ajutiselt oma igapäevase mõistliku järjekestvuse.

Auto läheb tanumast alla.

Vilma vaatab talle nukkervihaselts järele ja laob siis kolde pehkinud haavahalge täis, sest rehepeks peab jätkuma, kuni kestab elu. Katel suitseb meeleheitlikult ja peksumasin undab kõigest väest.

VIIES TANTS

Autos on kaks meest. Noore lahke näoga taksojuhi kõrval istub Taavet Aniluik ja uurib pingsalt iga pisiasja tuttavalt teel. Tagaistmel öötavad kohver ja seljakott — kogu ta maine vara. Hallikassinise presentmantli ja kummisaabastega meenutab ta vägisi mõnda hooajatöölist või maaparandusmeest, kuid luitunud nupuga soni pealael reedab, et ta pole siiski üks neist paljudest rahututest hingedest, kes pika rubla jahil või mokkaläinud perekonnaelu pärast alatasa kodumail paigast paika rändavad, vahetades töökohti nagu lõhkisi kummikuid, vaid on kauge-malt tulnud ja hoopis keerulisema minevikuga mehi. Eluaeg on vana Aniluik igasuguseid kodutuid vennikesi põlastanud, kavatsemata ise samasuguseks kõlksaks saada, ja pole tema süü, et aeg on temast kangem olnud, ta kodumullast ajutiselt välja juuritud ja võõrsile puhunud.

Aga nüüd sõidab ta siiski jälle koju, ja see on tema kauaoodatud päev.

Takso sõidab kruusatatud, autodest laineliseks kulutatud maanteel sügiseste põldude vahel. Kohati on juba koristustöödega algust tehtud, leseleige septembrivalgus paitab korrapäratuid kombainipõhu hunnikuid; sinepikollane päikeseketas seisab Varsametsa kuusemüüri kohal selges taevas kui muistise õuemärk. Taavet najatab põse vastu auto poikvel aknaklaasi ja soojendab üle pika aja kodupäikese käes kõrva, jällenägemisest hardunud.

Kaheksa aastat tagasi sõitis ta viimast korda seda teed — koidu ajal, vastassuunas, puldankatusega sõjaväeauto kastis. Nagu kõige ohtlikumale kurjategijale tulid nad talle tookord hommiku poole ööd järele. Köögis, värisevate sõrmedega põlema pandud tormilaterna valgel võttis kapten põuest neljaks murtud nimekirja, harutas pahaendeliselt krabiseva paberi lahti, otsis tubakast parkunud sõrmega vajaliku rea üles, luges kaks korda võõrapärast nime, nagu peaks see talle enne hommi-kut tingimata pähe jääma, voltis siis järsu sõjaväelise liigutusega paberi kokku, vaatas vilksamisi Taavetit, kellel oli kiiruga tuisukasukas aluspesu peale tõmmatud, võttis punase tähega kõrviku peast ja ütles peaga toa poole noogutades kõlatult, vastumeelselt ja lühidalt, et pangu pemees asjad kokku. Taavet läks tallukate, lohisedes eestuppa, kus unesegane Miili istus sängiserval, jalad all hirmust nõrgad, ega osanud midagi ette võtta. Püstinaga sõdur jäi lävele valvama. Taavet polnud eriti imestunud ega kohkunud.

Roosi õetütar, kes oli valla täitevkomitee sekretäriks, tuli talle ühel õhtul sõna tooma, et ta on ärasaadetavate nimekirja pandud. Partorg, keskealine naisterahvas, kes oli omal ajal Omskis kolhooside tegemise

läbi teinud, ütles Aniluige saatuse otsustamisel, et las ta jääb pealegi ära saatmata, talu on üsna viletsal järjel, ei tea mis külakurnajad see peremees ja ta virtin ära ei ole, kui teevad kahe peale kuidagiviisi talutöö ära, seda enam et pool maad on sõja ajal sööti jäänud, kuid maa-komisjoni esimees Eesner raiunud vastu nagu rauda: Taavet Aniluik tuleb tingimata nimekirja võtta, küll ta juba teab, mis lind see on, poeg oli saksa sõjaväes, vend põgenes Rootsi. Tüdruk palus tädimeest, et see end kuhugi ära peidaks, kuni asi möödas. Taavet vaatas talle imestunult otsa, nagu räägitaks mõnest teisest, võõrast naabervalla mehest, ja tüdruk pidi oma juttu kordama, arvates, et tädimees ei saanud aru. Viimaks läkski ta nõutult märtsiõhtu sumeduses Käole, kuhu ta oli kolinud popsimajast siis, kui Paul omakaitsepattude pärast kinni viidi. Taaveti jättis ta hobuseid talitama ja mõtlema, mida siiski ette võtta. Lõpuks otsustas Taavet koju edasi jääda ja talumaja vanade, kuid kindlate seinte vahel sündmuste edasise arengu ära oodata. Ennast varjata ta ei tahtnud, see ei käinud Taaveti arusaamistega kokku, sest redutavad vargad, mõrtsukad ja muu odav inimpraht, kes loksud elulainetel sinnenäna, kuid mitte vanatalu seaduslik peremees. Ta ei tundnud end milleski süüdlasena ja puhas süda tegi ta julgeks, isegi naljatlevaks, kui esimene hirm oli möödas. Kas na sääl vallamajan arvase, et mina, ütsik vana inemine, saagi vukssaega suure riigi aampalki, mõtles ta tallist toa poole minnes, tühi kaerakarnits kaenla all. Ta mõtted olid lihtsameelsed ja hüplikud, aga mida sai ta teha, kui oli kogu elu siin elanud ja ei osanud ega tahtnud isegi mõneks päevaks pakku minna ning majapidamist ja loomi ainuüksi virtina hooleks jätta; mitte sellepärast, et kohusetundlik naisterahvas ei teeks kõik nii nagu vaja, vaid harjumatu- sest ja uhkusest.

Viiekümne seitsme hektari heinamaa, metsa, rägastiku, linaleo (mida enam ammu ei kasutatud) ja põllu eest, millest suurem osa seisis söötis, pidi ta istuma autos, vait kui sukk, ja laskma end loksutada konarlikul kahutanud külavaheteel, habemeajamisriistad ja natuke toidupoolist rätikuga põlve otsas nagu päevatöölisel. Ja üha kaugenes tema viinamägi, kust ta oli halastamatult nagu raudnõges, rakvere raibe, inimohakas välja kitkutud, sest siia taheti asutada uut elu ja tema oma valge lambanahkse kasuka, kaelasoontevalu ja vanade «Postimeeste» virnaga nurgariiuilil jäi sellele jalgu.

«Kuidas seal ka oli?» küsib taksojuht metsa vahel liivasel teosal käiku vahetades. Ta on vaistlikult aimanud, kustpoolt tulnud mehega tegemist, kuigi nad on vahetanud vaid paar hädapärast sõna raudteejaama ees, kus Taavet peale istus.

«Mis ta olli? Igal puul piap tüüd tegema,» vastas Taavet põgusalt.

«Seda küll,» ruttab taksojuht nõustuma.

Taavetit jutuaajamine suuremat ei huvita, ta parem vaatab, mis selle ajal jooksul on siin õieti muutunud. Rutem tahab ta kodumaile jõuda; aitab maailmas ringikolamisest.

«Mina olin ühte jutti viis aastat mereväes, Vaiksel ookeanil,» ütleb taksojuht haigutades. «Puhkusele ei lastud... Kui viimaks koju sain ja Tartu jaamas rongilt maha tulin, oli eesti keel meelest ära läinud. Sõnad olid suus nagu siilid, okkad püsti. Pärast see läks üle, aga aluses oli imelik küll...»

Auto jõuab metsa äärde. Eemal, kus lõpeb hõre puuderida, paistab oja. Ojale on ehitatud uus sild, mis ei jää Taavetile märkamata.

«Näe, siia omma tõse koguni uvve silla tennu,» sõnab ta rõõmsalt,

Kui näeb päikeses sillapuid helendamas. «Ei pāse vist muidu kombainiga üle, ega na muidu ei oless tennu . . . Mul om meelen, kuis siia üitskōrd rehepessumass'n ojja kinni jāi. Kūll olli meestel ja obestel enne tegemist, kui siist porist vālla saiva. Siss ma olli viil peris poiske, tuu vōis olla nii paar aastat enne edimast ilmasōtta, mitte ildamb.»

Taksojuhile kui linnainimesele ei ūtle see rehepeksumasinaga ammuilma juhtunud lugu midagi, ta on rehepeksu ainult kaugelt, maanteelt mōōda sōites nāinud ja see vastik tolmune tōō pole teda meelitanud isegi mitte autot seisma jātma, ammugi veel kaasa lōōma.

Viisakusest ja igavusest jātkaab ta juttu. «Milline tunne teil ka on, kui kodu hakkab eemalt paistma?» kūsib ta. Kui Taavet midagi ei vasta, kraabib autojuht oma mēlestused lagedale: «Kojutulek oli nagu pidupāev. Kaks kuud kāisin ringi, vōtsin viina ja tegin naistega nalja, ūhesōnaga, tundsin elust mōnu. Siis tūutas pidutsemine āra ja lāksin remondikontorisse tōōle.»

«Pidage siin kinni!» ūtleb Taavet ākki viimaste puude juures, ja kui auto peatub, ronib lābematult vālja ning lāheb istumisest ja vanadusest kangete jalgadega ūle kraavi metsa kuuskede vahele. Ta kōnnib samaldunud puude keskel ja otsib pilguga tuttavat kuuske, pōōsastik ja mahalangenud kuivad raod jāāvad talle ūhtelugu jalgu, aga ta ei tee neist vāljagi. Ka taksojuht tuleb viimaks vālja, seisab teel ja jālgib laisalt ta otsimist, kāed nahktagumikuga pūkste taskus. Taavet jāāb seisma ūhe krobelse kuuse juures, mille tūvel on vaiku tēiskasvanud rist. Risti tūvvelōikamine polnud siinmail moes, kuid Taavet kavatses selle tema arust ilusa kombe tookord elustada, kui nad siit hilissuvisel ūhtupoolikul Roosiga mōōda surnuaiale sōitsid. Rist on ammune, isegi lāhedalt pole teda enam kuigi selgesti nāha, kuid ta on alles ja praegu on see kōige tēhtsam. Teda vaadates tunneb Taavet, et ta on juba koju jōudnud, hellad mēlestused panevad ta harduma, ta kahmab nupuga soni peast, hoiab peakatet kohmetult kāes ja ta selg on pāris kūhmus. Kes teab, vōib-olla siin Varsametsa servas ongi ta ainuarmsam koht, sest siin lehv'ib veel āhmane mēlestus ammusurnud naisest ja ajast, mida tagantjārele vōib pidada ūnnelikuks. Sest seal eemal, kūnka otsas, on ainult valusate mēlestuste kodu, ja ehk ongi parem, kui ta sinna eriti ei ruttu.

Taavet silmitseb ūksisilmi kuuske, autojuht tammub teel jalalt jalale, oskamata vanamehe kummalise kāigu suhtes mingit seisukohta vōtta. Tal pole kūll ruttu — taksomeeter tiksus, kōht on tēis, pāike paistab —, aga ootamine on teda sellegi poolest āra tūūdanud. Ta on liiga noor, et oma sōitja meeleliigutust mōista, tūlpinult istub ta autosse, toetab kūūnarnuki allalastud aknaklaasile ja tukastab, nāeb isegi pōgusat und karust ja tundmatust naisest. Kui ta ūles ārkab, nāeb ta, kuidas Taavet ūle kraavi maanteele kalpsab ja auto juurde tuleb. Taksojuht vaatab talle kūsivalt otsa ja hakkab haigutama.

«Naine . . .» ūtleb Taavet lūhidalt ja istub autosse. Juht muigab, isegi teadmata miks, ja vajutab starterile.

Eemalt hakkab talu paistma. Kaugelt tulijale on see pūhalik silmapilk, kes seda ei mōistaks. Tanumapihlakad on vanad, neist on ūieti alles jāānud haledad kontsud, aeg ja loomad on sūingi oma tōō teinud. Puud on hādised nagu ūksijāānud vanad inimesed, kuid siiski punetab neil ladvas v'ljū. Ja auto lāhenedes tōuseb nendelt vurinal lendu linde, nad pole just autoga harjunud. Tee on rohtunud, nāhtavasti ei kāida siin kuigi tihti hobusega. Kōik jātāb mōnevōrra hūljatud mulje.

Auto jõuab vanast aganikust mööda, mis seisab teistest hoonetest veidi eemal.

Õueaed on poolenisti maha lõhutud ja suures kõögiviljaaias, mis oli vanasti alati täis kapsaid, porgandeid ja suhkruhernest, rohetab ainult paar peenart, lauatuikkidest ja traadijuppidest kohmakas tõke ette meisterdatud. Üksik mustjaskollane päevalill ilutseb suursuguselt peenarde vahel nagu rõõmsameelne küsimus.

«P'dage sää! värjeposti man kinni,» lausub Taavet surutud häälil.

Ta laob oma seljakoti ja kohvri noorusliku reipusega murule, võtab põuest kulunud rahakoti ja ulatab läbi akna autojuhile mõned paber-rahad.

«Häid tervit!»

Autojuht tahab talle raha tagasi anda, kuid Taavet heidab käega.

«Kivi kotti... kodus!» hõikab juht hüvastijätuks ja asub masinat välja roolima.

Taavet läheb, napp varandus käes, üle rohtukasvanud õue elumaja poole. Majauksel on kohmakas tabalukk ees. Ta ei mäleta, et tema elumaja uksel oleks kunagi rippunud niisugune suur päevinäinud lukk obadusega, mida on võtme kadumisel nähtavasti korduvalt välja kangutatud ja uuesti piida sisse löödud. Vanasti oli ikka keegi kodus, ja kes siin nii väga lonkiski, kelle eest oleks pidanud toakraami varjama. Aga ajad ja inimesed muutuvad, peab Taavet kogema. Õieti ta ongi seda juba omal nahal tunda saanud.

Köögiakna all majaseina ääres on alles tuttav pink, kus kuivasid lüpsinõud. Kunagi oli pikk kahetollisest lauast pink lüpsikuid ja kurne täis, nüüd näkse seal üksainus ämber valendavat, põhi roostest pruunilaiguline. Taavet paneb kohvri ja seljakoti pingile ja istub ise siiasamasse jalgu puhkama. Aga hetke pärast on ta jälle püsti ja kõmbib aeda; ta tahab vaadata, mida on aastad ja inimesed õunapuudega teinud, kui teda kodus polnud. Tulles ta teelt viljapuuaeda ei näinud, see jääb maja varju.

L'igutatult kõnnib ta aias ringi, jäädes iga puu ja põõsa juures silmapilguks seisatama, nagu tahtes öelda: tere, ma olen jälle siin. Ta võtab puudest õunu ja maitseb, aga hambad on viimasel ajal viletsaks jäänud, ainult mõnest pehmemast saab veel jagu. Jah, kaua pole ta siin viibinud ega selle maa vilju maitsnud. See on uus õunaaed, Aiaste talus sellel aastasajal juba teine; tema ise koos Edgariga istutas ja pookis puid. Ja nüüd on ka need puud vanad, vanad õunapuud vanas aias, mille ümber on osa aeda katlaahjus ära põletatud, osa maha varisenud ja pliidi alla või kambriahju läinud. Aga seal aia ääres, laudanurga juures, kombaini põhuviirgude kõrval seisab vana aurukatel, rattad kaevatud süvendis, ahjuuks poikvel, nii nagu ta kunagi ammuse viljapeksu ajal jäänud. Temas on midagi äraaetud, äravaevatud hobusest, kes lõpuks rammetult, alistunult ja hääletult mõne üle jõu käiva palgi-koorma ees libedal teel põlvili vajub, sapsud võdisemas, alamokk tõllakil ja taosed hinge matmas. Ilmastik on teda roostetanud, palju osasid, eriti kraane ja torusid, on tal küljest ära võetud, mõnda tükki on kangutatud koguni kangiga, lõhutud ja rüüstatud, ja nüüd konutab ta kummalise ajast ning arust monstrumina päikesepaistes — rauk, vana-raud, tarbetu koli.

See masin on auga vanaks saanud ja kogu oma jõu viljamasindamisel ära raisanud. Enamik neid mehi ja naisi, keda ta uuest peast reipa vilega tööle kutsus, on ammugi hauas, kes kodumaal, kes võõrsil, ja

Tuhakopli külagi, mis oli vanasti tihedalt rahvast täis, on inimtühjaks jäänud — aja peksumasin on halastamatult töötanud. Ammuilma on hingusele läinud masinatarvitajate ühisus ja mehed, kes ta Tartust Wirkhausi kaubahoovist ostsid, läbi linna tulid, pikad piitsad käes, ja Riia märke üles läksid, kari pasatskeid tänava ääres matside kodukootud riiete ja tolmuste kalavinskite kohta põlastavaid märkusi tegemas. Kuidas need talumehed, rõõmsad, et nende raske töö läheb nüüd palju kergemaks, Valge kõrtsis hobuseid söötsid ja liiku tegid, ja siis jälle hoolega edasi läksid, sest tee oli pikk ja aega polnud raisata; kuidas nad Kintsi kõrtsi ööseks jäid ja veel liiku tegid, järgmise päeva keskhommikul katlaga uhkelt koju jõudsid ja hakkasid kohe sobiva masinisti järele vaatama. Need mehed on kõik unustatud, keegi ei mäleta nende nimesid, ja katel, millelt nad nii palju lootsid, on ka omadega täiesti läbi ega pane enam kedagi imestama. Mida veel rääkida katlast, kui nüüd ei pane enam aatomipommi kedagi imestama, kuigi selle ehitusest enamik midagi ei taipa. Kas noodki, kadunud mehed, tookord katla töö põhimõttest täpselt aru said, pole teada, aga nendele oli katlaga viljapeks suur uuendus, mis sellest rääkida.

Peremes käib õunu pures katla ümber. Kas pole ta ise ka sama aegunud ja tarbetu kui see katelgi, mille marki keegi ei tea. Ta on oma elu teisel poolel sattunud niisugusesse keerisesse, kust välja pääsedes käib pea ringi ja liikmed on lövdad just nagu pärast vingust sauna. Teda on nii põhjalikult viheldud, et nüüd, kus ta on kodus, tunneb ta pigem isesugust võorastust kui puhast ülekeevat jälleenagemisrõõmu. Teda segab uskumatusesegane kartus, kas kodu, see vana hubane pesa, on ikka tõelisus või ainult tühipaljas õhuterendus, värviline kujuteluhoone, kuhu tagasitulekust on nii kaua unistatud. Ta ei julge nagu hästi uskuda, et ta on Aiastel, kus tema parema äratundmise ja tõeluse vahele on sigenenud midagi võorastavat, pinguldatut ja irrutavat. Ta on siin vähemalt esiotsa võoras, seda on teinud eemaloldud aastad, ja neist ei saa lahti.

Kui ta oma vana, pooleldi metsistunud viljapuuaeda ja selle taga kaugel eemal sinetavat metsamüüri vaatab, leiab ta lohutust mõttest, et need elusad märgid elavad inimesest kauem ja mäletavad rohkem kui inimene. Ta süda läheb soojaks, kuigi ta ei oskaks endale öelda, mis on selles rõõmustavat, kui puud ja mets ikka omal kohal seisavad, luues ettekuiutuse, et maailmas pole midagi muutunud. Ta on koos puudega vanaks saanud, lapsepõlvest peale on nad moodustanud osa tema maailmapildist ja seepärast peavad nad tema silmis igavesed olema. See annab hingerahu ja leevendab vanaduspäevise imbuvat osatusetunnet.

Kord oli ta elusihit paremaks ja viljakamaks muuta künklikke käännulisi nurmi, mis piiravad igast küljest Aiaсте hooneid; elada elu, kus rühmamine ja hool andsid päevadele mõtte, öödele une. Nüüd ei tõuse ta ise ega aja ka teenijaperet kell kolm üles heinale. Aga tal pole ka enam kohustust, sihti — tal tuleb nüüd elada vaid elamise enda pärast. Ta pole harjunud viibima Aiastel murede ja muretsemiseta, sellest see võorastus, küllatulija tunne.

Praegu on ta lihtsalt väsinud, kaugelt koju jõudnud vana mees. Ta tõstab nurmenurgalt sületäie koredat odrapõhku katla tagumise ratta juurde, heidab vastu lõunapäikest pikali ja kavatseb natuke silma looja lasta, kuni Miili töölt või karjast tuleb ja ta tabalukuga majja laseb. Aga sellega on aega, maja ei kao ta eest enam kuhugi, nüüd mitte.

Eemalt paistab, et katla juures teeb lõunauinakut väsinud masinist

Lusiksepa Elmar, kelle paremad sügised läksid katlaga talust tallu rännates mööda ja kes nüüd punub oma vanas majas kolhoosile kartulikorve, kui tervis vähegi lubab. Kord olid nad kõik mehed omal kohal, kes saaks seda salata, tundsid heast naljast mõnu, olid töökad ja hoolsad, poolkarsklased mõlemad. Aga mida said nemadki aja halastamatu ühetoonilise peatamatu voolamise vastu, rooste hakkas neile endalegi külge nagu nende katlale ja elu läks mööda kui tuulepuhang lepaladvus. Nad pole kuigi tihti järele mõelnud, mis neist siia ilma väärtuslikku maha jääb. Kui unustada suured eneserahustamiseks mõeldud sõnad (mida nad muuseas ei oskagi!) ja aus olla ning asja põhja vaadata, siis on lugu küllaltki kurb. Nende pärandi hulgas pole midagi nimetamisväärset, nad on huvitavad ainult selle poolest, et olid inimesed, kes elasid, täites nii-öelda elamise kohust, millega nad olid maailma tulnud. Paar-kolm inimpõlve mäletavad ähmaselt nende nimesid ja teavad kuulu järgi mälestusteprismas moonutatult üht või teist pisiasja paarist tähtsamast teost, mida nad ise tegid või mis nendega tehti. Õnneks pole nad küll auahned ja surematust ei paku neile mingit rõõmu, nad on liiga loomulikud, et püüda loodust kas või mõttes üle trumbata. Iseäranis väikesed lootused on masinistil Tuhakopli külas oma siinilmas olekust tulevastele põlvedele märku anda, sest temaga sureb Lusikseppade sugu välja, vähemalt siinkandis; ta isa oli Võrumaalt sisserännanud mees — kuidas on sealkandis lood sugulastega, pole teada. Nii kannab temast kõige paremini mälestust edasi vaid katel, vormitu vanaraualasu, ükskõikne mehaaniline töömees, kellel polnud iialgi pistmist kõige sellega, mis nii väga inimesi erutas — viljahindadega, seisuseuhkusega, rikkuse ja vaesusega, ühiskondlike vapustustega. Ja kes võib kindel olla, et katel ei varja kunagi mälestustes täielikult seda haiget, hädist vanameest, kes kõlbab nüüd vaid kolhoosile korve punuma ja rehavarsi voolima.

Kirju karjakrants seisab harkisjalu põhuridade vahel kui väike vältimatu saatan ja haugub katelt. Ta pole harjunud, et selle inetu kolaka juures, mis lõhnab vaid roostest ja õlist, võiks kedagi hingelist viibida. Taavet tõstab koera haukumise peale pea ja vaatab mõistmatu unise pilguga enese ümber. Mida tähendab säärane lärm vaiksuses viisakas talus ilusal sügislõunal? Koer ehmub ja lippab niutsudes minema, ta on noor ja rumal.

Üle põllu läheneb kõrre krabinal käbe vattkuues naisterahvas, ühes käes vits, teises korv kudumistööga. Krantski võtab südame rindu ja longib vapralt saba liputades perenaise kõrval.

Miili tunnistab imestunud Taavetit, tatsab seejärel kohmetunud pere-mehe juurde, pühib hämmeldunud niigi puhast kätt vattkuue hõlma. Taavet kobib põhult püsti, hõõrub silmist und ja pakub terekätt. Miili seletab rõõmsalt, liigutatult:

«Ma mõtli, keda Tuks ondegi nii kangeste augus... Olli esi lamaste man all mõtsa veeren, istse säääl maan ja kudasi. Täamba tulli viil ilusat ilma, mitu päeva ladist sadada... Näe, es tiia uutagi...»

«Jäi veidike tukastama,» ütleb Taavet mõnusalt. «Üüsel olli vagunin kitsas ja kuum, es saa silmigi kinni.»

«Reisu pääl nüüd mõni magamine,» nõustub virtin. «Lääme, ma lase su tarre.»

«Ma näi siin joba undki,» noogutab Taavet usalduslikult katla poole. «Katla ahjun oless nigu suur tuli palanu. Siss äkki nakse katal liikuma,»

mäest alla viirma. Mida kaugembale ta läits, toda suuremb olli ahjun tuli. Viimate kattegi Varsamõtsa vahel silmist . . .»

«Mis muud, kui ilm lätt külmale. Tuli tähendas alati külma,» arwab Miili.

Nii nad seal räägivad, kaks vana inimest, kes pole teineteist kaua näinud, ja koer nuusutab Taaveti jalgu.

Seejärel lähevad nad toa juurde. Miili otsib vattkuue taskust toruja võtme ja kobistab tükk aega luku kallal. Nagu kiuste ei saa ta sel tähtsal päeval lukku lahti, sõrmed ei kuula ärevusest sõna. Taavet asub ise appi ja mehe käes see ennenägematu lukk otse prahvatab lahti. Siis toob ta oma varanduse tuppa, paneb kohvri ahju kõrvale maha ja laob talle seljakoti otsa, kuigi toas on ruumi küllalt.

«Miili, ehk võtat mu nüid endale sulasess?» naljatab ta mõrult.

Virtin on kudumistöö kööki taburetile jätnud ja käib käbedalt sahvri ja elutoa vahet, et peremehele pärast pikka reisi süüa pakkuda.

«Vai põlgat ära?» jätkab Taavet naerusui. «Vanast sulasest ei ole suurembat tüümiist, raiskap ainult süüki.»

«Ruumi ja süüki om mul külland. Vahel kuluski meesterahvas majja ära . . . Ütsinda omgi siin irmus elada, talu omma kõik ümberkaudu tühja. Varsti tuleva jälle pika pimedä üü kah, mine vai ulluss . . . Tule võta nüid toitu . . .»

Peremees istub venitamisi lauaoitsa oma ajaloolisele kohale ja hakkab kausist lusikaga külma kartuliputru taldrikule kangutama.

«Sii laud oless nigu madalambass jäänu kui vanaste,» ütleb ta.

«Su oma vana söögilaud. Mina küll ei ole täl jalgu lühembass saagnu,» arwab Miili piimakannuga tulles.

«Ma ei oleki toda ütelnü,» pomiseb Taavet millegipärast piinlikult ja hakkab sööma.

Pärast sööki asub Taavet seljakotist tööriideid, pesu ja muud pudipadi välja laduma. Toolile tekib terve hunnik varandust. Seejärel tuleb järg päevinäinud vineerkohvri kätte. Kohvri põhjast võtab ta välja kireva aukirja ja otsib silmadega kohta, kuhu võiks niisuguse tähtsa paberi üles riputada. Viimaks läheb ta tagatuppa, riidekapi taha oma lemmiknurka. Seal on kõik endistviisi, peaaegu täpselt samamoodi, nagu tookord märtsihommikul jäi, ainult voodi on üles tehtud. Isegi vana pruun kollaste vöötidega tekk on alles.

«Sa olet mu söngi alale oitnu,» hüüab Taavet läbi lahtise ukse eestuppa, kus virtin lauda kraamib.

Miili tuleb uksele ja seletab:

«Kui na su ära viisiva, müis valla täitekomitee majakraami maha. Ma ostse kõik tagasi, ind olli otav. Ainult vana gaasilambi ostse rahvamaja juhataja ära. Mõtli, et las võtt, mis tolle lambitühjaga enamb teta, sukka ei ole tälle nigunii koskilt saada . . . Ega mina sääl söngin maganu küll ei ole. Paar kõrda, pühäba lõuna aigu, jutuse tunnil, pikuti. Kona toda aigagi õige magada om. Kogu aig ütts tuli takan. Enne olli krupp mullikit käen, nüid omma jälle lamba . . .»

«Sa siss uutset minnu tagasi vai?» küsib Taavet imestunult.

«Mina es tiia midagi uuta. Kirja sa es kirjuta. Juhuslikult sai minev-aasta ütelt võõralt mehelt, kes olli tagasi tullu, teeda, et sa elun olet. Üits Veski valla miis käis siin lambanahku kokku ostman, tuu tiidse. Tema olli jälle üte oma tutva käest teeda saanu.»

«Mul es ole nii äid vudisit, et neide perast nakata viil papert määrma,» lööbib Taavet.

«Kui naine oless maha jäänud, küll sa siss oless uudisit löidnu,» sõnab virtin nukralt.

Taavet peab vaikides aru, kuidas oma aukirja üles panna.

«Võta oma säng endale tagasi. Mul om iintaren ää küll . . . Ära arinu,» pöörab Miili jutu teisale.

«Mis nii viga elada. Tule kodu nigu ärra, kõik iin valm's,» naljatab Taavet ja läheb sahvrisse vasarat otsima.

Kui aukiri saab seinale naelutatud, silmitseb peremees hindavalt oma kätetööd. Kapi taga hämaras paistab paber oma punaste kiriade ja siniste pitseritega üsna aukartustäratav. Miiligi küünitab vaatama, mis sinna on kirjutatud.

«Midagi ei saa aru,» ütleb ta.

«Käesolev aukiri om välla antu «Zarja» sovhoosi eesrindlikule põllutöölisele Davõd Matvejevitš Anilukinile silmapaistvate töötulemuste eest sotsialistlikus võistluses viljakoristusel,» tõlgib Taavet ja ta häälest kostab uhkust.

Miili vaatab talle küsivalt otsa.

«Jah, nime teiva ümbre,» sõnab peremees.

«Na oless võinu sulle siinsaman aukirja kätte anda. Mis tuu kaugelevedamine sinnu parembass tei . . . Ainult riigile kulu . . .»

«Õige küll,» nõustub Taavet. «Tüümiis ei jää kosk'il ätta, vii ta vai põhjanabale.»

«Sa olet niisama etev nigu ennembki,» arvab virtin. «Mis si paper sulle enamb and?»

«Olgu pääle,» vabandab Taavet. «Sai sääb rabatuss kah, et saba sirgu. Midagi piap mälestusess jääma.»

«Mul om sääandsit kitusekirju terve kummutisuhvli täis, aga mina ei ole käinu neid kellekile näitaman . . .»

«Nuu omma sul lehma- ja lambaaukirja, aga minu oma om antu villalõikuse iist. Oobis tõne tubak,» hoopleb Taavet ebakindlalt. «Nüüd jääb üle viil uus nuur naine võtta ja endine abivallavanemb om jälle omadega mäel.»

See kiuslik naisevõtujutt on Taaveti käes igivana trump. Eks ta hakanud seda aiaa juba mitu aastat enne sõda, siis, kui Roos' oli maetud ja Miili tallu virtinaks tuli. Alati mõjus see jutt Miili südamele nagu värsketele haavale sool, sest Miili oli peremehesse kiindunud ja Taavet teadis seda.

Aga seekord ei lase Miili oma head tuju riukaliste juttudega rikkuda ja naljatab vastu:

«Ma mõtli, et sa tuletki Vennemaalt tagasi, nuur naine nigu uppin käevangun.»

«Nii nuurt, kui mina tahtse, es ole käeperast. Vannu kosusid ei ole mõtet vedada, neid om siin eski.»

«Oh, siin om mõni nuurgi viil mehele saamata. Ei ole võtiit.»

«Noh, mis siss muud, kui triigi mu särk ära. Ma lää õdagu küla pääle,» lõõbib Taavet. «Nigu ennevanaste.»

Niisuguste teeleseadmise juttudega on ta Miilit omal ajal alatasa kimbutanud, kuid seitsaati on paljugi muutunud; paistab, et Miili ei reageeri enam nii tundlikult kui vanasti.

«Ei ole enamb vana aig, et Miili otsku lips üles — ärra sõd'ap vallamajja. Nüüd ole mina peremiis, minu asi om kamandada,» vastab ta sõnakalt ja koguni naeratab heastmeelest.

Ta seob räti lõua alt kõvasti kinni, kutsub koera — lambad jäid oma-
pead.

«Peremihess piap maast-madalast õpma, üteli minu esa.»

«Kae, kos viil mõni kunst,» põlastab virtin.

Taavet mängitab vasarat pihus.

«Nüid ole ma jälle kotun ja siit ei suitsuta minnu kiaki välla.»

«Ära õiska enne õhtut,» arwab virtin, võtab kõögist korvi pooliku sukaga ja läheb karja.

Taavet võtab ka korvi kätte ja kavatseb aeda minna. Miili on lam-
mastega söödil aurukatla taga. Uted on maaliliselt nurmel laiail ja
meenutatavad halle maakive. Noored jääräd poksivad isekeskis või aja-
vad uttesid taga. Kirju Krants istub haigutades perenaise jalge ees,
kes loob põhuhunnikul istudes sukapöida.

Taavet kõnnib õunapuude vahel ja korjab mahakukkunud õunu val-
gesse marjakorvi.

Säärast idüllil pole Aiastel enam ammu olnud.

Vana rõngassarvedega oinas, karja patriarh, tuleb kolletanud rohu-
liblesid näksides aeda. Mis tema loomameeli erutab, pole teada, kuid
järsku jääb ta kuulutama ja tõstab pea üles. Arvatavasti eksitas'd teda
peremehe sammud puude vahel. Ähvardava ilmega liigub ta Taaveti
poole. Taavet on ametis õuntega ega pane esiotsa looma lähenemist
tähelegi.

See oinas on samast lambatõust, mille esindajail on siin talus vahet-
pidamata sügiseti kaelu maha lõigatud, verest kärke ja lihast suppi
tehtud. Viimaks ometi on selles oimetus alistuvas soos leidunud üks
hakkajam isasloom, kes kopsab peaga väljakutsuvalt vastu peremehe
õunakorvi, nagu tahtes Taavetit avalikule jõukatsumisele kutsuda.

Peremees on oina niisugusest käitumisest üpris imestunud, kui ta
tõuke peale ümber pöördub. Ta ähvardab oinast korviga, kuid see ei tee
väljagi, vastupidi, paistab üha enam ja enam südant võtvat, arvates,
et teda õrritatakse. Miiligi on looma kuraasitamist märganud ja õpetab
eemalt:

«Võta vits, ega ta muidu ei kuule. Sehvi om ta kurjass õpanu, kä'siva
siin teda suvel ainavedamise aigu suskman...»

Vahepeal on oinas jalad harki ajanud ja pea ette seadnud, ta on
ründevalmis. Selles talus on enamasti kõik naljad tõsise pöörde võtnud
ja loomadki ei näi siin nalja mõistvat, mis sest, et nad on nüüd kolhoosi
omad.

Taavet näeb, et olukord läheb tõepoolest ohtlikuks, ia pöördub
ümber, aga just siis taganeb oinas paar sammu, võtab äkitselt hoogu ja
virutab peremehele tugeva müksu vastu puusa. Taavet kukub õuna-
puude vahele rohule kõhuli, korv langeb tal käest ja õunad veerevad
laiail. Oinas nuusutab ühte plekiga valget klaari, kirtsutab nina, teeb
tähtsa näo ette, siputab saba ja jookseb Miili juurde õigust n'ng kaitset
otsima. Looma lambaloll nagu väljendab isegi teatavat uhkust, et just
temal, tavalisel «Prožektori» kolhoosi oinal, õnnestus endine abivalla-
vanem pikali virutada.

Selle asemel et Taavetit püsti aidata, silitab Miili looma kaela ja
pragab moepärast:

«Mis sul, ossu, viga, et sa täamba nii tujust ära olet?»

«Mää-määh,» vastab oinas võidurõõmsalt.

Taavet ronib ägisedes üles ja triigib käega tagumikku. Kogu see

lugu pahandab teda ülimal määral, ta on nõrдинud ja häbistatud. Kogu eluajal pole temaga midagi seesugust juhtunud.

«Sii oinaraisk tahtse minnu viil enne surma ära tappa,» seletab ta hädiselt. «Virut ökva parajade kohta.»

Miili jätab sukakudumise katki ja tuleb aeda, truu krants kannul. Oinas jääb pahuralt söödinurgale seisma.

«Ega sulle toda kohta enamvaja ei oleki,» arvab virtin.

«Sina, sunnik, oma loriga,» heidab Taavet virila naeratusega. «Vana-tüdrukul ei oleki muud meelen kui üks nii koha. Iks niisama... Oinas lei just sinna kohta, kost ma pääle sõta aavata sai. Mäletat, kui kolm miist käisiva meil rüüvman ja rõivakapi tühjass teiva.»

«Ah tuu olli siss, kui sa joosit küla pääle abi järgi ja na sulle revolvr-rist järgi laskseva,» meenutab Miili.

«Nojah, siss jah...»

Aasta või kaks pärast sõda käidi tööpoolest Aiastel röövimas. Ühel sügisõhtul, kui virtin õues loomi talitas ja Taavet tagatoas lambivalgel tubakat lõikas, tuli kolm sõjaväemundris meest uksest sisse. Kõigil olid maskid ees, ühel ka revolver käes. Paistis, et neil oli kõik teada ja tegutsemiskava varem hoolega läbi mõeldud. Kaks meest läksid sõna lausumata kapi juurde ja hakkasid riideid kaasavõetud viljakotti top-pima. Kolmas, kõige pikem ja järsemate liigutustega mees, käsutas Taa-vetil käed üles. Kapi juures talitavad mehed kaebasid pimedust; pikk mees võttis laualt lambi ja hakkas neile ühe käega tuld näitama, teisega Taavetilt revolvrisuud pööramata. Kui Miili seasöögiämbritega kolista-des kööki tuli, tegi oht mehe rahutuks, ta avas ukse, et vaadata, kes see on, jättes peremehe hetkeks valveta. Taavetil vilksatas mõte läbi pea: kui karata õige mehele selja tagant kallale ja revolver käest ära murda. Või läbi akna välja tormata, saagu mis saab, olgugi et talveraamid juba ees. Kuid temast polnud ei ühe ega teise tegijat — ta oli äkiliseks tegut-semiseks vana ja kohmakas. Ka Miili käsutati tagatuppa lambi juurde ja Taavet märkas, et mees rääkis hästi eesti keelt. Kui meestel sai kapp tühjaks tehtud, huvitas'd neid villad. Pikk mees käsutas, et otsitagu aga kõik heaga, vastu ajamata lagedale või muidu läheb neil haprasti. Mõle-mad, nii Taavet kui Miili, ruttasid rabinal käsku täitma ja jooksid köögiuksel teineteisega peadpidi kokku, nii et Miilil löid silmad tuld. Hämaras köögis sõandas Taavet siiski juhust kasutada ja pistis plehku, et külla abi järele joosta. Siis oligi pikk mees talle õues järele jooksnud ja huupi tagant lasknud. Kuul oli Taavetil reit riivanud, kuid sellest hoolimata tormas ta edasi, oma talu ja varandust röövlite käest päästma. Tookord oli valla partorgiks vasakut jalga l'ipav mees, hak-kaja demobiliseeritud sõdur. Ta võttis veel samal õhtul rahvakaitse-mehed kokku ja läks röövijaid taga ajama. Kaugele nad polnud jõud-nud, naabervallas metsa vahel võeti nad kinni, Taavet sai kaks mahukat viljakotitait riidekraami ja villu tagasi. Röövijateks olid kaks naaber-valla perepoega ja koduvalla ametist lahtilastud miilits, seesama, kes oli revolvriga. Nende asjad olid nüüd loomulikult halvad ja nad olid valmis andeks paluma, kuid oli juba hilja ja nad läksid mitmeks aastaks kinni, sest selgus, et see polnud neil esimene säärane soomuseretk. Taa-vet ravitses oma haavatud reit, nagu oskas, õnneks polnud luu vigas-tada saanud.

«Oh sa vaeseke,» hakkab Miili naerma.

«Katessa aastat mõtli ma sellele, kuis ma kodu tagasi tule ja viimate rahu saa. Aga siin om jälle uus jantal iin. Varandus tulep ja lätt, sii om

nigu tuule puhkmine. Ainult inemine piap koskil rahu saama...» räägib Taavet kibedalt. Ta korjab õunad korvi, läheb tuppa ja heidab kapi taha voodisse pikali, et natuke järele mõtelda.

Aga millest on tal veel mõtelda: kõik on sadu kordi läbi sõelutud Siberi pikkadel öödel, kui polnud und. Elu on lõppemas, mõtted ja mälestused on ainsad pidemed, mis teda selle maailmaga veel ühendavad. See on hävinematu varandus, kapital, mis on temaga kõikjal kaasas. Võib-olla oli inimesi, kes oleksid tahtnud temast isegi mälestused välja juurida, kuid see ei läinud neil korda, sest inimalged on hävinatud. Ja nüüd veel see pahandav oinalugu! Solvumus ei anna talle hinge- rahu. See oli siis see kauaoodatud jällenägemine — juhm kolhoosi oinas lööb su jalust maha nagu väeti lapse. Tume mõtlemata jõud on sul kõikjal ees, kogu elu, ja sa ei oska talle nime anda. See algab lapsepõlves, mida edasi, seda suuremaks ja juhmimaks ta läheb. On see elu vastupanu või jõud, millel polegi nime? Suured unistused kitsenevad piskeseks piluks hämarasse maailma, kus kõik püüavad iga hinna eest valgust ja selgust luua. Kas tema, Taavet Aniluik, polnud kõige õnnelikum siis, kui ostis endale Nuustakult esimese maniski, või siis, raugel juuliõhtul, kui otse ahastamapanevalt lõhnas värske hein ja ta südame põksudes esimest korda Roosi juurde laudalakka ronis? Siis oli kõik olemata, murdmata, tuhmumata. Ehk neis aastais oli eluläte ja kõik järgnev oli vaid tagasipöördumatu kaugenemine. Aga ta ei süüdistata kedagi, sest siis tuleks süüdistada kogu elu, mis on ometi mõttetud; ta meeled ja mõistus on loodusega suhtlemisest küllalt avarad, et mitte lasta neil täis valguda tinarasket sihitut viha. Ta teab, et elu koosneb unistustest ja tahtest, ning mõlemad teevad ühevõrra õnnetuks, nõudes millegi muutumist või murdumist. Ta ei oskaks oma mõtteid täpselt sõnastada, ta pole mõtleja ja talle pole mingeid kategooriaid vaja, sest seal, kus algab mõtteteadus, on elu surnud ja lamab, käed rinnal risti, targutuse jäigas sargas. Ta on elanud nagu puu, nagu mees, kellel pole kaotada midagi peale eneseväarikuse, mis on teda kõik need aastad koos hoidnud nagu valdas ja kõis odrakoormat.

Ainult oina vastu pole tal kuigi sooje tundeid. Võimalik, et selle eksemplari vastu tekkinud vimmas otsib väljapääsu pahameel kõigi oinaste vastu, kellega ta on elus kokku puutunud, ja et see oinas, kes ta täna pikali põrutas, on otsekui mingi koondoinas, juhmuse ja mõtte- tuse summa. Kui asi on nii, siis on ta muidugi võimetu midagi ette võtma, et oma tuju parandada.

Taavet mõtleb lakke vaheldes Varsametsa nõlvadel kuuskede vahel olevast allikast. Ta on sellest lättest viimasel ajal tihti mõtelnud, selles on midagi seesugust, mis teda viimasel ajal üha enam ja enam köidab. Allikas olevat tekkinud vanaisa ajal, ühel kevadel, ja kui Taavet allikale mõtleb, peab ta tahtmatult ka vanaisale mõtlema. Vanaisast hakkaks nagu peale uus ajaarvamine, sest tema ajal asuti looma seda Aiaste maailma, mis teda lapsepõlvest peale on ümbritsenud. Kui keegi Taavetile ütleks, et vanaisa lõi ka allika, jääks ta vististi uskuma, kuigi vanaisal polnud mingeid nõiavõimeid. Nüüd on Taavet ise parajas vanaisaeas, kuid ei ole ega tule enam kedagi, kes mõtleks temast niisama hellalt ja hardunult, nagu mõtleb tema oma vanaisale, ja tal hakkab kapitagus voodis kurb.

Ta kuuleb, kuidas lambad koju tulevad ja Miili koera keelab, kes kipub õuel oma agarust näitama. Õhtu on käes, õnnis õhtu, mis töötas alati puhkust ja rahu, õnnis oma lootusega, et homme tuleb ilus töö-

tegemise päev. Mida võib loota Taavet, vana känd? Ta püüab ennast köögis kasulikuks teha ja tuld pliidi alla panna.

Lambad on laudas ja päikese punane lõngakera on kadunud Varsa-metsa taha. Kirju krants tukub kööginurgas veepingi all kombainiaku kõrval ja uriseb läbi une, Miili askeldab pliidi juures, Taavet istub raie-pakul ja vahib tulle.

«Mulle tuli kadunu esa müilde...» alustab Taavet. «Kui ta avit mul uut aida istutada, üteli ta: tii, Taavet, mis sa tiit, aga juure oia egan asjan terve. Mis sii ineminegi muud om kui puu, mis om oma mulda pantu ja piap sääli olema nii kavva kui om jõudu... Mõtli täamba uibuaiian, et elu saap otsa, aga puu om tühi. Välla surep Aniluike sugu...»

Miili vaikib natuke kadedalt, ta ei või paremgi tahtmise juures öelda, et tema isa, mõisamoonakas, oleks saanud kunagi oma aeda istu-tada, ja praegu on vanal naisterahval sellest imelikult kahju.

Taavet topib oma sõnade kinnituseks pliidi alla peotäie hagu.

«Ära sa enamb ala pane. Mul lätt siin kõrbema,» keelab virtin.

«Nigu na tuukõrd siist ära Tartude lätsiva, nii ma mõtli, et ega minu silma teda enamb ei näe. Nii olligi...» meenutab Taavet vaikselt. «Mis undi suun, tuu undi kurgun. Oless pidanu mõtsa putkama, ehk oless nüid engen, süvva olli küllalt...»

«Äkki tulep viil koskilt välla,» püüab Miili peremeest lohutada.

«Kos enamb. Nii pallu aastit ei ole elumärki andnu... Tiia, kos maa-ilma põhjan kondi puhkava.»

Tuli praksub koduselt pliidi all, leegil on kõigele vastus valmis.

«Ei tiia, mis ma siin kotun nüid pääle naka,» räägib Taavet. «Rasset tüüd ei jõvva teta, tervis om otsan... Tulesse õige pensionile jääda, aga kes koloosnigule midagi and.»

«Piassit esimehega kõnelema. Vast panep su kuivuse pääle kütjass. Prigadiir ütspäiv ildaigu kaivass, et ei ole kedagi võtta...»

«Kuivusede ma vast viil kõlbass...» arwab Taavet murelikult.

Nii see jutt esialgu jääbki.

Aga hommikul, kui Miili paneb karjaminekuks riidesse ja Taavet lõpetab eestoas akna all habemeajamist, algab hoopis teistsugune kõne-lus.

«Miili, kuis siss tolle oinaga jääp?» küsib Taavet ootamatult.

«Määndse oinaga?» ei mõista Miili.

«Iks tollesamaga, kes eila poksuma tükse. Mäletat küll. Sii oinaroju olgu siist kadunu.»

«Mis sa sest loomast nüid nii põlgat. Tahtse veidike mängi, muud midagi,» kaitseb Miili. «Ei tiia, mis ta sulle siss nii ära teie, et nüid ei lää kuidagi meelest.»

«Egal asjal om piir,» jonnib Taavet. «Minu kotun ei tohi säänest elu-kat olla.»

«Mis sa selle koduga nii väga keksit,» pahandab Miili. «Ei tiia, mis ärban viil ära ei ole — kõdunu majakosu.»

«Emba-kumba, kas mina vai oinas. Vali üits katest. Majan ei saa olla katte peremiist.»

«Sa olet sulane, kulla miis,» püüab Miili kõike naljaks pöörata.

Taavet paneb habemenoa otsustavalt kokku, märkamata, et nuga on vahuga koos. Pahameelest nohisedes võtab ta noa uuesti lahti ja pühib käterätikusse puhtaks.

«Mine kõnela esimehega,» ütleb ta.

«Mine nüid, ei tiia, mida ma tälle kõnela,» punnib Miili vastu. «Et

endine vallavanemba abi tulli kodu ja pelgap koloosi oinast, tiip irmu perast kas vai püksi täis.»

Miili hakkab naerma ja asutab minekule. Päike on juba suures kõrges ja lambad ootavad väljalaskmist.

Taavet kihvatab. Või nii! See on see kallisse kodutallu tagasitulek. Juba antakse siin oinalegi õigus kätte, ole lahke! Ega seda küll ei ole! Ta kraamib kapi tagant kohvri välja, tõstab toolile ja teeb lahti. Ilma-aegu võttis ta eile asjad siit välja, oleks pidanud ikka enne natuke ringi vaatama ja järele kuulama, mis elu siin elatakse ja mis õhku hingatakse. Ta mõtleb silmapilgu, millest alata, toob siis sahvrist kastist tangid ja hakkab aukirja maha võtma. Pitseritega paber kukub krabinal põrandale.

«Sinder,» vannub Taavet tasakesi. Ta ei saa kiituskirja muidu kätte, kui peab voodi nurgast välja nihutama. Sellega on tükk tööd, kuid teotahtelist peremeest see ei kohuta. Ta asib voodiotsast kinni ja veab teda mööda põrandat edasi, kusjuures üks voodijalg ähvardavalt naksub. Ta saab viimaks aukirja kätte ja peidab kohvri põhja, teeb siis kapiukse lahti, võtab riidepuult tumesinise ülkonna, korjab kokku pesu, mis on veel Siberis enne teeleasumist rajoonikeskuse poest ostnud, ja laob kõik hoolikalt kohvrisse. Kapipõhjast leiab ta truba, oma vana mõnusa sõbra, ja jääb aru pidama, kuhu õige see mahutada.

Kambri uks kolksub, eestois kostab virtina samme. Kohe ilmub ta ise vaheuksele, muhe ja sõbralik, kudumiskorv käes.

«Varda uneti maha,» lausub ta vabandavalt. «Täämba om kuldne ilm, rahval ää rõõmus tüüd teta. Saa vast suka kah lõunass valmis.»

«Nojah,» pomiseb Taavet ebamääraselt.

Miili pilk peatub seinal, kus varemalt oli aukiri. Ka kohver riietega ei jää talle märkamata.

«Kohe sina ennast asutat?» imestab ta. «Mis sa neist rõivist olet välla kisknu... Nakat liina sõitma vai?»

Taavet ei tee kuulmagi, kangekaelselt korraldab ta kohvrit. Ülikond ulatub üle ääre välja, ta püüab kohvri sisu koomale vajutada ja kaant kinni suruda.

«Mis sa tost pindsakust kohvrisse topset. Kördsutat ära, perast pia mina jälle triikma, ega siin muid tegijit ei ole.»

«Ma näe, et sa oiat oina poole ja annat talle õiguse päälekauba,» ütleb nüüd Taavet kiusuliselt.

«Mis säääl õigust vai midagi...»

«Kui sa oinast ära ei saada, lää liina velletütre manu.»

«Ma mõtli, et sa teit nalla. Mis tuu oinas sulle siss iks nii ära tei. Kulle nüüd, kos asi asja.»

«Sellen talun ei ole enamb mitukümmend aastat nalla tettu.»

«Mis ma pia siss tegema?» hädaldab Miili tõemeeli. Taaveti äraminekuplaan ei meeldi talle põrmugi. Alles tuli, ja juba jälle minek käes — see teeb virtina koguni kurvaks.

«Mina vai sii saadana oinas,» kordab Taavet jonnakalt.

«Sina vai oinas?»

«Jah.»

«Ää küll,» otsustab virtin. «Ainult jäta tuu äraminekukomejant katski. Küll me kaeme...»

Miili läheb välja, Taavet tuleb talle trepile järele, nähtavasti ei saa ta süda ikka veel salku.

«Ütle esimehele, et oinas om kuri... Et sa ei julgugi enamb karja

minna — luum kallal... Viigu sii elukas Aiastelt minema, söögu esi vai süütku sehvele.»

«Küll mina joba tiia, mis ma üttele,» lausub Miili. «Lase lamba laudast välla ja kae seeni näile perra. Ega sääl ei tiia mis oita ei ole, vahel silma pääle visata.»

Miili läheb tanumat mööda alla.

Taavet avab laudaukse ja astub kõrvale, et lambad saaksid välja tulla. Välgkiirelt hüppab hämarast laudast esile oinas, nagu oleks ta just ukse taga peremehe tulekut oodanud, võib-olla koguni lauapilust parajat silmapilku passinud. Võidukalt ja aukartust tundmata müksab ta endist taluperemeest kõhtu. Taavet kohmetub ootamatusest, tõmbub instinktiivselt tagasi ja teeb oma vanade kangete jalgadega koguni sõrki. Õnneks ei tule oinas talle järele, vaid jääb seisma ja vaatab päikese poole, nagu uuriks ilma.

Nüüd on Taavetil looma peale hing paksult täis. Küll ma sinnu sunnikut koolita, mõtleb ta ja läheb aganikku. Sealt tuleb ta vana künnipiitsaga tagasi ja astub otsustavalt oinale vastu, et talle oma osa kätte mõöta.

Vai nüüd vahitass viil päiva, mõtleb Taavet kurjalt. Ta alustab kohtumõistmist, mõötes jultunud oinale mitu litakat üle kere. Aga o'inas on endiselt tõrges, nõörist piits ei tee talle valu, vaid ainult ärritab teda, sest tal on paks vill seljas. Ta kaotab päikese vastu huvi, otsustab uue lahingu auga vastu võtta ja taganeb, et rünnakuks hoogu võtta, ilma selleta pole ta harjunud tegutsema. Ja siis peab Taavet Aniluik, elunäinud mees, kogema, et tema piitsastki pole abi. Oinas tormab talle hulluna peale, ja sinna pole parata.

«Tuks, äss, Tuks!» hüüab Taavet viimases hingehädas.

Krants juhtub õuemurul pikutama. Kuigi ta pole just krapstoi karjus, kargab ta seekord siiski üles ja jõuab veel viimsel pilgul oina tagumisest jalast kinni naksata. See peatab oina, ta pöördub uue vaenlase vastu ja asub kutsikat sarvedega taga ajama, kuid Tuks annab oma parima, naksates looma kartmatult otse mokast. Jultunud oinas on seekord kaotanud ja lõntsib lambakarjale järele.

«Tere, jõudu!» kostab äkki selja tagant. Taavet pöörab pead ja näeb, kuidas võöras noorepoolne mees tuleb läbi õunaaia õuele. Taavet kohmetub ja püüab piitsa selja taha peita. Tal on piinlik, et võöras võis pealt näha, kuidas ta oinast nuhtles.

«Tarvis!» vastab ta kinniselt.

Tulija naeratab lahkelt. Ta on suur ja tugev mees; õline pintsak on tal seljas ja kirsad jalas, käies hoiab ta pead maas, nagu oleks ta millestki kurvastatud. Sõbralikult pakub ta Taavetile kätt.

«Näe, vai peremiis esi kah tagasi...»

«Jah, rahvaülikuul sai sedakörd läbi. Nüüd karjata siin lambit nigu piibli Jakup.»

«Ega sellelgi tüül väga viga ei ole,» nõustub tulija.

Taavet surub teise pahklikku kätt, tunnistab uudishimuga meest, kuid ei tunne teda ikkagi ära.

«Kost mehi esi olete?» küsib ta viimaks.

«Saaremägi,» naeratab mees.

«Ah Saaremäe Augusti poig. Es mõista arvatagi.»

«Paillu aiga om müüda lännu jah... Vast peremiis om nii ää ja lask mu küüki, mul sääl aku nukkan.»

Ü. Teder

Vana Toomkirik (Õli) 1969

Taavet kiikab teataval põhjusel oina poole ja noogutab.

Kombainer võtab veepingi alt aku kaenla alla nagu musta poleeritud pörsa ja Taavet paneb jälle toaukse lukku, kuigi ei kavatses kaugele minna. Ta ajaks meelsasti juttu esimese omakülamehega, kes ta vaateväljale on sattunud, kuid kombainer on väga asjalik ja nähtavasti pole tal aega, sest ilm on ilus.

Saaremägi jääb aiavärvavas seisma, kehitab kaenla all akut ja sõnab arupidavalt:

«Kas peremiis ei tahass tüütsa ette võtta. Mulle oless abi vaja. Üits koolipoiss olli, aga tuu läits edimatsest septembrist kuuli.»

«Ei tiia nüid,» kõhkleb Taavet. See ettepanek tuleb talle liiga ootamatult.

«Konti selle tüü man ei murra ja kolhoosist andass viil villa kah.»

Taavet ajab lambaid väljale. Kombainer kõnnib moodsa juhina karja ees, aku käes. Peremees vaikib, tal pole iseenesest töö vastu midagi, pealegi on ta Siberis kombainil olnud, aga siiski on natuke sobimatu kohe jaa öelda. Saaremägi ei räägi tööst enam midagi, peab vist asja otsustatuks.

Nad jõuavad vana aurutatla kohale.

«Piass selle vana katlalogu õige utili viima,» ütleb Arvo. «Ilmast ilma om tõne tüütegemise man iin, ei saa sirget vakku aada ega kombainiga kah otse laske.»

«Kuidas Elmari tervis om?»

«Mis ta om. Kodu ümber koigerdas. Vahel käip siin katalt kaeman, istup veidike aiga, tiip suitsu ja ütlep, et tulli jälle oma vana sõbraga juttu aama. Vana inemise asi, aig lätt igavass, pallu sa neid korvegi jõvat kudada.»

Lambad valguvad söödile laiali, hullavad, näkivad rohuliblesid ja elavad oma elu. Taavet vaatab pealt, kuidas kombainer akut kohale paneb. Aga enne, kui ta kombaini käima saab, ilmub Varsametsast üks isevärki mees ja hakkab jõudsal sammul künkale tulema. Tal on hall mantel seljas, üks käsi kangelt taskus ja teises käes kõhukas portfell.

Saaremäe nägu läheb pilve.

«Eesneri Eedi tuleb,» lausub ta tujutult. «Ei tiia, mis tol jälle vaja om!»

Juba eemalt, peaaegu pihlakate juurest hüüab Eesner neile valju tere.

Põllumehed võtavad ta tervituse kinniselt vastu.

«Ma tulin teie elu kindlustama,» asub Eesner kohe asja juurde, teeb põlve otsas oma portfelli lahti ning õngitseb sealt paar paberilehte. ««Elutuli helgib nagu sinitaeva päikene,» ütleb luuletaja. Mina käingi selleks ringi, et teie elutuld alal hoida, mitte lasta tal ära kustuda. Teiega võib juhtuda igasuguseid õnnetusi: võite jääda mõne hammasratta vahele, hobune võib lõhkuma minna ja teile hanguharu külje sisse tungida . . . Ka üldise töövõimetuse puhuks võime lepingu sõlmida . . .»

«Sa olet uvvele tüüle üle lännu vai?» küsib kombainer mehe voolavat juttu katkestades.

««Kõik voolab, kõik muutub,» ütles keegi mõttetark.»

«Nii et olet kindlustusagendiss nakanu?»

«Nagu näed,» vastab Eesner ja jätkab ladusalt: «Segaelukindlustuse lepinguid sõlmitakse kõikide Nõukogude Liidu kodanikega alates kuue- teistkümnendast eluaastast kuni kuuekümmne viie aastaseks saamiseni. Muuseas,» pöördub ta Taaveti poole, «meil on üks väga soodus punkt,

mis näeb ette elukindlustuse toitja kaotuse puhul. See oleks täiel määral rakendatav sinu suhtes, Aiaste peremees.»

«Aituma! Küll saab ka ilma kindlustamada läbi,» tõrjub Taavet endassesulgunult.

«Võiksid siiski poliisi võtta, see pole sugugi kallis, ja ega sa ei pea siis seda kõike ühekorraga ära maksma,» seletab Eesner. «Võid raha ka üle kanda, selleks on vaja ainult avaldus kirjutada.»

«Ei, mulle ei ole üttegi poliisi vaja,» ütleb Taavet nii järsult, et Eesner jääb hetkeks kokkunult vait. Kuid ta toibub ruttu, on igasuguseid inimesi näinud.

«Kuidas arvad. Aga sina, Saaremägi, pead küll oma elu ära kindlustama. Sa oled noor mees ja kes teab, mida sinuga võib veel juhtuda — elu on alles ees. Kui sinuga peaks midagi juhtuma, saab Vilma hea summa raha. Me maksame naisele toitja kaotuse puhul kogu kindlustussumma välja. Tingimused on väga soodsad.»

«Kindlusta paremb oma elu ära, äkki kukub koskilt nuka takast mõni telliskivi kogemada pähä,» ütleb kombainer kurjalt.

«Mida selline mõistukõne peaks tähendama?» muutub kindlustusagent valvsaks.

«Muud midagi, kui et õnnetus ei tule hüüdes,» vastab kombainer mornilt, ronib masinale ja paneb mootori käima. Tal pole aega igasuguste muidumeestega jännata, päike on kõrgel ja kaste ära kuivanud.

Eesner näeb, et täna ei tule siin elukindlustamisest midagi välja, paneb pruuni portfelli klõpsatades kinni ja mõtleb ära minna.

Aga ootamatult ründab teda külje pealt oinas. Agendil kukub portfell käest maha, ja kui ta kummardub seda üles võtma, saab ta tugeva müksu vastu külge, nii et peab korraks isegi oigama. Oinas seisab kõrval, jalad harkis ja vaatab kõike lambalolli näoga pealt.

See on viimane tants raugastunud aurukatla ümber.

Kombain odrapõllul üha kaugeneb, jättes enda järele valkja kõrre-riba. Keskhommikuses sügisõhus lendleb magusat rehetolmu ja peksu- masin undab rütmiliselt. Ei kao neilt põldudel kuhugi maamehe südamele nii armas viljapeksumuusika.

Taavet ja Saaremägi ei märkagi Eesneri kemplemist oinaga, neile polegi seda vaja. Neil on elus oma tähendus ja ülesanne; kes selle unustab, sülitab inimese juurtele. Nad teevad oma tööd vaatamata sõdadele, tulekahjudele ja õnnetustele, vaatamata kõigele, mis võib maad tabada.

Möödub hulk aega, vahest koguni inimpõlv, enne kui uus seeme kannab rohket vilja, vanad mured ja kannatused lagunevad huumuseks ja läbi aja nagu selge allikavee osatakse uue pilguga vaadata elu põhja, kus särab allesjäänud, kuid teiseks saanud ilu.

Kaunis on lõikusepäev ja vili valmib ajast aega. Õnnistatud olgu see päev ja kiitkem teda, kuni suu kannab sõnu, süda mõtet ja küps päikeseketas Varsametsa kohal pole kustunud.

Sookailudes on loitsud

Sookailudes on loitsud
ammu lausutud hämarad
mullaks saanud suude ununenud sõnad
veele puhutud tuulde õhatud
laande laotatud sohu peidutatud

Oi sookailud oi porsad
kaugele tundrataimede hõimud
põleva rooste karva
igihaljad pedakasrohekad
tulitanud samblal tumedal turbal
õotsuval rabakamaral

Kui õitsevad sookailud
see loendamatu küünalde valgus
rabade ja tundrate valgus
nagu salapärase pidu
ürgjõudude pühitsus
üle laukahaudade
juurte ühtepõim
õite eluleek

Kus ruskavad sookailud
umblätted on käegakatsutavalt lähedal
kuni veel mustavad laukaveed
jätkub puutumatu tagamaid
põhjatust kuhu süüvida pilk
kui õitsevad sookailud on aeg
täiel sõõmul hingata suveharja uima

Kui soost tõuseb udu
haldjad ei lahku ja voodavad viljaväljad
ei kuiva elutuks kõrbeks

Uned

Pool elust on öö ja uni
Ons sügavamat rütmi maailmas kui hingamine
Ja õhk ei-kellegi oma
elav hingus ja kangastus

Ons unes või ilmsi
kuulsin et mind oodatakse
rõõmujalu ruttan uhkesse majja kohale
Vastu lööb hauavaikus vaatan kõhedalt ringi
hämaraas võlvkäigus seisavad elutud kipskujud
nagu tardunud inimesed
otsin majaelanikke ei kedagi kusagil
Äkki liigutab põrandal karunahk
ajab end jalule tõstab pead
ja sõnab: Süga mu selga
Kangestun paigale paotan suud kuid häält ei tule
Õnneks hakkab karu tantsima tõstab üht ja teist jalga
toekalt ja tõsitsi nagu vana talumees
Hingan kergendatult ja keerutan ringikese
Kolinal puruneb paar kipskuju tolmutilv taga
Karu sõnab: Nüüd pole muud kui põgeneme
Väljas on hommik jäljed jäävad kastesele rohule
Jõuame metsatihnikusse karu peatub
aegaviitmatult hakkab ta maad raadama
kisub lepavõsa juurtega üles
Ütlen: Kuule sa polegi karu vaid Põrgupõhja Jürka

Ons unes või ilmsi
lähen kaevule
tühjas kaevupõhjas põleb maagaas
sinise leegiga sinine nagu vesi
Lähen mere äärde
mere asemel kiiskab valge soolalagemik
Lähen allikat otsima
allikakoht tolmusse mattunud
ainult kivirahn pleegib liivikul
Puhkan kivi najal
ma ei märka võõra lähenemist —
ta teatab et on vetelpäästja
Aga kusagil pole ju piiskagi vett lausun talle
Päästame neid kes vett janutavad ütleb ta
ja silmapilkselt nõelab mind süstlaga käsivarde
Mu janu kustub
Siiski ei jäta ma vee järele igatsemist hüüan raevukalt
Pole viga selle ravime välja kõlab vastus
Ja mind suletakse ruumi
kus kunstköski lakkamatult kohiseb

Ons unes või ilmsi
elan õhus elan õhus õõtsuvas majas
lendan sisse ja välja
kõik inimesed elavad õhus
ja maa on inimtühi
nagu merepõhi
mahajäetud häll millest lahkutud
ainult sukeldumispaiaks
maa nagu merepõhi
Elan õhus õõtsuvas majas
lendan sisse ja välja
kõik inimesed elavad õhus

Kalakõned

Kuidas heliseks meri
kui võiksin kuulda kalakõnet
Võib-olla need keda tummaks peetud
ööbikutena hüüavad
aga mina ei kuule
Kujutlen kalade lauluvidinat
rännulugude rōkatusi
ja sünge meri muutub omaseks
koduseks nagu mets

Õine jõgi

Õine jõgi läbi lagedate luhtade
läbi roogude kõrkjapuhmaste
uttu libisevate kuhjade udus hõljuvate pōõsaste
Õise jõe nähtamatu vool lakkamatu rutt
luhad jooksevad kaasa udud kaasa
lombid nired piisad kaasa

Õine jõgi läbi varjuliste salude
läbi hämarate väljade
õuepuude all tukkuvate külade
läbi uinujate ühtesulava hinguse
pumpavate südamete õõtsuvate unede
Õise jõe nähtamatu vool lakkamatu rutt
külaallikad jooksevad kaasa
hingesõõmud kaasa uned kaasa
südamed kaasa
ühtlaseks lainetuseks
lainetuseks

Metsalaul

Süda laulab metsalaule
uhke olen metsariigi aule
ennäe võimsaid sammavõlve
puude uljast vabarpõlve

Kroonid peas ja kalevkuues
metsavanast muinaslugu luues
valitsedes kõnnu üle
laaned laotavad süle

Süda laulab metsalaule
uhke olen metsariigi aule
kui ka tume tuulemühin
haljad lehed okstelt pühib

lumi langeb silmalaule
süda laulab metsalaule

Käed

ui autobuss priiküüdiga töökotta veeti, ei tekkinud paanikat, isegi ärevust mitte: kardaanvõlli vahetamiseks kuluib tund, aga päev alles lõunas. Bussijuht Vootele Puusüld jutustas pikalt ja põhjalikult, nagu tal kombeks, kuidas bussi kõhu all midagi raksatas, masinast nagu halvatusvõbin läbi jooksis ja ükski ratas enam vedu ei võtnud.

Autolukksepp Kalle Kirotar vangutas kahtlevalt pead: vaevalt viga ainult kardaanvõllis on...

«Sina tahad alati kõige targem olla,» põlastas bussijuht. «Selgelnägija kuulsus kohustab...»

Kui lammutama hakkasid, pidi ta seegi kord Kalle selgelnägemise võimeid tunnistama, sest pärisviga oli käigukastis. Käigukast maha kiskuda, lammutada, purunenud hammasrattad vahetada, kokku monterida — keegi ei julgenud ennustada, kui palju selleks aega kulub.

Kell viis ootas aga rahvamaja juures bussi laulukoor. Mitte ekskursiooniks või kontserdireisiks, mida võiks ära jätta või edasi lükata, vaid pulmasõiduks. Kaks Vanemuise jüngrit olid oma eluteed kokku laulnud, kombekohaselt pidi koor registreerimise protseduurile pidulikkust lisama.

Uut bussi laenata ei õnnestunud, kuigi telefoniraadid tuliseks räägiti. Veokastis sõitmise idee, mille Vootele kärarikkalt välja kuulutas, ärritas koori herilaseperena sumisema. Mis siis tualettidest järele jääb? Ja oh neid kahjurõõmsaid nägusid, kui rajooni jõuka kolhoosi pulmalised saabuvad krusakastis nagu mõned kehvikuist seenelised.

Vootele kõõbitses küünega oma kitsaid vurrutriipe ja žestikuleerides ning töövõtteid imiteerides jutustas igapähele, kes kuulata viitsis, kui keerukas, aegaviitev ning vastutusrikas on käigukasti vahetamine. Oli selge, et Vootele pärast jääb buss õhtukski kanalile, ja küsivad pilgud peatusid üha sagedamini Kallel. Kas kõik õmblejavaevad ja lokimured, uute laulude tuupimine ja ootuserutus on tuulde visatud?

Töökoda oli kolhoosis nagu trahvirood, kus mehed, kelle load inspeksiooni hoiule võeti, karistust kandsid. Sama Kolgata tee käis läbi ka Kalle Kirotar. Kuigi tal juhiload ammu uuesti taskus olid, ei kipunud ta teiste kombel rooli taha tagasi. Aastatega ladestusid kogemused, kogemustest kasvas kvaliteet, koos kvaliteediga nagu alati — autoriteet. Praegu ta muigas Vootele kepslemise üle. Nagu indiaanlane ohvritule ümber! Küllap on tal selle näitemänguga oma kaalutlused, inimesed aga ootavad.

Ka Kalle oli pulmaliseks palutud. Kuigi polnud laulumees ja pruudi ning peigmehega ei sidunud teab mis sõbravahekord. Pulmavõõraste nimekirja koostajale meenus Kalle Kirotar küllap vist seetõttu, et oli koorijuhi mees. Riita oli nädalapäevad lennus, vaevas oma nõudlikkusega ära lauljad, lappas raamatuid ja ajakirju, otsides muistseid pulmakombeid, et noorpaar nende kadalipust läbi lasta. Ta oli organisaator, oli pulmapeo hing, nagu ta muutus organisaatoriks ja hingeks igale ettevõtmisele, mille külge südamega rippuma jäi. Pärast nii suurt vaeva ja ootusärevust peaks Riita laulukoor veoauto kastis pulma loksuma! Või koguni maha jääma, et koos viinanäljaste auvärava-ehitajate ja teetõkestajatega noorpaari oodata!

«Kas sul on, mida katkiste hammasrataste asemele panna?» küsis Kaile mehhaanikult.

«On, on küll,» kinnitas see hea õnne peale. Kui laos ei ole, kombineerib kusagilt. Mõnd hammasratast on kergem välja manguda kui tervet bussi.

«Eks me siis proovi...» venitas Kalle. «Hurraahh!» kariusid laulupoisid. Kalle «eks me siis proovi» oli kümme korda kindlam kui Vootele-suguste «jah, teen valmis».

Nii nad siis kruvisid ja kangutasid kahekesi ning vaikisid. Vootele tegi seda demonstratiivselt. Kalle teenib kannuseid, aga tema ei pääse pulma voorimehe ametist. See on kõige kurikavalam piinamisvõte. Kõik on vihvadi-vuhvadi üles muktud, aga sina muretse karbussi, süüte ja ventilaatori rihma pärast. Just säärastel peosõitudel oskavad kummid mõne naela üles otsida. Oled nagu valvekorra soldat, tervisepitsigi ei tohi kummutada, karju kui palju kordi tahes «kibe».

Käigukasti kallal võiks kaks päeva pusida. Kui mõistusega teha. Oleks Kalle vähemalt mees, kellega saab maailma asju arutada, aga ta on tuntud mõhhitaja. Inimene pole hobune, kes ainult koormat veab ja nõusoleku märgiks peaga noogutab.

Näeb imet, mõtles samal ajal Kalle Kirotar, kui kauaks pulk ta suuväravale ette jääb. Mida kauem, seda parem. Jutt on halb töökaaslane, eriti kui ühe katkise bussi pärast ähvardavad inimeste mured ja kulutused tühja joosta. Peigmehe isa tappis sea, toitu olevat virnade kaupa valmis vaaritatud, külalisi sadakond kokku kutsutud. Et igaüks näeks: ega me popsid ole. Mind see pulmatrama ei ahvatle, ent Riita on seal esimene ja viimane. Koorijuhi kohustused, kuid talle meeldib inimesi lõbustada ja ise lõbus olla. Kui abiellusime, oli ta solvunud, kui temaga kõigile pidudele, koosviibimistele, külaskäikudele kaasa ei läinud. Varsti kaotas ta aga lootuse, sest mesikäpa võib küll tantsima õpetada, kuid mitte seltskonnalõviks drillida. Mina olen puhast matsi tõugu, ega sajandite konarusi mõne aastaga läikima ei lihvi. Pulmadeks tellisin uue ülikonna, aga mul on selles kesta topitud tõugu tunne. Justkui oleks kuub õlgadest kitsas ja kisuks kaenlaalustest,

kuigi rätsep kinnitab, et istuvat nagu valatud. Sabad ka kahelt poolt lõhki nagu sitika tiivad... Vana ülikond — ega ta teab kui vana veel olegi — on nõnda keha järgi sisse kantud, et mõnikord kohkunult kobad, kas pintsak on ikka seljas või ununes tupp toolileenile. Riita meelest on see aga juba nõnda arust ja ajast, et piinlik vaadata. Vastu pole mõtet vaielda, tema teab moest ja riietest hoopis rohkem kui mina.

«Kalle, tähelepanu!» hõikas Vootele. «Kontrollid on platsis, esita aruanne.» Lähemale kummardudes õpetas lootusrikkalt: «Sa ära nii kole kindlasti luba, jäta igaks juhuks väike tagavarakäik. Masinavärk on keeruline, kes võib ette teada, milliseid vigureid tal veel varuks on. Uued hammasrattad on vist ka alles vabrikust ära toomata...»

Töökoja uksele seisis Riita. Tema selja taga vilksatas kaks värvi-rõõmsat suvekleiti. Kalle ronis kanalist välja ja hakkas nartsupunt-raga käsi puhastama. Ukse all läikis õlist, masuudist, mullast, tavotist ja veel teab millest kokkutallatud kitipuder. Riital olid jalas lahtiste ninadega valged kingad ja ta otsis asjatult mõnd kõrgemat ning kuivemat nukki, millele astudes töökotta pääseks.

Kui nüüd kooris õpetama ja agiteerima kukuvad, siis äkki tööpoolest hakkab bussilogu perutama ning tagant üles raiuma, lükkas Kalle õlist läbiimbunud pigimütsi kuklasse... Küll see nigrool on vastikult kleepuv määre — mida rohkem nühid, seda sügavamalt nahasse tungib...

«Ma ei pääse siit üle,» ahastas Riita, kergitades näpuotste vahel niigi lühikest kleidisaba. «Tule hetkeks välja.»

Kalle läks otse läbi lombi, nii et kirsade tallad naksusid. Kirevais kleitides naistest tundis ta pikka ja kondist, kes oli linna kultuurimajas instrktor või inspektor. Lühemat, kes vist oma ilusate hammaste näitamiseks lakkamatult naerda lõkerdas, nägi Kalle esimest korda, kuid Riita neid ei tutvustanud.

«Kui ma avariist kuulsin, pidin minestusse langema. Jube! Kas ikka jõuate õigeaks ajaks valmis?»

«Tulid kontrollima?»

«Mis kontrollija ma olen, tunnen tehnikat sama palju kui... tead küll, kuidas öeldakse. Süda lõhub valutada, tahaks su enda suust kuulda, kas maksab üldse loota.»

«Demonteerime, kontrollime sõlmed üle...»

«Sa justkui ei oleks päris kindel?»

«Masinaga on tihti nõnda, et kui lahutama hakkad, tuleb robinal uusi vigu lagedale.»

«Mis sa neist uutest otsid, putita niipalju üles, et täna sõita saame. Palun, ära vea alt!»

«Muretsed, nagu oleksid need su enda pulmad... Ole rahulik, kui mehhaanik csad toob, putitame sõidukorda.»

«Usu, nagu kivi langes südamelt. Lähen ja teen mehhaanikule tule alla, ta ei jõua mõnikord haigutamisest kaugemale.»

Isegi niiviisi selja tagant vaadates võib kohe öelda, et Riita on kolmest kõige ilusam, mõtles Kalle naistele järele kiigates. Etskae, kuidas omandiuhkus välja lööb, ironiseeris siis enda üle ja nartsupundart taskusse toppides läks töökotta tagasi.

Vootele kriimusilmad naersid talle bussi rataste vahelt vastu. Ta naksutas keelega.

«Priima totsid, ah? Nagu udusuled.»

«Ära vahi, silmad jäävad kõõrdi. Sul ju endal paras udusulg kodus.»

Vootele silmavalged välkusid rõõmsalt.

«Minu oma rohkem tüürsule moodi. Kui niisugused imepilpad õhtul tekilinate vahele ära kaovad, ei leia ka hommikuks üles.»

See tüürsulg on su nõnda rakkesse pannud, et ägad. Irka koolitab Vootelest lõpuks mehe, ringitrallimisel ongi juba lõpp. Ei ilmu mees pool tundi pärast tööaja lõppu koju, jookseb naine töökotta, sealt edasi sõprade juurde. Ajab jälgi nagu hagijas jänese omi. Tal kõik meeste salajased viinavõtmise kohad välja nuhitud, igalt poolt otsib üles. Kui Vootele on auru all ja tõrkuma tikub, klohmib nurga taga läbi. Vootele on lobamokk ja siidivend, ent naisele vastu ei hakka... Riita pole mind iial otsima tulnud, ta ei alandaks end niikaugemale vist ka siis, kui mitmeks ööpäevaks ära kaoksin. Kuhu mul kaduda on! Paar tunnikest istun meeste kambas, siis muutuvad jutud tühjaks räuskamiseks, leierdatakse habemega lugusid ja igav hakkab... Ega ma ei lasekski end kamandada. Võib-olla sellepärast, et mind on eluaeg aina käsutatud, sageli rumalalt, enamasti tarbetult. Lapsehoidjad tõstavad mul maksa üle kopsu. Inimese seesmine aparaat on üldse imelikult konstrueeritud. Seda nad teavad — raamatuis on pildidki sees —, kus on süda, kus kopsud, kus peaju, aga kuhu peitis end iseloom? Küll lõikaks loorbereid, kuulsust ja raha mees, kes mutri avastaks, mille abil saab inimese karakterit muuta. Laseksin end ka uuele lainele kruvida. Rahumeelsemale. Mõnikord tõuseb veri nõnda mühinal pähe, et oleks nagu purupurjus. Pärast mäletad vaid ähmaselt, nagu läbi udu, mida tegid ja mida ütlesid. Irka klohmib Vootele kõrvad tuliseks — need hoiavad tal peast eemale ja on siis nagu kaks õhetavat laternat kaugemale näha —, kuid varsti on nad jälle kaelakuti koos. Aga mulle jääb mõni kisulisem sõna, mõni tühipaljas ütlemine nagu okas hinge. Tor-gib nädalate ja kuude kaupa, isegi aastaid hiljem tuletab end meelde...

«Üks kuradi polt on nagu sisse põlenud,» kirus Vootele vihaselt. «Nii, käes...»

«Tõstame käigukasti maha, näis, mis pudru ja kapsad tal sisikonnas on.»

Terasekild oli lahti karanud, rataste vahele kiilunud ja ridamisi hambad nagu rehal pulgad maha murdnud.

«Puhas töö,» süütas Vootele sigareti.

«Ära sa siin kärsata, lendame vastu taevast...»

«Ooh, ei see rauakolu sütti. Ma hoian peo sees... Istu ometi, puhka. Ükski naine pole nõnda palju väärt, et mees tema pärast hinge seest välja rabeleks.»

«Mis siia naine puutub?»

«Küll ta puutub, ega ma pime ole. Sinu häda on, et võtad kõike kole tõsiselt. Justkui draamas. Tööd, viinaviskamist, naisi. Kui sa naisele vimkasid ei mängi, läheb ta upsakaks. Nagu oleks ainus ja viimane. Olgu nüüd ikka! See ei loe, et nad on rohkem koolitatud. Säärane on lihtsalt meie aja, kosmosesajandi märk. Arvuta kokku, kui tahad, poolte kooliõpetajate mehed on autojuhid, traktoristid või muud mehhanisaatorid. Kas sinu oma sind kooli ei kihuta?»

«Ei ole ammu enam sellest juttu teinud...»

«Minu oma on hullem kui luupainaja. Õpi ja õpi. Kuhu see kõlbab, ütleb, et mul on minust rumalam mees. Nagu ma sellepärast lollim oleksin, et ainult kuus klassi haridust. Puhas demagoogia. Et ta mu hinge kallal närimise järele jätaks, lubasin end õhtukoolis kirja panna. Tuupimisega ma ennast vaevata ei mõtlegi, mul kõva pea nagu malm-pada.»

«Ära looda, et Irka end ninapidi vedada laseb. Annab äkki hundi-passi.»

«Ei minust paremaid ole varrukast raputada. Uhkustavad — õpetajad on maa sool. Aga mina vastu: mehhanisaatorid on maa leib. Proletariaat, juhtiv klass! Tänapäev õnne, et nende peale halastame. Mina löön palgapäeval kaks korda paksema rahapataka lauale, olgu parem kuss. Minusugusel poisil on väravad igasse ilmakaarde lahti. Oodatakse, palutakse, kummardatakse. Vaat kui kergitan ühel ilusal päeval mütsi ja põrutan, ütleme, Pärnumaale. Plaaž naisi täis, kõik paljad, ainult moepärast mõni riideriba ümber keha veetud. Et oleks põnevam. Päris väljanäitus, maailmastandardi tasemel.»

Kergitan mütsi ja lähen... Miks sa siis üldse koos elama hakkasid? Mina ei saaks lihtsalt mütsi kergitada ja minna. Takistus pole muidugi mitte töös või palgas, küllap mõnelgi pool võiks kergema rabelemisega rohkem teenida. Naisi leiaks ka, aga... Riitasid on maailmas üksainus, ei rohkem. Pole veel kohanud kaht täiesti ühte nägu inimest, sama vähe langevad kokku iseloom, hing, kõik see, mille pärast mina olen mina ja Vootele on Vootele. Iga inimene on ainus ja kordumatu. Tead küll, et teist samasugust Riitat pole kusagilt, mitte üheltki maalt ega mandrilt leida, ent ometi ei oska sa seda aaret hoida. Mõnegi juhuslikult poetatud sõna puhud suureks ja solvad Riitat, oled robustne, toores. Nagu oleksid alles eile puu otsast maa peale roninud. Kui inimesed viis aastat korterit ja voodit jagavad, ei öelda teineteisele enam ainult meelitusi. Eks me ole kõik pisut närvilised ja

sageli üleliia hellad. Kosmosesajandi märk, nagu ütleb Vootele. Kahjuks pole inimene nagu see bussiloks siin, et asendada katkise hammasratta uuega, krutid siit ning kinnitad sealt ja liigub jälle. Ei saa ainult iseendaga arvestada, me ei ela ju metsas. Mulle on küll pulmamölli koormaks, aga Riitale on sagin, askeldamine, organiseerimine sama vajalikud nagu saarmale vesi. Kui otsima hakata, leiab endaõigustuseks igasuguseid ettekäändeid. Igav, tüütu, olen väsinud. Tol õhtul olin ju tõepoolest rampväsinud...

Mõtteniidi rebis katki Vootele.

«Kalle, hei! Luba tööpostilt lahkuda. Perekondlikel põhjustel.»

Bussi kõrval seisis Vootele naine Irka. Blond, rõõsanahaline, oma aastate kohta liialt lopsakas. Avar kitlitaoline kleit ei suutnud varjata esiletükkivat kõhtu — kahe kuu pärast saab Vootele isaks, see polnud kellelegi saladuseks.

Irka niisutas keeleotsaga taskurätti ja hakkas mehe nina ja põski küürima.

«Küll oled end nõgikikkaks määrinud... päris korstnapühkija. Vootele, küsi end paariks tunniks vabaks.»

«Võimatu,» löikas Kalle vahele.

«Kes mulle siis appi tuleb? Linna mööblikauplusse tuli uusi magamistoa garnituure. Sõbranna helistas, ütles, et ta pole nii toredaid varem näinudki. Moodne joon ja imepehmed madratsid. Säärastele joostakse tormi, peab täna kindlasti ära tooma.»

«Kui prooviksid peamehhaanikut pehmeks rääkida, tema ehk lubab,» õpetas Vootele poolsosinal.

«Tema juurest tulen. Mehel läks hari punaseks, pidas mulle terve loengu vastutustundest ja nii edasi. Nagu mina oleksin süüdi, et garnituurid just täna müügile jõudsid. Kalle, kõik kiidavad, et olete üle kolhoosi remondimees, ehk saate üksi hakkama? Või kutsuge Vootele asemele keegi teine. Ah nüüd, kui tarvis, pole kedagi, aga pudeli ümber sumisevad karjas koos nagu mesilased... Lähen tagasi mehhaaniku juurde, andku auto ja kaks meest, kes tõsta jaksavad. Vootele, niipea kui lõpetad, jookse koju, aitad vähemalt mööbli paika panna. Nägemiin.»

Irka sikutas Vootelet kõrvalestast ja huuli torutades saatis talle õhumusu. Vootele torutas huuli vastu ja see oli Kalle meelest väga naljakas.

«Õige mis õige — pole halba ilma heata,» rõõmustas Vootele. «Kui see bussiramp poleks end puruks jooksnud, peaksin praegu transporti kombineerima, kaupluses tolle kravati laiust mõõtma ja värvi hindama, kogu kupatuse autosse ubima ja kodus teisele korrusele tassima. Sikuta või naba paigast. Oleks veel, et võiks teinekord, kui väsimus suur, sellesse rantsatada nii nagu oled. Pühamu!»

«Mis imelik voodivalu teid nii tagant kihutab, kas siiani magasite põrandal?»

«Mul ükskõik, aga Irka tahab uut. Mis oleks moodsam, laiem ja muidugi ka mugavam. Juba ammu pidas poel silma peal... Kuidas sul need öised asjad käivad? No-noh, ära kohe silmi välguta. Kui ei taha, ära räägi, kuigi ma ei mõista, mida seal varjata. Elu küljest tükki välja ei raiu. Minu Irka peab voodist lugu, teinekord vaevab päris ära, tee nagu tükitööd. Ei siis ole karta, et lähed küla pealt lisa otsima, ütleb ta. Nüüd on tal punu ees ja mul puhkus. Irka kardab, et lähen võõralt pütilt koort riisuma ja käib mul nagu vari sabas. Sellesama kadeduse pärast tuleb ka pulma kaasa. Puhas väikekodanlik egoism — igandid on tõepoolest visad nagu umbrohud ikka. Statistika näitab, et naisi on ju palju rohkem kui mehi, egas need ülenormilisedki ole puust tehtud...»

«Hoi a kinni, kardaan kukub maha!» käratas Kalle. No küll on lobamokk, mitte piinlikkuse raasugi. Elagu ma hästi või halvasti, ilma rahvale oma kodustest asjadest kuulutama ei lähe. Eks ma mõnikord tormakavõitu olen... Kui Riita on väsinud või tujutu, kisun end turri. Kui siis veel mõni sädemeke juhtub pudenema, lööb silme ees mustaks. Nagu tolgi õhtul... Riital olid külalised. Mulle enamasti võõrad, nad pühitsesid koorijuhtide kursuse lõppu. Kõige rohkem räägitakse ikka oma tööst, nende jutt keerles teatrite ja filmide ümber. Päris põnev oli kuulata, nad teadsid näitlejaist ja kirjanikest igasuguseid lugusid. Tuleb välja, et ka nemad on inimesed nagu inimesed ikka. Kes jättis naise maha ja kolis teise mehe naise juurde; kelle armukeste ring jõuab varsti selle juurde välja, kellest alustas; kes ei näe selget päeva; kes pani kogu õhtuks kõrtsi kinni ja korraldas juubelijoomingu kahesajale külalisele. Elu voogab laias laines. Pikkamisi aga hakkas ära tüütama, ikkagi võõras kapsamaa. Väsinud olin ka nagu äraaetud setukas — ülevaatus seisis just ukse ees — ja tukk vedas pea longu. Sellest poleks suurt häda olnud, sest olin oma tugi-tooli ettenägelikult tulesõõrist välja nihutanud, ent mul on üks parandamatu viga... Kui abiellusime, tegi see Riitale nalja, viimasel ajal aga tonksib selle eest mind öösiti ribide vahele. Ühesõnaga, kõrgelenulist kunstijuttu kommenteeris äkki päris maine norskamine. Ärkasin enda hääle peale, panin suu kähku kinni ja tegin sügavmõttelise näo, nagu oleksin kinnisilmi mõtisklenud. Toas oli vaikne, ähvardavalt vaikne... Riita ilusad väikesed kõrvalestad õhetasid, ja valjul häälel, nagu istuksid ümberringi poolkurdid, hüüdis ta: «Lapsed, kes soovib kuuma kohvi?» Kõigil oli äkki janu kustunud. Viisakuse pärast veel kümnekond minutit istunud, hakkasid nad ohkima, et küll see aeg ometi lendab, ja tõusid. Nad kohmitsesid eeskojas oma säärikulukkude kallal, kui Riita minust mööda vuhises. «Oled ikka igavene mats!» Ega ta häält väga ei summutanud ja uks oli paakil, nii et kui nad päris

kurdiks polnud jäänud, pidid nad kuulma. Siis see veri mulle jälle pähe kohises ja mitte ei mäleta, et see mina olin, kes linanurgast kinni kahmas, kogu krempeli laualt kolinal põrandale tõmbas ja karjus: «Olen jah mats!»

Mehhaanik tuli käigukasti hammasrataste komplektiga.

«Ohhoo!» laskis Vootele pikka vilet. «Vaat, mis tähendavad pulmad, kohe terve uhiuus mäng laual. Argipäeviti peame lappima vanu. Passita neid mis sa passitad, ikka käriseb ja ragiseb, nagu sööks masin raudkive.»

«Kas jõuate?»

«Nüüd pole pääsu, Vootelest poiss on täna õhtul jälle vaid pulma voorimees!» ohkas Vootele. «Kas mu naisele voodiveoks krusa andsid?»

«Ta istus mu laua ääres ja ütles, et kasvatab endale kas või juured alla.»

«Täitsa tema moodi. Karakter!»

Mehed hakkasid käigukasti kokku panema. Vootele jätkas oma targutamist:

«Olen oma elukest mitmet kanti kaalunud... Näib nõnda, et pean vist koolipinki istuma. Kõhe külm jutt pistab iga kord kõhust läbi, kui naine kirjutab paberitele: haridus — kõrgem, aga mina sinna kirbukirjas alla — lõpetamata kesk. Peab proovima, äkki polegi mu pea päris malmpada. Naera või kõveraks, kuidas naised oskavad mehi sikusarveks väänata...»

Kalle kaotas peagi Vootele sõnade mõtte käest. Las ketrab, see on nagu käikuunustatud raadio, mida märkad alles siis, kui ta äkki vait jääb. Kui küsiks, kas ma olen mats, mida Vootele vastaks? Võib-olla laulaks: mats oli aus talumees. Ma pole ainult mats ja mähkam, vaid kangekaelne jõhkard. Kiidetakse — Kalle Kirotar on meistermees, tal on targad käed. Rumalus, käed on vaid tööriistad, teevad, mida pea käsib. Kui see pea naise töö vastu nii vähe huvi tunneb, et lubab mehel viisakas seltskonnas hobusena norsata, peab ta karistuse välja kannatama. Mind torgib mats, Riita turritab lõhutud lauanõude pärast. Küllap ta kartis, et ma nüüd meelega bussi remontimisega viivitan. Jonniks ja kättemaksuks. Süda valutab, jooksis kontrollima. Ta küll ei öelnud, kuid pean ise mõistma, et see kõik oli ühtlasi lepitusekäe pakkumine. Me lööme sellele logule hääled sisse, kihutame pulma, ma olen täna niisugune tuline peiupoiss, et kõik ahhetavad: on sel mehel alles särtsu ja hoogu...

«Vootele, käed külge!»

«Kas sa märkasid, kelle paljad põlved praegu uksest mööda tippisid? Moetegijad on igavesed koonrid, mis see neile maksaks, kui minid veel kümne sentimeetri võrra lühemaks timmiks.»

«Hoia kinni, ära jõhverda.»

«No-noo, ära kaota huumorimeelt... Ei seaduseraamatuis ega pühakirjas ole säärast punkti, mis naisemehele silmarõõmu ära keelaks.»

Käigukast läks hõlpsasti paika. Kalle naeratas:

«Sama hea kui valmis.»

«Hõissa, pulmad!» kraaksatas Vootele. «Kellele lõbu, kellele piin...»

Trepist üles joostes vaatas Kalle kella. Kolmveerand tundi väljasõiduni, küllalt, et end üle küürida ja siis uude kesta pugeda. Ehk leiab ka midagi hamba alla, töö juures ununes võileibki söömata.

«Korras!» hüüdis ta juba eeskojast. Uks tупpa oli lahti, Riita seisis alusseeliku väel peeglilaua ees ja sorteeris sukki. Neid oli tal sahtli-täis, aga mitte kunagi pikkuselt või värvilt parajaid.

Kuna naine midagi ei vastanud, ütles Kalle uuesti:

«Bussi pärast võib kas või Moskvasse põrutada. Garantiiremont! Kui nüüd sina hiljaks ei jää.»

«Sukki ei ole, mine või paljajalu pulma...» pildus Riita sukki ühest karbist teise.

Kalle naeris ja läks vannituppa. Töökojas uhtus suurema sodi maha, nüüd küüris käsi harjaga, nii et küünte ääred kipitasid. Sooh, pole vigagi... Mitte just nõnda õrnad ja helevalged nagu mõnel portfelli-onul, aga ma olen ju töökoja mees...

Riita oli vahepeal sukad leidnud ja kleidigi selga tõmmanud. Seda valget, väikeste sinakate õitega ülekülvatud kleiti nägi Kalle esimest korda. Kes ütleb, et riie ei tee inimest, see valetab, mõtles ta, Riita näib praegu kümme aastat nooremana. Hea, et nõu kuulda võtsin ja endale tolle kahelt poolt lõhkiste hõlmadega kuue lasksin õmmelda!

«Kas panen valge või triibulise särgi?» küsis ta.

Riita kehtas õlgu.

«Eks see ole ükskõik... Mis sa oma mustade kätega üldse pulma tuled.»

Tahtmatult sirutas Kalle käed ette. Ta nagu uuris neid.

Kalle surus küünarnukid kõvasti-kõvasti vastu külgi, pingutas nii, et sooned kaelal ohelikena üles tursusid ja kõrvus kellukesed kumise-ma löid. Ent tume laine aina tõusis... Pikkamisi lähenes mees Riitale.

«Ära tule... Sa oled arust ära, ühtki sõna ei tohi enam öelda... Ma karjun...»

Ainsa ropsuga tõmbas Kalle lillelise kleidi ülalt alla lõhki.

Alles töökoja lähedal märkas ta, et hõõrub mingi kokkukärgardatud kaltsupuntraga käsi. Ta vihastas selle töökojas sissejuurdunud tegevuse peale ja paiskas nutsaku eemale. Lennuhoos keerdus lahti lilleline riideriba, mille tuul üles tõstis ja nagu laste mängulohe kaugele üle plangu kandis.

Kuldlehtla

Ma läksin sinuga kuldlehtlasse.
Roheline, ütled sa?
Rohelised olid vaid lehed.
Aga lehtede vahelt tuli päike
ja väristas varje su näol.
Ja lehtede varjud
koos päikeselaikudega
köitsid meid kokku.
Ja päikesekiired oma kuldkiududega
mähkisid,
punusid, põimisid ühte meid kaht.
Sinu käe minu käe külge,
sinu jala minu jala külge.
Kui ma nüüd käin,
oled kaasas mul sina.
Ma astun ka sinu jalgadega.
Ma tervitan ka sinu käega.

Ma läksin sinuga

Ma läksin sinuga
mere kaldale
ja meri sai minu omaks.
Ei, mitte meri,
vaid mere sinetus,
ta sinise sillerdav salapära.
Ma läksin sinuga valgesse tuisku.
Ja siis me jagasime teda.
Sulle said tuisu keerud
ja mulle sai tuisu hoog,
Miks me küll jagasime teda?

Jõe liivadele

Ma läksin sinuga
jõe liivadele.
Jõgi voolas laialt,
punased olid ta liivad.
Punased liivad ja põõsaste rohelus.
Ma viisin kaasa
ta laia voolamise,
ta punased liivad
ja siidised ämblikuvõrgud
ta kaldaurgudest.
Pahkvaablase ühelt oksalt
kesk põõsaste rohelist
ja lennuka lepatriinu. . .
See kõik ei loeks midagi,
kui poleks olnud päikest.
Päike tiibadeks jalgade küljes,
läksin ma koju.

Aruküla koobastesse

Ma läksin sinuga
Aruküla koobastesse.
Ja võtsin sealt kaasa
häältekömina kaja.
Kõik, mis ma kuulsin,
on jäänud mulle.
Kõik, mis ma nägin,
on jäänud meelde.
Millest see?

Kus surm käis kannul meil

Ma läksin sinuga sinna,
kus surm käis kannul meil.
Oli rahulik,
oli jahe. . .
Ja hirmu?
Ja hirmu — palju vähem,
kui rongile rutates
laupäevase sõidu eel. . .

Vabastav laul

Sa laulsid mulle palju,
sa võlusid mind,
su laulud mind vangistasid.
Nüüd laula veel mulle
üks vabastav laul,
mis kütkeist mind valla laseb.
Kõik mõtted ja meeled ja tundmused,
mis surutist on nad kandnud!
Üks lihtne laul
taas vabaks teeb
mu hinge puurilinnu.

Looduse kättemaks

Kuldlehtlaid me kanname endas.
Kuid sinised viirud silmade all
on kõigile nähtaval.
See tähendab — midagi võtsime looduselt.
See tähendab — maksime. Oleme tasa.
Sest emake maa on karm,
ta pärib me hinge ja keha.
Iga rõõmu eest surm.
Iga mure eest surm.
Iga tarkusetera eest õnnetu surm!
Sest emake maa on karm
ja iial ei peta sa teda.

Teatrikuu esimene päev

ui mees nägi, et naine istub voodil ja on rusutud meeleolus ja naise selg on paljas, siis oli see mehe jaoks nii ahvatlev, et ta lausa imestas, kuidas saab sel naisel olla nii kena selg, samal ajal kui tema hingel on raske ja süda valutab. Ta ei tahtnud vaadata naise silmi, küll aga tahtis naist ennast, ja ta pani oma laia peopesa naise seljale — see oli soe, ja ta mõtles, et see polnud veel kunagi nii soe olnud. Ta tahtis naist ja talle tundus sel hetkel, et ta armastab teda veel, ja ta ei pööranud tähelepanu sellele, kuidas öökapilt ja tualettlaualt kukkusid põrandale pudelid ja torbikukesed — nii tavaline tundus see talle.

Aga pärast, kui ta ära läks, oli tal häbi, sest ta tundis, et ei armasta ikkagi oma naist.

Ja nad ei läinudki teatrisse sel õhtul, kuigi naine oli väga soovinud, ja niiviisi läksid nüüd teatripiletid raisku.

Ja nad oleksid niikuinii hilinenud, sest tema polnud veel riides, vaid oli istunud köögis ja aknast välja vaadanud, ja kui ta magamistuppa läks, nägi ta, et naine polnud ka veel riides, vaid istus voodil, õhtukleit süles ja kõrge kontsaga kingad jalas.

Naine vaikis ja mees ei ütelnud ka ühtegi sõna, sest mees oli unustanud ehtsat tõe sisaldavad sõnad; sõnad, mis tal keelele tulid, olid võltsid ja kulunud. Mees oli vihane, ja ta ei teadnud, mille peale. Tal polnud ka kedagi süüdistada, ta oli lihtsalt lakanud armastamast oma naist, kellega ta oli koos elanud kuusteist ja pool aastat. Ja kõige imeликum, ta ei tahtnud, et tema armastus kustuks, sest koos armastusega kustus temas ka kõik inimlik ja puhas. Ta oleks tahtnud armastada oma naist, sest ainult nii oli tema elu täiuslik ja pingeline. Aga nüüd oli ta jahtunud ja ta vihkas ennast.

Siis mõtles ta kaua, mida teha, kas juua suutäis konjakit puhvetkapist või ööseks kodunt ära minna, aga lõpuks ei tulnud tal midagi paremat meelde, kui läks ja avas jälle magamistoa ukse.

Tuba lõhnas lõhnaõli järele, parketil oli loik ja klaasikillud, vaibal vedelesid naise kingad. Naine lamas voodil, ta oli silmadele asetanud ajakirja.

Mees tõstis ajakirja eemale, naise silmad olid nutetud. Tal hakkas

kahju naise paljast ihust, ta vaatas ringi, millega saaks seda katta, ta võttis villase kampsuni oma voodipoolelt ja laotas selle naise õlgadele.

Siis ütles: «Kuule! Lähme jalutama.» Nii ütles ta.

Naine vaikis.

«Kuule, lähme jalutama, ma palun. Lähme parki või vanalinna,» ütles mees.

Naine vaikis.

«Kuule, lähme jalutama, jalutame kogu öö läbi, ma tahan jalutada, meil on aega küll, homme on pühapäev, lapsed on aga vanaema juures,» jätkas mees.

Naine vaikis.

«Kuule, lähme jalutama, õhtu on ilus, vihma küll sajab, aga ega sest ole midagi, ma tahaksin nii väga värsket õhku sisse hingata ja sulle oleks ka värsket õhku kasulik,» palus mees.

Naine hammustas ajakirja kaant.

«Ausõna, kallid,» ütles mees, «lähme jalutama, pane need vanad saapad jalga, millega sa enam tööl ei käi, need ei pressi sul varvaste peale, ma viskan neile määret taldade vahele, niikaua kui sa riidesse paned.»

Naine näppis ajakirja.

«Noh, lähme, eks ole! Ole inimenel!»

Naine tõusis istukile. Kampsun nihkus ta õlgadelt eemale. Naine pani käed põlvedele ja ta jalad otsisid voodi alt tuhvleid.

«Pane end ainult soojalt riidesse, pane endale midagi lihtsat selga, peaasi, et tuult läbi ei laseks, ega me kohvikusse lähe...» sõnas mees, ja ta naine meeldis talle sel hetkel.

Ja kui mees eeskotta tormas, et naise saapaid viksida, siis ta hüples õnnest. Ja ta ümises lauluviisi, kui eeskojast kööki viskus, et kohvikann naise jaoks tulele panna.

Siis vedas ta endale lipsu kaela, kuid enne, kui sõlme kinni sidus, mõtles, ah, mis ma tühja sest lipsust — ja võttis, heitis lipsu nagi otsa.

Haaras pintsaku, missugune raske pintsak! Taskus olid ajalehed, rahakott, töötöend, juturaamat — ta läks loopis kõik köögilauale.

Kohvivesi kees.

«Teen mõned võileivad, pistan taskusse,» mõtles mees.

Siis tuli naine. Ta oli suursugune ja uhke.

«Kas sa armastad mind?» küsis naine — ja mehe nuga peatus võitosis. Mees kartis seda küsimust, ja kui naine nõnda küsis, siis ka naist ennast. Kui naine küsis, kas teda armastatakse, siis asetas ta enda mehest nagu kättesaamatusse kaugusse.

«Kuule,» kordas naine, «üttele, kas sa armastad mind?»

Mees neelatas sülg ja ta silmalaud kord tõusid, kord langesid.

Naine läks eeskotta ja vannituppa, oli tükk aega ära, ja kui ta tagasi tuli, siis olid tal vanad saapad jalas. Naine rüüpas mehe kruusist lonksu kohvi, ja siis nad seadsid end minekule.

«Kuule, ütles, kas sa armastad mind?» küsis naine veel kord, kui mees hakkas välisust avama.

Mees seisis seljaga naise poole, ta oli naise äraoleku ajal köögis üksinda mõtelnud miljoneid ränki mõtteid, nüüd ta kohmitses ukse kallal nagu murdvaras, ta pöördus ümber ja suudles naist sünnimärgile suu juurde. Ta oli vihane, punastas ning ütles: «Armastan, noh!» Sülitas siis jalamatile ja sai viimaks ukse lahti.

Pilk taevasse

Enam ei aidanud miski, jäi üle ainult jumalat paluda. Aadi jättis jumala sellepärast kõige viimaseks, et ta ei uskunud jumalat. Aga nüüd, viimases hädas, otsustas ta ka jumalat uskuma hakata.

Ühiselamu toas olid kõik ateistid ja Aadi ei saanud jumalat paluda seal, vaid otsis endale muu koha. Ta läks ühiselamu taha kuuseheki äärde, kuid ka siia kostsid inimeste hääled ja magnetofoni muusika ning Aadi läks veel mõne sammu edasi.

Kuuseheki varjus oli vana vihasaun, uks oli irvakil ja Aadi pugesi sauna sisse. Saunas oli hämar ja jahe, kuid ka aeg oli juba hiline — sauna aken asetses aga madalal ja akna taga kasvasid raudnõgesed. Peale selle oli veel saunas tõrvaseebi lõhn, ja sauna seinapalgid olid tukivingust läbi imbunud.

Aadi istus vihtlemislava alumisele astmele ja mõtles, kuidas jumalalumine käib. Et talle aga midagi konkreetset meelde ei tulnud, siis laskus ta vaid masinlikult põlvili ja pani käed rinnale risti.

«Armas jumal,» ütles ta tasakesi, «pööra mind ära patust, kuhu ma olen sattunud, ja päästa minu hing rõvedustest, mis mind piinavad.»

Ja ta jäi rahule oma palve algusega ning jätkas juba julgemalt.

«Sest ega minu ema mind sellepärast ole kasvatanud ja poputanud ning siia kaugele tööle saatnud, et ma litsi lõksu langeksin.»

Ja Aadi ohkas kergendatult, sest kõige tähtsam oli öeldud. Ta istus taas vihtlemislava alumisele astmele, süütas suitsu ja mõtles, et jumal peab teda nüüd aitama. Sest lõksu oli ta tõepoolest sattunud, selle lõksu oli talle ette seadnud Lukussepa Leili. Algul oli Aadi lõksu läinud hea meelega, nüüd aga oli tal Leilist kõrini. Töökaaslased juba naersid ta üle ja kõik, kes vähegi viitsisid, peksid keelt. Enam ei saanud ta õhtuti brigaadimeestega võrkpalli mängida ega raamatukogusse raamatuid vahetama minna. Leili otsis ta igalt pool üles ja viis enda juurde. Leili jootis teda veiniga, ja tihti, õige tihti kohe pidi Aadi selle veini kinni maksma. Öösel pidi ta aga Leiliga magama, ning Aadi jäi hommikuti tööle hiljaks ja läks tööle söömata. Ja tal polnud aega koju kirjagi kirjutada.

Ja iga päev pidi Aadi Leilit saatma alevi taha turbaaukudele ujuma, ning pidi siis istuma naise riiete juures, sest ise ta sogases vees supelda ei tahtnud. Algul vaatas ta himuga, hiljem aga päris ükskõikselt, kuidas naine pladistas turbaaugus nagu noor hani, päevitunud alasti kere konnakuduga koos. Siis läksid nad jälle koju ja Leili meelitas Aadi voodisse, ning Aadi kustutas toas kõik tuled.

Vahel oskas Aadi siiski pärast tööd mitte Leili silme alla sattuda ning oli üksi, aga kui ta õhtupimeduses ühiselamusse hiilis, siis ootas Leili teda välistrepil, lõi talle käed ümber ja kutsus aga muudkui endaga kaasa. Aadi läkski ja ta koiku ühiselamus püsis puutumata.

Nüüd oli jumal appi kutsutud.

«Armas jumal,» rääkis Aadi saunas ja sigaretiots punetas ta sõrmede vahel nagu signaallamp, «aita mind, et ma jälle korralikuks saaksin ja Leili mu rahule jätaks, sest muidu olen ma omadega läbi. Ma lähaksin isegi ära siit murede maalt, kas või hommepäev, aga tööleping on tehtud oktoobrikuuni, sellepärast aita, armas jumal, vabaneda sellest rumalast naisest, kes mu noore elu enneaegu orki aab!»

Ja ta tegi palves jällegi väikese pausi.

Puhkas ning alustas veel kord: «Armas jumal...»

Siis aga tõmmati saunauks krigisedes koomale ja inimkeha kattis sealt paistva valguslaigu. Aadi litsus suitsukoni talle all puruks.

«Mis sa siin teed, narr,» ütles inimkogu, ja ta hääl oli õrn ning osavõtlik. Aadi silmitses inimkogu, hambad ristas, sest see polnud keegi muu kui Leili — tema armuke ja üldse hukkaläinud ning täitmatu naisterahvas.

«Mis sa siin teed, narr,» kordas inimkogu ja istus Aadi kõrvale lava alumisele astmele. Pani käe Aadile õlale ja puudutas käeseljaga Aadi põske.

«Tule, lähme ära,» ütles Leili. «Ma olen sind kogu õhtu oodanud. Lähme ära.»

Ja Leili otsis üles Aadi huuled ja surus nendele enda omad, kuid noormees raputas pead. Leili sulges silmad ja jäi ootama ning hingas Aadile otse näkku. Kui aga lähima minuti jooksul midagi ei järgnenud, avas naine silmad ja ütles värisedes:

«Külm on, vii mind siit ära. Ja pane mulle käsi ümber piha.» Ta võttis ise Aadi käe ja asetasku vaju.

«Lähme ära, mis sa siin külmetad, kell on juba pool kaksteist. Lähme koju, joome teed... Noh, anna mulle üks suitski,» ütles Leili viimaks kõvemini, kui noormees suudki ei paotanud.

Saunas hakkas tõepoolest külm, sest udu laskus maha ja maa kattus kastehärmaga. Leilil oli aga seljas õhuke sitsikleidiräbal ja vaevalt selle allgi midagi oli — ta jalad ja käed olid juba kananahale tõmbunud.

«Viimast korda, viimast korda,» sisistas Aadi, «viimast korda,» sisistas ta, kui end püsti ajas, Leili õlg kaenlaaugus.

Kogu tee mõtles ta veel, et ikka ei lähe, et paneb ühiselamu poole jooksu, aga Leili talutas teda nagu joobnut. Tee oli lühike, rohi kastest märg. Nad pugesid aknast sisse, et pererahvast trepi nagistamisega mitte häirida, ning Leili kurtis, et nii külmade öödega võib nohu saada — tema nina juba lurisevatki.

«Kurat!» ütles Aadi, kui ketse üle kanna maha tõmbas.

Talle tuli meelde, et jumal polnud aidanud.

Koolivennad

«Kuidas sa elad?» küsis Joosep.

«Kuidas ma elan! Hästi elan!» vastas Anton.

«Vihm ka üle ei jää, muidu võiks seenele minna.»

Anton haigutas paksu vatiteki alt. Liigutas varbaid, tegi suitsu.

Joosep vaatas kella.

«Juba on kaksteist!»

«Ega aeg ei küsi jah!» ütles Anton.

Joosep niheles vineerpõhjaga toolil.

«Põletad aga muudkui tõrva.»

«Jah, eks see midagi pea tegema,» rääkis Anton.

«Naine-lapsed on kirikus?» küsis Joosep ja niheles veel rohkem.

«Nojah.»

«Mis sul muidu täna kavas oli?»

«Ei miskit. Pidime õhtul poisiga ainult linnupesi minema otsima.»

«Jah!» imestas Joosep.

«Poissi huvitavad roolinnud, väikese roolinnu muna tal juba kollektsioonis on, suurt roolindu pole ta aga veel ihusilmaga näinudki.»

Joosep imestas veel rohkem.

«Ja sina oled näinud?»

«Olen küll. Suur roolind laulab väga ilusasti.»

Anton imes suitsu. Käed lamasid tekil.

«Millal sa üles kavatsed tõusta?»

«Küll ma varsti tõusen.»

«Kas siis näitad mulle puravikukohad kätte?»

«Miks ma ei näita!»

«Kes sul seal õues mökitab?»

«See on kits.»

«Sul on kits?»

«Meil on kogu aeg kits olnud, peale abiellumist kohe ostsin.»

«Ega su naine siis venelane ole!»

«Ei ole. Aga lapsed saavad kitsetalledega mängida ja naine armastab kitsi.»

Joosep naeratas häbelikult ja mõistmatult. Tema läikivatelt kingadelt nõrgus pörandavaibale veepiisku.

«Ega meil ainult kits ole. Meil on kalkunipojad ja haned ja koeral on praegu kutsikad. Ta on aida all.»

«Kes?»

«Koer. Viis pojad aida alla, kurask. Küll on raibel!»

Siis Joosep vaikis ja vaatas toas ringi. Laual oli käsitsi kootud pitslina. Soemüür oli valgeks lubjatud. Kapi otsas seisis lõõtspill. Kapi kõrval rippus belgia jahipüss.

«Kuidas sinu käbarad siis käivad?» küsis Anton nagu muuseas. «Eks sul ole raske töö. See teoreetiku amet! Mida sa seal tööposti otsas teed?»

«Loen referaatžurnaale.»

«Kogu aeg?»

«Siis on veel koosolekud ja väitekirjade kaitsmised,» pobises Joosep vastutahtmist.

Anton ajas end üles.

«Eks ta ole jah,» ütles ta. Anton oli aluspükste väel. Ta läks paljajalu kööki, ilmus aga varsti tagasi, juues savikausist hapupiima.

«Tahad ka?»

«Ei taha.»

«Maks on sul korras?»

«Vahel tuikab.»

«Tervis on ikka kõige tähtsam,» kostis Anton ja jõi Joosepi nähes terve liitri piima ära. «Meil siin üks mees murdis hiljuti jalaluu.»

«Jah! Kas pandi kokku?»

«Ei saadud, kildusid jäi vahelt puudu... See mees lendas silla pealt masinaga kärestikku. Nüüd võib silla peal ainult viisteist kilomeetrit tunnis sõita.»

«Ma ei pannud silti tähelegi.»

Anton kiskus poolpidused püksid jalga. Tõmbas rihma hästi pingule ja Joosep imestas, et Antonil pole kõhtu ega midagi — keskelt nagu kahekümneaastane.

«Nüüd me mõtleme uue teooria kallal,» ütles Joosep, «kuidas kunstlikult inimest teha.»

«Oo-oh!» ütles Anton. «Või kunstlikku inimest. Ja kuidas edeneb?»

«Normaalselt,» vastas Joosep. Ta veeretaskaabut näppude vahel ja vahtis aknast õue. Vihm hakkas üle jääma. Perel oli autos igav!

«Jah, üks neid teooriaid ole igasuguseid,» teadis Anton ja vedas ruudulise pluusi üle küünarnukkide selga. «Võtaks täna mett, aga mesilased on kõik tarus, ei tule midagi välja.»

Joosep muutus üha kannatamatumaks.

«Meil lauda taga sõnnikuhunniku otsas kasvab isegi šampinjone,» ütles Anton ja katsus sõrmedega habemehakatist.

Aga Joosep ei teinud kuulmagi. Ta ei tahtnud enam, et Anton metsa kaasa tuleks.

«Ega ma teiega kaasa ei tulegi. Ma ainult ukse pealt näitan tee kätte,» ütles Anton.

«Hea küll,» ütles Joosep näiliselt ükskõikselt.

Anton pani villased sokid jalga.

«Naine keedab õhtuks rabarberikisselli, tule pärast läbi.»

Joosep tõusis juba püsti.

«Ja tead, me võiksime minna loomaarsti juurde täkumune sööma, eile ta oli talli juures ametis, kutsus...» lisas Anton heatahtlikult.

Joosepi nägu tõmbus virilaks.

Köögis pani Anton villastele sokkidele kalossid otsa.

«Kurat, kui kütaks täna õige sünge sauna, käiks naistega saunas...»

«Ei ole aega,» vastas Joosep ehmunult.

«Muidugi, ega mulgi,» ütles Anton.

Mehed väljusid trepile. Joosep pani kaabu pähe, kaabu asemel aga võttis sõrmede vahele autovõtmed.

«Pääsukesed on lendama hakanud, see ei ole pikk vihm,» kostis Anton. «Noh, kuula siis. Keerad sealt vana heinalao juurest vasakule, seal on buldooser sihi sisse ajanud, sõidad kilomeeter maad edasi, algavad kännuhunnikud, ma vedasin kogu eelmise nädala neid tee äärde välja, kändude taga on juba puravikke küll ja küll. Aga sa ole ettevaatlik, mu poiss leidis sealt öösorri pesa, ära peale astu...»

«Ei, mis ma...»

«Nojah, muidugi... Ole siis tugev!»

«Aitäh, ja vabanda, et tülitasin.»

«Pole häda midagi. Ma lähen tõmban värava rohkem lahti, jääd muidu vahele.»

Anton läks väravat vedama. Joosep avas auto ukse.

«Joosep!» hüüdis Anton. «Tahad, ma kingin su lastele noore angoora kassi.»

«Ei, jumala pärast mitte,» vehkis Joosep kätega.

Auto sõitis väravast välja.

Anton kadus pajupõõsa taha.

Kukk laulis kanamajas ja küla kajas.

Surnu

Matusebüroo autobuss pörkas «Zaporožetsiga» kokku.

Autobussijuht lendas rooli tagant läbi esiklaasi välja ja maandus ninaga maad kündes kuumal asfaldil. «Zaporožets» kiilus aga autobussi rataste vahele ja inimesed selles ei jõudnud iitsatadagi.

Kui ka autobussis lõppes kõma ja veerevad asjad olid paigale jäänud, kerkis surnukirstu kaas üles ja surnu pistis pea kirstust välja.

Ümberringi oli täielik vaikus, ainult üks mees magas norinal.

Surnu vaatas bussis ringi. Tõstis ka põlve kirstukaane vahele, tõukas siis kirstukaane õlaga eemale — ja kirstukaas kukkus kolinal bussi pörandale.

Surnu tuli kirstust välja.

Kui hea oli liikmeid liigutada...! Surnu tegi mõned võimlemisharjutused, ta hüples, hüüeldes «kokku-harki, kokku-harki». Ülikond oli aga õlgadest kitsas ja kingad loksusid jalas.

Surnu istus pingi äärel. Sinna oli palju ruumi tekkinud. Kaasasõitjad olid üksteise otsa hunnikusse vajunud ja lamasid, meelemärkus kadunud.

Surnu vaatles oma garderoobi.

Milline vana ja võõras ülikond tal seljas oli! Püksitagumik oli õhuke kui paberileht, varrukaotsad narmendasid ja taskus oli auk. Üks nööp oli valge niidiga ette ömmeldud.

Kui katkised olid aga tema kingad, kui viltutallatud, ja kuidas oli jätkatud kingapaelu, kui robustselt. Ja kingad olid nelikümmend kuus number.

Surnu katsus oma kurgualust. Aga siin oli kikilips kummist paela otsas, must nagu kassi unenägu. Pluus oli määrdunud ja vasaku rinna kohal roostetas triikraujälg.

Siis vaatles surnu inimesi, kes siin lamasid. Mees, kes magas norinal, oli juua täis, tal oli pihus viinapudel, ta polnud seda lahti lasknud. Mehe põlved läikisid, ta oli põlvedel hoidnud rasvavorsti, nüüd vedelised vorstikillud segamini pörandal, surnu oli ühele vorstitükile peale astunud. Surnu tõmbas mehel kingad jalast ära ja pani oma jalga — oli paras number, nelikümmend kolm.

Siis võttis surnu oma kätte ka viinapudeli. Ta rüüpas sealt tubli sõõmu. Viin oli viiekümne kuue kraadiline. Surnu uuris lamajaid lähemalt, ta sai nüüd aru, et kõik inimesed olid, kes rohkem, kes vähem, purjus. Surnule tuli laulutuju peale. Ta müksas ühele naisele külge, naine ainult oietas ja lamas edasi. Naine polnud suurem asi, ta oli vana ja inetu, ja naise sõrmed olid vorsti söömisest rasvased. Aga ta käsi lebas ühe noore mehe kaelal, oli seal vist juba kaua lebanud. Noorel mehel oli veel suits sõrmede vahel, mahe «Priima» suits.

Nende vastas aga, teispool surnukirstu, lamasid täiesti noored ini-

meseid — mees ja naine, ja mehel oli nägu joomisest üles tursunud. Naine aga hoidis mehe käsi oma süles ja tal olid juuksed selja peal laiaili ja huuled märjad ning pruntis.

Naise ja mehe kõrval oli kõveras köökus üks halli habemega taat, värske ajaleht silmil, lõhkine tubakakott kõhu peal. Tema ees põrandal lamas veel keegi, jalad ainult tolknesid mahakukkunud kirstukaane alt.

Surnu torkas pudeli kirstu padja alla ja avas autobussi tagumise ukse. Hele päike lõomas taevas. Puude lehed olid liikumatud.

Surnu hüppas bussist välja.

Tänav oli tühi, siin-seal seisis vaid mõni uudishimulik. See oli linnaäär. Paarisaja sammu kaugusel loksusid trammivagunid.

Üks uudishimulik seisis päris avariipaiga juures.

«Kuidas see kõik juhtus?» küsis ta.

«Ei tea, mitte ei tea,» vastas surnu. «Aga hea, et niigi läks.»

Ja ta osutas «Zaporožetsile,» mis oli sõitjaid pungil täis.

«Ei ole verelibletki kusagil näha,» kaebas uudishimulik. «Kas kõik magavad?»

«Ei tea,» rääkis surnu. «Mul kurk kuivab!»

«Gaseeritud vee automaat on nurga taga. Lähme!» ütles uudishimulik. «Ma teen teile välja.»

«Õlu oleks parem.»

«Võiks ka õlut,» ütles uudishimulik.

«Õlut! Ikka õlut! Täna on ju pühapäev!»

«Teisipäev!» parandas uudishimulik.

«Või juba teisipäev, ai-vai, kui kiirelt aeg läheb!»

«Kas teie olite ka seal?» küsis uudishimulik ja näitas selja taha.

«Seal küll!» vastas surnu.

«Ei tea, mis kamp see seal ka sõitis?»

«Ei tea, mina tulin alles poolel teel peale,» valetas ta.

«Ah soo!» ütles uudishimulik.

Eemalt kajas kiirabiauto sireen.

Kui surnu pärast õllejoomist avariipaigale läks, tõstis kraana just «Zaporožetsit» lahtise veoplatvormi peale. Samuti veeti inimesi haiglatesse laiaili ning autobuss võeti šleppi ja küüditi minema.

Mees aga, kes lamas kirstukaane all ja kel olid karvased sääremarjad, tõsteti kirstu ja kirst löödi kõvasti naeltega kinni, et ta jälle lahti ei põruks.

Põltsamaa teedel

1

Siledad teed.
Lõputud teed.
Tolmavad teed.
Mu kodu.

Tasased maad.
Avarad maad.
Viljakad maad.
Mu kodu.

Kuusikutukk.
Lepikutukk.
Kaasikutukk.
Mu kodu.

Meelde nad jäid.
Minusse jäid.
Omaks nad jäid.
Mu kodu.

2

Vanad remmelgad
üumber me talu —
pole kändugi alles.

Jäid kodutuks kuldnokad.

Puid meie mälestusmetsas
iial ei raiuta.
Nad kohavad üle me teede
ja enese teadmata
toetame nendele õla.

Sule silmad ja kuulata —
kuldnokk vilistab ladvas.

3

Üks karjatänav kodukülas.

Kahel pool pihlakad,
oksad sülitse koos.

Ripuvad punased kobarad
päikest nõrguvas laes.

Seal heledas lõpus tõusevad kadakad püsti
ja kanarbik kaunilt kummardab tulijat.

Jällenägemisrõõm lippab paljajalu
kui lapsepõlv minu ees...

... Oh, kingad jalast — ja ruttan,
ruttan kui plika tall' järele!

4

Rahvasuu räägib — üks kuningas maetud
on mäele, kus lahingus tardus ta põu.
Ja siia ta ustav ja hirmunud laekur
siis peitis kuldtukateist ääreni nõu.

Käind muiste siin otsijaid arvutu vägi —
hing orjana kuldsete müntide vang —,
kuid varjanud varandust nende eest mägi,
ei klirisend kirka, ei kolksatand kang.

Ent räägiti — pinnas end vaikides paotab,
kui tuleb üks vaba ja kütketu vaim,
kes kõlinal kõikide kukrusse jaotab,
mis Kuningamäelt ta leiuna sai.

Oh imelist tõde legendide sisus —
ja tões on jälle muinasjutt eos...
... Üks lill õitseb kullana voogavas nisis
ja päev nagu tukat mul helkimas peos.

5

Kaer lokendab rindu
ja rändur
üht heiaastust elavaks mõtleb...
... Oli siin mättane karjamaa.

Mullased, porised loomaderajad,
ärevalt karjuvad kiivitajad,
valendas tupsus jänesevill.
Kare ja näritud karjamaa.

Kaer lokendab rindu
ja rändur
üht kostmata küsimust mõtleb —
kuhu siis sai minu marjamaa?
— Lubasid maanteed ja kutsusid kajad;
olid mu metsades ülaste ajad,
rökates öitses jorjenilill!
Kuhu siis jäi minu marjamaa?

Müürid

eispool tumedat lahte torkis linna kerge teravatipuline siluett pilvi.

Päev oli Georgi Petrovitšil läinud kehvasti. Öhtu oli veel hullem. Ta mõtles, et linnasiluetti kergus on petlik nagu igasugune kergus. Rasked keskaegsed müürid pigistasid linna kitsaid põiktänavaid lausa valutegevvalt, väljakud aga avanesid otsekui sügavaks ohkeks.

Tallinnas oli Georgi Petrovitš elanud peaaegu veerand sajandit, ent mõnikord, nagu tänagi, oleks ta tahtnud jätta kogu selle muinasjutulise ilu ja sõita ära Venemaa südamesse Dmitrovsk-Lgovskisse, hõredate pihttarade, sõbralike aknaluukide ja soojade tolmuste kõnniteedega tillukesse sünnilinna.

Georgi Petrovitš seisis merekaldal koltunud ja hõrenenud pöösastikus madrus Jevgeni Nikonovi mälestussamba kõrval. Sammas oli raskepärane ja näotu. Tal polnud kunstiväärtust ega meelitanud ta turiste ligi. Kuid Nikonov oli olnud Georgi Petrovitši eakaaslane. Võimalik, et nad isegi kohtusid miinilaeval «Minsk» või 1941. aastal siinsamas, kaitsekraavis. Oleks võinud juhtuda, et Jevgeni oleks praegu unistanud vene kaskedest, aga tema, Georgi, oleks igaveseks sambalusele seisma aheldatud.

Võib-olla seepärast, ent vahest ainult selle tõttu, et ümberringi polnud hingegi ja linn näis täna võõrana, tundis Georgi Petrovitš üksildase pronksmadrusega hingesugulust. Ometi polnud välistatud seegi, et kõik see psühholoogitsemine ning filosofeerimine oli ainult rudiment, nii-öelda pimesool neist kaugetest aegadest, mil Georgi Petrovitš pidas end luuletajaks ja väljendas oma meeoleusid sümboleis ning metafoorides.

Ta ei saanud kuskile maa südamesse, lapseea ääremaadele minema sõita mitte üksnes paljude praktilist laadi kaalutluste tõttu, vaid ka seepärast, et oleks seal südamaal õige ruttu hakanud taga igatsema merd, mis praegu kõrval mühises, oma tehast, mille piirjooned olid kauguses aimatavad, sadama raagus mastisalu ja murtud selgroogudega kraanasid, lõpuks isegi süngeid vanaaegseid torne, elegantseid kohvikuid ning linna ja selle elanike toimekalt pidulikku, veidi jahead ja korrektset elulaadi.

Georgi Petrovitši hing oli justkui kahte kohta sisse kirjutatud ja sellega polnud midagi peale hakata.

Hakkas piserdama uduvihma. Linna siluett valgus laiali. Pronksist Nikonov kahvatus laterna valgel, otsekui oleks kattunud higiga. Georgi Petrovitšil oli aeg koju minna, kuid ta ei tahtnud oma ebameeldivusi kõikenägeva naise ette viia.

Tal polnud kunagi õnnestunud isegi harilikku murelikkust Helmi eest varjata. Ükski tema «ei juhtunud midagi» ja «olen lihtsalt väsinud» ei leidnud naise poolt uskumist. Helmi tundis meest liiga hästi, niisama nagu mees tedagi. Naisega ei saanud midagi objektiivselt läbi arutada. Kõiki Georgi vastaseid, kõiki, kes mehele tuska tegid, pidas Helmi kas kadetsejateks või lollideks. Vahel tundus Georgi Petrovitšile, et kui ta oleks armunud võõrasse naisesse ja too oleks ta maha jätnud, oleks Helmi pisaraid tagasi hoides öelnud:

«Kanapea! Kuidas ta võis sinu maha jätta.»

Viimane oletus oli muide ilmselt ekslik.

Kunagi oli talle naise lohutav kompromissitus meeldinud, nüüd see ärritas teda. Kunagi armastas ta püüelda tõe, kaitstes naise ees oma vastaseid, nüüd näis see talle mõttetuna.

Vihm tugevnes aegamööda. Georgi Petrovitš tõstis vihmakuue krae üles ja surus kaabu silmle. Ta käis mälestussamba ees edasi-tagasi nagu oma kabinetis nurgast nurka — täpselt üksteist sammu sinna, täpselt üksteist tagasi. Georgi Petrovitš oli suure tehase peainsener ja tal oli avar kabinet.

Tänaasel parteikoosolekul süüdistati Georgi Petrovitšit avalikult selles, et ta jaotavat preemiaid valesti. Mitte ekslikult (sellega oleks võinud veel rahule jääda), vaid nimelt valesti: oma pailapsi kuldab üle, teisi aga peab kuival leival. Sapine ökonomist andis koguni mõista, et võib-olla on peainseneril mingid isiklikud huvid mängus.

Georgi Petrovitš ei hakanud ökonomisti vihjele vastugi vaidlema. Ta esines kindlalt ja rahulikult, nagu tema positsioon kohustas. Positsioon aga oli väga kindel. Tehas täitis hästi plaani. Kui lisaks veel arvestada, et juba nelja kuu eest oli eelmine direktor määratud ministri asetäitjaks, uut aga seniajani polnud määratud, ei jäänud mingit kahtlust, et kõigi oma edusammude eest oli tehas tänu võlgu Georgi Petrovitšile.

Muidugi, kõigest sellest Georgi Petrovitš ei kõnelnud, kuid mõtles. Ja need mõtted tulid nagunii ilmsiks. Ta ütles, et niinimetatud pailapsed seepärast pailasteks saidki, et nad on andekamad, ettevõtlikumad ja töövõimekamad kui teised, et ta pole kunagi lubanud ega luba ka edaspidi, et tehases pääseks maksvusele põhimõte — «igale õeke-sele üks kõrvarõngas». Georgi Petrovitš valis veenvaid, tema väidete õigsust kinnitavaid näiteid. Keegi ei riskinud temaga vaidlust jätkata. Ent ikkagi polnud ta võit tõeline võit: koosolek vaikis nahkselt, otsekui püüdes selle nahkse vaikimisega eralduda tribüünist, millel seisis tema.

Pärast koosolekut tuli Georgi Petrovitš oma kabinetti tagasi. Ta hakkas masinlikult pabereis sorima, otsides mingit õiendit, mida tal üldse vaja polnud, ja vihastus, et ta seda üles ei leidnud.

Kabinetti astus Ülo Raudmaa, peaaegu kõige võimekam ja enesekindlam noor konstruktor. Georgi Petrovitš küsis talt poolnaljatlevalt «Noh, kas ma kaitsesin andekad andetute eest ära?»

Ülo jäi laua juurde seisma, pikk, nagu ta oli, justkui korvpalluri kasvuni välja venitatud, solvatud lapse ilme näol.

«Teate, ma pole idealist, ma armastan, et minu tööd hinnatakse,» lausus ta ja jäi ootamatult vait.

«Ja siis?»

«Kuid ma ei taha teistest rohkem tasu saada ainult inertsil mõjul,» sõnas Ülo nii, nagu oleks ta kellegagi vaielnud.

«Kas selliseid juhtumeid on olnud?»

«Saate aru, kui palk on suur, siis vaatavad kõik su peale teisiti... Kui kas või üks kord...»

«Hea küll, Raudmaa, võite minna, ma mõtlen järele,» lausus Georgi Petrovitš kuivalt.

Ülo oli hiljuti abiellunud ja ehitas suvilat... Vaevalt, et ta oli võimeline rahast loobuma õilsa žesti pärast. Kui ta niiviisi ütles, siis tähendab... Muide, milleks siin see «tähendab». Kas Georgi Petrovitš ei teadnud, mida ta teeb, kui ta ergutas andeid lihtsalt selle eest, et nad olid anded. Võib-olla polnud tal õigus. Võib-olla polnud ta tööpoolest märganud teisi töökaid ja võimekaid inimesi ning oli neid solvanud?

Muidugi poleks tulnud Ülol minna lasta, küsimata, missugust inertsijuhtumit ta mõtleb, kuid Georgi Petrovitš ei pidanud võimalikuks muuta oma käskkirju arutluste ja koridoriklatši objektiks. Kui juba nõu pidada, siis inimestega, kes pole isiklikult asjasse segatud ja pole ka enam poisikesed. Ta mõtles partorg August Kirdelahele — tolle mehega oli raske koos töötada, kuid polnud võimalik teda mitte austada. August aga lamas haiglas. Kaua aega ei teatud, kas ta jääb elama, praegu aga polnud teada, kas ta tehasesse tagasi tuleb.

Ajutiselt asendas Kirdelahte laborant Antonina Semjonovna, heasüdamlik suure perekonna ema, kes kunagi ei nurisenud ega osanud ühegi töö eest kõrvale hoida. Võis muidugi tema juurde minna või ta enda juurde kutsuda, kuid mis sellest kasu on. Ta oleks istunud nagu nõeltel ja mõelnud, et kodus on pesu pesemata või õhtusöök valmistamata. Kuid ikkagi helistas Georgi Petrovitš talle.

«Tonja, kas te olete üksi? Kiiret ei ole?... Hea küll, üksainus küsimus — kuidas tundus teile minu esinemine? Veenev?... Aga mul oli säärane tunne, et see ei jõudnud koosolijateni... Kui rahadest juttu on, leidub alati rahulolematuid. Mis seal ikka, see on eluline. Noh, aga sisuliselt, parteiliselt, kellel on õigus?»

Antonina Semjonovna vaikus kaua, hingates otse torusse. Siis hakkas ta millegipärast rääkima sellest, et peainsener on viimastel kuudel ilmselt liiga üle koormatud. Aga kui inimene on üle koormatud, ei suuda ta kõike jälgida, kõigesse süveneda ega inimestega puhtsüdamlikult kõnelda.

«Tonja, te arvate, et ma olen premeerimisega mööda lasknud?»

Antonina Semjonovna vastas, et ei tea. Siis ütles ta äkki, et läheb partei rajoonikomiteesse ja nõuab, et teda vabastataks partorgi kohustustest. Talle ju alguses lubati, et ainult üheks kuuks, kõige rohkem kaheks...

Georgi Petrovitš pani toru ära. Mis partorgi Tonjast on? Dokumente kausta õmmelda, liikmemakse koguda, perekonnatüülisid lahendada ja kortereid jagada, seda ta oskab. Aga tootmine!...

Georgi Petrovitš väljus tehasevalitsusest. Autot ta välja ei kutsunud. Puges tuubil täis bussi. Sõitjate hulgas oli palju tehaserahvast. Üks tundmatu plikake õpilaste seast tõusis, et talle oma kohta loovutada.

Georgi Petrovitš naljatas vastu:

«Ma olen veel selles eas, et ise istet pakkuda.»

Ometi käis tal mõte läbi pea: hakkan tudiikka jõudma.

Ta kuulatas jutuaajamisi bussis ja otsis neist parteikoosoleku vastukajaid. Kuid oli puhkepäeva eelõhtu: inimesed kõnelesid kalapüügist, seentest, jalgpallivõistlusest. Teda aga ei huvitanud ei kalapüük, seened ega ka jalgpall.

Georgi Petrovitš sõitis oma majast mööda. Autobuss kihutas piki kaldaäärset maanteed Piritani, kus asus haigla filiaal — midagi väikese sanatooriumi taolist tervenejatele. Siin lõpetas oma ravikuuri pärast rasket infarkti August Kirdelaht, kolmekümnendate aastate põrandaalune kommunist, sõjaaegne poliitõõtaja, Georgi Petrovitši esimene sõber Tallinnas.

Haigla kahekorruseline maja asus männimetsa ääres. August jalutas seespool piirdeaeda kruusakattega teerajal. Ta rõõmustas varjamatult.

«Georgi! Küll on tore! Ma ei hakka isegi riidlema, et sa nii ammu pole käinud... Näed, olen ennast püsti saanud... Toksin kepiga maad. Varsti lähme seenele... See pole enam raadio ega televiisor, vaid elu!» August naeratas, oma sentimentaalsust veidi häbenedes. «Kuidas teil tehases läheb? Kas nad ootavad mind? Või mõtlevad, et las vanamees läheb pensionile?»

«Muidugi ootavad.»

Nad istusid kase alla pingile. Nii pink kui ka maa selle ümber kirendasid kullas ja punases.

Georgi Petrovitšil oli piinlik Augusti head meeoleolu rikkuda. Ta kiitles tehase edusammudega ja meenutas ainult möödaminnes nagu midagi ebaolulist tüülisid preemiade ümber.

«Preemiad, preemiad... Kas me rahadest liiga palju ei kõnele,» pomises August.

Georgi Petrovitš nõustus masinlikult:

«Liiga, liiga.»

«Miks sa siis ise otsid teed inimeste südamesse palgalehe kaudu?»

Georgi Petrovitš jäi mõttesse. Ta oleks tahtnud öelda, et teised teed on just nagu umbes. Tänapäeva inimesed on ratsionalistid, igaüks ajab oma kasu taga — lao aga palk välja, muidu paigast ei liigu. Nii sirgjooneliselt ta aga väljenduda ei tihanud ja kaitses end üldise fraasiga:

«Olemine määrab teadvuse. Ega sa ei hakka materiaalse stiimuli tähtsust eitama.»

«Olemine, aga mitte igapäevane elu, stiimul, aga mitte elu mõte,» sai August pahaseks ja tõstis kepi nagu piigi püsti. «Muidu poleks nõukogude võimul ei ajalugu ega ka tulevikku,» ja ta torkas kaselehe hoogsalt kepiga läbi.

Georgi Petrovitš ehmus veidi: Augustit ei tohi erutada.

«Aga siiski,» sõnas ta, «ajaloost mõtlevad inimesed ajaloolistel hetkedel, argipäeval aga muretsetakse, kas saab plaani täis, millist ülikonda ömmelda, kas mitte kinno minna ja kuidas tütrele pulmi korraldada.»

«Sa ei meeldi mulle täna,» ütles August. «Lao aga lagedale, mis sul südamel on.»

Kuid Georgi Petrovitšil polnud südamel midagi erilist peale veidra tühjusetunde. Praegu ta ehk lihtsalt kadestas Augustit, kes tundis elust rõõmu, nagu oleks ta uuesti sündinud, ja kippus võitlusse.

«Sa ei meeldi mulle üldsegi mitte,» kordas August.

Õnneks tuli majast öde ja kutsus Augusti raviprotseduurile.

Georgi Petrovitš ei meeldinud endale ka ise. Ta lahkus partorgi juurest sama rahulolematuna, kui oli tulnudki.

Päike hakkas juba looja minema. Ehakuma tõmbus tuhmiks. Ta möödus Pirita kloostri varemeist. Selle müüridel mustendasid varjamatult suudlevate paarikeste siluetid. See varjamatus näis Georgi Petrovitšile häbitu.

Ta sammus piki mereranda. Meri oli hallis kauguses ilus, kaldaäär kubises rändrahnudest, aga ei lõhnanud enam soolasest tuulest, vaid linna solgist.

Omal ajal oli Georgi Petrovitš selle mere risti ja põiki läbi sõitnud. Kuid 1945. aasta sügisel ei astunud ta eskaadri miiniristleja pardalt kaile mitte enam kaptenleitnandina, vaid reakodanikuna, kellel oli keskmine hulk ordeneid ja medaleid ja kindlasti tähelepandav hulk mürsukilde tugevas kehas. Arstid tunnistasid ta sõjaväeteenistusse kõlbmatuks, kuigi nad tegid sellega ilmselt vea, nagu hiljem selgus.

Partei linnakomitee saatis Georgi Petrovitši suurde tehasesse vaetusinseneriks. Seal tundis ta end esmakordselt umbkeelse inimesena.

Mitte selles polnud asi, et ta ei saanud end töölistele vene keeles arusaadavaks teha — vabatahtlikke tõlke leidus alati. Kuid raske oli töötada ja elada tundes ernast võõrana, mõistmata sõnagi ühestki kõnelusest, millest oli tulvil tsehh või ühiselamu tuba, kuhu Georgi Petrovitš elama asus.

Tookord ei kestnud see kaua. August Kirdelaht leidis talle toakese oma surnud sõbra lese juurde, tolle lese kooliõpetajast tütar Helmi aga võttis Georgi Petrovitši oma õpilaseks.

«Hakkame teineteist õpetama,» sõnas Helmi, keeldudes tasust tundide eest.

Helmi osutus võimekamaks õpilaseks kui Georgi Petrovitš, võib-olla seepärast, et ta oli paremini ette valmistatud, aga vahest ka seetõttu, et nagu paljud demobiliseeritud, kes polnud Eestis sündinud, vaid ainult siia elama asunud, pidas mees oma siinviibimist ajutiseks. Muuseas, tsehhi sumin muutus ajapikku tema jaoks üha mõtestatumaks.

Nad veetsid kõik õhtud Helmiga koos. Mehel polnud veel linnas sõpru ja tüdruk ei kiirustanud talle enda omi tutvustama. Kuidagi iseendast kujunes, et nad ei saanud enam teineteiseta läbi, ilma teineteisele päeva käigust aru andmata — mees kohmakas eesti keeles, tüdruk talutavas vene keeles.

Helmi emale nende lähenemine ei meeldinud, kuigi ei saanud öelda, et ta oleks Georgi Petrovitšisse halvasti suhtunud. Lesk muutus süngeks, kui nägi tütre kätt Georgi Petrovitši pihus või kui märkas nende mitte just mõistatuslikke pilke. Georgi Petrovitš arvas, et lesk lihtsalt ei usalda teda ning on juuksejuurteni täis pahuraid eelarvamusi, kuid et kõik hajub, kui ta saab teada, et noored on otsustanud abielluda. Ent just siis sõnas ta avameelselt:

«Meie, eestlased, oleme väikerahvas. Mis meist saab, kui meie naised hakkavad sünnitama teiste rahvaste jaoks?»

«Te arutlete kummaliselt,» imestas Georgi Petrovitš. «Teie mees langes ju Velikije Lukis, mina sain Tallinnas haavata. Minu arust oleme me kõik nõukogude rahvas ja see on peamine.»

«Sõja ajal on peamine,» oli lesk nõus, «kui põldu künda ja maju ehitada, siis ka... Aga veider tundub minu arutlus teile seepärast, et venelasi on palju, kakssada miljonit.»

Helmi hakkas naerma.

«Ema, ma otsustasin minna mehele ühele inimesele, aga mitte kahe-sajale miljonile.»

Helmi kasvas mehega otsekui kokku. Ta ei osanud end üldse mehest eraldada. See tegi lausa nalja: kui Georgi Petrovitšil oli kange peavalu, näis naisele, et ka tema pea valutab, kui meest vaevas vana haav, tekkis Helmil tunne, nagu tema oleks olnud haavatud. Kui neile sündis tütar Anni, hakkas Helmi ka tema haigusi põdema.

«Sa mine närviarsti juurde,» soovitas Georgi Petrovitš vahel.

Helmi solvus.

«Küll on ikka mehed paksunahalised. Sa oled nagu ninasarvik.»

... Georgi Petrovitš oli juba tubli tunnikese käinud ümber mälestussamba. Kas ta tõepoolest oli muutunud ninasarvikuks? Tühja! Lihtsalt igauks tahab, et kõik möödaksid elu tema enda mööduga, ja unustab, et teistel on oma mõõt. Aga missugune tal endal on? ... Mis tähendab — missugune? Võitles ausalt, töötab ausalt, perekonna vastu on aus.

Ausalt? Aus — see näis alati vaieldamatuna. Esmakordselt häälendas ta neid sõnu küsiva intonatsiooniga. Kust need kahtlused tulid? Enne sõda, õpingute ajal, oli tal palju sõpru — ja keegi ei nimetanud teda ninasarvikuks. Sõja ajal laevas samuti mitte, seal oli kõigil ühine elu ja ühine mõõt. Pärast sõda on igaühel oma elu, see on loomulik. Loomulik?

Algul tundus talle, et mida kauem ta tehases töötab, seda lähedaseimateks muutuvad talle tehase inimesed. Juhtus aga vastupidi: nad hakkasid temast kaugenema. Millal see juhtus? Kas siis, kui ta peainseneriks sai? Siis, kui direktor ära läks? Kui Kirdelaht haigeks jäi? Ei, ükski neist sündmustest ei tõmmanud teravalt määratletud piiri. Hea küll, aga kodus? Kas ta siis ei armastanud Helmit? Noh, olgu, et mitte just nii, et poleks saanud temata elada, kuid armastas ju. Miks ja millal hakkas naine teda ärritama? Ka siin polnud selgelt määratletud piiri.

Georgi Petrovitš polnud tähele pannud, kuidas ükshaaval purunesid sajad nähtamatud niidikesed, mis teda teiste inimestega sidusid. Võibolla aga ka pani tähele, kuid ei hoolinud sellest. Mõnikord tundis ta koguni kergendust, et teistel on temale vähem õigust... Täna muutus ta hing esmakordselt nii ärevaks. Millest? Tühise preemiateloo pärast? Kõik laabub! ... Asi on vanuses. Tunded nürinevad aastatega. Georgi Petrovitš tahtis end sellega rahustada.

Sadu muutus lausvihmaks. Kaabuservad vajusid alla. Ühte kohta tekkis midagi rennitaolist ja külma vee juga sorises krae vahele. Georgi Petrovitš sammus otsustavalt kodu poole. Kell oli juba kahesteistkümne peal: kui veel kauemaks jääda, hakkab Helmi tehasevalvesse ja kiirabisse helistama...

Ta avas ukse oma võtmega. Seisatas pimedas esiku vaikuses. Tütre toa uksepraost paistis valgusviirg. Magamistuba aga oli pime. Kas Helmi magas? Ei, pigem küll mängis magajat. See oli üks vahendeid, millega naine solvumist väljendas.

Georgi Petrovitš rõivastus esikus lahti, otsis nagist käsikaudu vana kodukuue, torkas jalad tuhvleisse... Kõõgilaualt leidis ta valmispannud võileivad. Tõstis teekannu gaaspliidile.

Raamat käes, pikk öösärk seljas, tuli Anni kööki:

«Mul läks miskipärast kõht tühjaks. Kas võib sinuga koos õhtust süüa?»

«Istu.»

Tütär istus kõrgele sinisele taburetile, tõmbas pikad jalad enda alla ja süvenes võileiba närides raamatusse.

«Mida sa loed?»

«Warreni «Kogu kuninglikku malevat.»»

«On huvitav?»

«Mh-hh!»

Oli solvav, et tütar isegi ei küsinud, kuhu ja miks ta nii kauaks jäi.

«Ajaksid minuga ka juttu.»

«Millest?»

«Varem olid sa hoopis teistsugune, Anja,» Georgi Petrovitš ohkas sügavalt.

«Mida sa, isa, minust tahad? Kooli lõpetasin ära, astusin instituuti, öösiti ringi ei hulgu, isegi ei suitseta.»

«Ma ju tean...»

«Mida sa tead?» muutus tütar valvsaks.

Georgi Petrovitš aimas ammugi, et tütre hing on haige — õnnetu armastus. Juba pool aastat oli Anni närviline ja kinnine. Tõsi, Georgi Petrovitš ei olnud sellele tähelepanu pööranud. Nooruses tuleb igapähele läbi elada midagi sellesarnast, mis näib tragöödiana ja mida paljude aastate pärast meenutatakse heldinult ja naljatlevalt.

«Kuidas sul Lennartiga lood on? Räägi.»

«Milleks? Justkui see sind huvitaks.»

«Kõik, mis sinuga toimub, huvitab mind.» Ta lausa ei valetanud, kuid oli ainult pooleldi siiras. Täna oleks ta tahtnud, et tüdrit oleks huvitanud see, mis toimub temaga.

Anni jäi mõttesse.

«Ei, sa ei saa minust aru.»

«Miks?»

«Sina seal... Noh, parandasid jäises vees tammi, sõdisid, kündsid lehmadega...»

Tütär üldistas tema põlvkonda.

«On see siis paha? Kas ma muutusin sellest kuivikuks?»

«Ma austan teie kangelaslikkust (jälle ta üldistas), kuid...» Anni otsis sõnu, «kuid, saad aru... sinu jaoks on katastroofid ainult ajaloolist laadi, minu oma aga näib sulle pisikesena.»

«Aga äkki sul pole tõepoolest katastroofi?» Georgi võttis teekannu pliidilt, valas tütrele ja endale ning ulatas suhkrutoosi.

«Muuseas, Majakovski lõpetas enesetapuga ja jättis maha kirjakese: «Armastuse lootik purunes olude otsas»,» lausus Anni.

Isa ei tahtnud praegu Majakovskiga vaielda. Ta lõpetas fraasiga:

«Majakovski hävitasid vaenlased.»

«Noh, näe,» Anni hakkas naerma, «vaenlastest saad sa aru, aga armastusest mõistad vähe.»

«Kas sa arvad, et mina pole armastanud?» Georgi Petrovitš isegi solvus.

«Ema või?» lausus Anni põlglikult.

«Kas siis ema pole naine?»

«Mina räägin ju sellisest armastusest, mille puhul eluisu ära kaob,» purskas Anni.

«Läheb mööda, tütreke. See kõik läheb mööda...» lausus Georgi Petrovitš ja silus käega hellitavalt Anni sirgeid, kohevaid juukseid.

Tütär väristas rahulolematult õlgu.

«Sulle näib, et sulle on kõik juba ette selge. Aga võib-olla ei lähe mööda? Võib-olla läheb mööda ja mitte midagi ei jää järele? Noh, aitab, isa. Joo teed.» Tütär süvenes uuesti raamatusse või tegi näo, et süvenes.

Georgi Petrovitš silmitses tütart: pooleldi laps, pooleldi naine... Ninakas, enesekindel ja... kaitsetu. Noh, pole viga, läheb mööda...

Too Lennart käis paar-kolm aastat Anni pool. Vist üheksandast klassist alates. Tüüakas poiss, sambomaadluse tšempion. Näis olevat kindla iseloomuga ja tagasihoidlik, kuid mõnikord pead rindu lastes naeratas ta ootamatult jõhkvalt. («Irvitab altkulmu,» ütles Helmi.)

Georgi Petrovitš ei tundnud Lennarti vastu erilist huvi. Kas Anni ümber vähe poisse keerleb? Helmile aga ei meeldinud noormees algusest peale ja ta kartis teda. Lennart õppis samas koolis, kus Helmi oli õpetajaks. Poiss õppis halvasti, logeles ja lisaks veel teoretiseeris: kool, õpetajad, komsomol, kõik määrused ja seadused võtavad inimeselt tema individuaalsuse, toidavad kõiki ühesuguste moraalipillidega. Inimene aga peab ise, ilma pillideta aru saama, kus on tõde, kus vale, peab ise otsustama, kuidas oma elu kujundada. Seni aga, kui pole kujundanud ega otsustanud, on midagi väärt ainult sport — enam või vähem aus mäng.

Annit tõmbas vastupandamatult Lennarti poole. Georgi Petrovitš aimas: tütres ärkas naine ja selle naise jaoks kehastas Lennart ürgmehelikkust kogu selle halastamatus jõus. Anni võis seda ka mitte mõista. Muuseas, võib-olla et mõistiski — Georgi Petrovitš ei olnud selles kindel, kuigi nad tollal olid tütreaga veel sõbrad. Anni püüdis isa veenda, et Lennart on tõeline inimene, sügav ja tark, et koolis ollakse tema suhtes ebaõiglasel, et ta veel näitab ennast. Anni oli harilik tüdruk, võimekas ja armas, selline, keda kool, komsomol ja sõbrad täielikult rahuldavad. Kuigi ta hakkas oma tavalisust häbenema.

Kui Anni ja Lennart jäid üksi tuppa, närvitses Helmi pööraselt. Ta kõneles esikus kõrgendatud häälel, lohistas tuhvleid ja käis isegi tütre toas, justkui unustatud raamatut või prille otsimas.

Ükskord, see oli möödunud kevadel, tulid Georgi Petrovitš ja Helmi sõbra sünnipäevalt öösi pärast kella ühte koju. Helmi avas ukse, nad astusid kivist esikusse, et mitte Anni und segada, kuid tema toas põles tuli.

«Unustas põlema,» sosistas Helmi.

Ta avas ettevaatlikult ukse. Anni ja Lennart ehmusid teineteisest eemale — mõlemad olid sagraised, punased ja erutatud.

Helmi hakkas nutma. Lennart pomises: «Nägemiseni,» ja läks kohe minema.

Georgi Petrovitš vaatas teda selja tagant. Millise mõnuga oleks ta kõrvetanud sellele poisile vastu turja. Erutus, raev ja hirm tütre pärast lämmatasid teda. Georgi Petrovitš röögatas, nagu ta polnud kunagi röökinud: hirmsaid sõnu kooliplikadest, kes hakkavad käest kätte käima. Anni muutus kord kirsspunaseks, kord kahvatuks. Ta vaikus. Helmi võttis mehel kaela ümbert kinni ja püüdis teda rahustada. Tema aga kisendas edasi.

Sellest ööst peale lakkas Lennart nende majas käimast. Kas Anni temaga edasi kohtus, seda Georgi Petrovitš ei teadnud.

Anni muutus kuulekaks, otsekui võõraks. Täpselt nagu robot täitis ta oma koduseid kohustusi. Ei vaielnud vastu...

Võib-olla Helmi teadis midagi, kuid Georgi Petrovitš oli tütre kaotanud. Alles täna püüdis ta esmakordselt isale vastu tulla: luges köögis ega läinud minema.

«Kui sa teda nii väga armastad, mis siis ikka, abiellu temaga,» lausus Georgi Petrovitš raskelt ohtes.

Anni tõstis silmad raamatult.

«Kas sa siis ei tea, kas ema sulle pole rääkinud: Lennart võeti sõjaväkke.»

«Mis siis, tuleb tagasi. Kaks aastat pole ju igavik. Panete end veel kord proovile.»

«Juba proovitud,» hakkas Anni kibedalt naerma. «Ta kirjutas mulle... Ta armastab mind, kuid tal on vaja teistsugust, kes sülitaks kõigile vanemlikele eelarvamustele, kes läheks temaga, kuhu tahes... Kõikjale maailmas... Et saada selgeks, mida lugeda elus väärtuslikuks, mida aga mitte... Kas siis mina poleks läinud?»

Georgi Petrovitš muutus tusaseks. Jah, tüdrukul on raske, on raske.

«Kas sa said nüüd aru, miks mu paadike purunes?» küsis Anni.

Georgi Petrovitš noogutas pead. Anni vaatas teda imestunult.

Veel enne sõda, kui Georgi Petrovitš oli merekooli kursant, jättis tütarlaps, keda ta armastas, ta maha. Isegi ei kirjutanud midagi. Läks sel ajal mehele, kui tema oli merel. Ja oligi kõik. Läks elatanud — tollal näisid kolmekümneaastased Georgi Petrovitšile elatanuina — teaduste kandidaadile ja sõitis koos temaga ära Moskvasse.

Seltsimehed rääkisid talle: «Jäta, Gerka, mis sa tühja kahetsed...»

Väikekodanlane, mähkis end heaolu võrku... Raisk...» Vahest see oligi nii, kuid ta ei saanud oma läbipaistvalt siniste silmadega õrna ning habrast Niinat räisaks pidada. Ta oli naiivne nooruk ja võttis tõena armastuslugusid Shakespeare'i Romeo ja Julia laadis.

Ta kirjutas isegi postuumse luuletuse, mille viimased read olid tal tänini meeles:

Su nägu kadus keeristormis,
kus igavikust jääb vaid viiv.
Relv nagu suits suus oli siis
ja kuulilt võetud viimne riiv!

Teda häiris veidi kahemõttelisus «relv nagu suits», kuid ons sellel postuumseis värssides tähtsust? Võib-olla kui ta oleks sel päeval saanud püstoli kätte või üldse kas või tunniks ajaks saanud täiesti üksi jääda... Või kui kahe nädala pärast poleks alanud sõda, siis teda võib-olla poleks enam elavate kirjas.

Georgi Petrovitš tahtis kõigest sellest tütrele jutustada, kuid hoidis end tagasi. See oli ebapedagoogiline.

Anni nuttis, pea raamatu kohal.

Georgi Petrovitš kordas ainult:

«Usu, kõik läheb mööda, tütar,» ja lisas: «aga ta on ikka siga küll.»

Anni tõstis nutetud silmad.

«Aga kui ta on praegu Damanskil,» lausus ta, «kui teda äkki polegi enam?»

Anni nuuksus valjusti ja meeleheitlikult ning samas astus kööki Helmi. Ka tema oli öösärgis ja sama rühikas kui tütar, ainult veidi lühem ja täidlasem.

Helmi poleks meest nagu märganudki. Ta võttis Annil õlgade ümbert kinni.

«Lähme minu juurde, isa heidab sinu tuppa.»

Mõlemad naised lahkusid, ilma et oleksid tagasi vaadanud.

Georgi Petrovitš tõusis ja surus lauba vastu aknaklaasi. Köögiakna taga paistis naaber maja akendeta müür.

«Mis õieti juhtus? Miks niiviisi juhtus?» mõtles ta. «Müürid... Igal pool on müürid.»

Tundus, et Georgi Petrovitš tajub neid kehaliselt. Need kasvasid, eraldasid ta linnast, sõpradest tehases, isegi tütrest ja naisest. Need surusid peale, vajutasid teda, nii et oli valu, et oli tahtmine karjuda.

... Ta ei mõistnud veel, et selles valu peitus tema pääsemine. (Peaasi, et valu ei tuimuks!) On vana tõde, et ükskõiksuse poolt ehitatud müüre võib lõhkuda üksnes valu.

Tõlkinud V. VILLANDI

Klaaslabürint

Mis kummalisi ihasid
on täis see klaasist hoone!
Üksteisest läbi kumab siin
kakskölasid, pooltoone.

Oh treppe, uksi, võlvisuid
ning läbipaistvaid käike!
Ja sajakordselt murdub neis
suur taevalatern — päike.

On valgusvihke veiklemas
teel loendamatul arvul,
kui minu juurde mõnikord
seal tuled kikivarvul.

Seal kikivarvul lähened
sa, käes kristallist kingad.
Ja varjates üht saladust
täis ärevust sa hingad.

Sa hingad klaasid uduseks.
Kõik varjab vihmarohe ...
Ning teineteise kaotame
siis silmist otsekohe.

Ma otsin, hüüan ... Kuidas saan
sind aga leida iial,
kui see, kus viibid, mõistmatuks
ka sinule jääb liialt?

Kulissid

Krišnamurtile
mõeldes

Oh, muidugi võib petta saatust,
kui olla kaval!
Vaid mitte märgata,
vaid mitte märgata neid valepardu
sel hullult nagiseval laval ...

Vaid ahnelt juua
 nagu iga teine
 neist papist peekreist
 olematuid veine ...
 Ja ettevaatust!
 Vaid mitte joosta sisse
 ühtlugu muutuvaid kulisse,
 kust sisse-välja enne viimast vaatust
 käib keisreid, närukaelu,
 kaardimoore,
 aumehi, prostituute,
 toreadoore,
 et pidada kes-teab-mis pühi.
 Vaid mitte joosta sisse
 neid hoolsalt vööbatud kulisse!
 Sest nende taga
 on talveöö, jääkülm ja tühi.

Punamütsikese laul

Kellakumin üle pühapäevase linna.
 Kuid mul tuleb minna,
 käes punutud korb, vanaemale viima
 porgandipirukat ja piima.
 Linnamüüri taga, kesk metsaalust
 lookleb jalgteed ... Juba see kaobki jalust.
 Metsmaasikate lõhn ja ümberringi
 linnuvidin. Kuskil luuraks nagu mingi
 sõnamatu oht ...
 Vaatan: vööras koht!
 Tuleb kriimsilm ja puhume juttu.
 Siis edasi ruttu:
 pean vanaemale viima
 porgandipirukat ja piima ...
 Hulk teed on veel minna
 ja enne lõunat pean jõudma sinna.
 Näe, paistabki vanaema hütt!
 Kuid korraga minus kuri kahtlus tärkab:
 kas ikka mööduda märkab
 siit õigel ajal kütt?

Alupka

äike on just äsja kadunud, veel on valge, kuid juba lendlevad ja värelevad kuumas hämarduvas õhus, taeva sinakas hägus, Alupka küpresside kohal vaevumärgatavad nahkhiired. Sulgedes käigu peal lillelist lamedat päeva-varju, mida ta on kogu aja õlal keerutanud, kiirustab naine tolmuse põiktänavaga kaudu pansioni poole, astub rutakalt läbi klibutatud hõreda aia ja jookseb terrassile, kus doktor lõunasööki oodates üksipäini kiiktoolis lesib: pansion on alles inimestest tühi; kes on pargis, kes pargi all rannas, kes on läinud vastu õhtusele Jaltast tulevale postitöölale.

«Kuulsid?» ütleb ta sisse astudes erutatult. «Jaltasse sõitsid Väikese Teatri artistid! Mitte mängima muidugi, niisama... Peaaegu kogu trupp, Leškovskaja, Južin...»

«Kellelt ma seda kuulma pidin? Sina jooksid muidugi jälle nagu ikka millegipärast postitöölale vastu?»

«Jah, ja ma kohtasin doktor Nikitinit, ta kutsuti Krestovnikova vanaeide juurde, tema mulle ütleski...»

«Rõõm kuulda, ainult ma ei saa aru, miks sa kuulutad mulle seda nii, nagu oleks jumal teab mis juhtunud? Tormad sisse, endast väljas, ise punetad, higine, soeng sassis...»

«Lähed endast välja, kui pead selles armsas Alupkas päevad ja ööd läbi palava ja umbse käes lämbuma! Kuid asi pole põrmugi minu välimuses, vaid selles, et ma tahtsin sulle öelda: tee sina, kuidas sina tahad, aga mina ei suuda siin enam istuda!»

«Aga kus sa siis tahaksid istuda? Jaltas?»

«Jah, kas või Jaltas.»

«Ja kõik sellepärast, et sinna sõitsid Väikese Teatri artistid? Mis — oled sa Tšuhlomast või? Ja mis sind äkki sääraseks teatriarmastajaks tegi? Moskvas käid sellesamas Väikese Teatris kord kahe aasta tagant, aga siin oled sa nende saabumisest nii väga vapustatud.»

«Pole ma millestki vapustatud, aga kas sa siis lõpuks aru ei saa...»

«Millest ma ei saa aru?»

«Sellest, et mul on sinu Alupkast ja sellest «perekondlikust» pansionist kõrini! Jaltas...»

«Jaltas on muidugi hoopis midagi muud! Jaltas on kavalerid, promenaad, ja nüüd ka veel lonkur Leškovskaja ning Južin. Kus sa sellega! Kuüd meie, mu sõber, sõitsime Krimmi mitte kavaleride pärast, vaid puhkama.»

«Meie, meie! Kuulda ei või ma enam seda meiet! Meie ei ole ometi siiami kaksikud, Aleksei Nikolajevitš!»

Doktor ajab end istuli, silmitseb naist imestunult, ning esimest korda märkab ta, kui väga on naine viimasel ajal, ja iseäranis nende Krimmis veedetud kolme nädala vältel muutunud; peaaegu hommikust õhtuni lamas ta rannas ja käis viis korda päevas suplemas: päevitusest jumekas nägu on pringistunud ja ümardunud, silmad tulvil sära, õlad, rinnad, puusad priskenenud, mis torkab õhukese sarpiinkleidi all eriti silma, ise ta lõhnab üleni sarpiinist ja päevitunud kehast, paljad ümardad käsivarred on otsekui poleeritud... Doktor kehitab õlgu, püüdes olla rahulik ja range:

«Mis puutuvad siia siiami kaksikud?»

«Seda puutuvad, et ma nägin niisugust stseeni juba ette ja otsustasin siia tulles kindlasti üksinda ära sõita, kui sina ei sõida. Ja sõidangi, ja sina tee, kuidas tahad.»

«Pea. Oled sa arust ära? Mis sinuga on? Äkiline raskekujuline meeltesegadus? «Jaltasse sõitsid Väikese Teatri artistid, sõidan sinna, sina tee, kuidas tahad...»»

«Muidugi kuidas tahad, kui sa...»

«Mis ma?»

«Kui sa minust nii vähe hoolid! Sina, kogu meie armastusväärse viieaastase abielu kestel, mida kõik «ideaalseks» ülistavad...»

«Jumal hoidku, mäherdune salvav ironia!»

«Jah, sinu arust on ta muidugi «ideaalne»! Istud aina kabinetis ja võtad oma õnnetuid idiote riidest lahti — hingake — ärge hingake, ärge hingake — hingake; aga mina... Ja varsti jälle see Merzljakovi põik, ja jälle jutustad sa kaks kuud ühtejärke kõikidele tuttavatele, kui väga «imetoredalt» puhkasime «meie» sel suvel! Möödunud aastal tegid Volgast ei tea mis imeasja, ülemöödunud aastal Jevpatoriast, tänavu hakkad Alupkat üles kiitma... Aitab mulle neist puhkustest!»

«Mis sa ometi räägid! Oled otsustanud minu juurest jalga lasta?»

«Ma ei ole midagi otsustanud, ma ainult kauem ei suuda! Ei suuda ja ei suuda!»

«See kõik on suurepärane, kuid, esiteks, peaks teadma, kuhu nimelt ja kellega ja millega jalga lasta, ja teiseks — ei maksa siiski kisenada üle terve maja.»

«Tahan ja kisenan! Hakkangi kisenama! Nimme hakkam!»

Nende teisel korrusel asuvas toas, mida ahendavad kaks voodit, kaks tugitooli, krääksuvate, praguliseks kuivanud ustega riidekapp, pesemisõu ja nagi alla paigutatud kohvrüd, on õhk kuum ja liikumatu,

juba täiesti tuhmunud taevasse avatud aknast ei tule vähimatki tuulevirvet. Tuppa jooksnud, viskub naine tugitooli, mille leenil ripneb alles kuivamata, vastikult sooja niiskuse järele lehkav supelmantel, ja südame vasardades põrnitseb tigidalt, otsustunult enese ette, laskmata käest päevavarju.

21. 4. 49.

Üks maja vanas tänavas

Kõndisin kevadisel ööl Pariisi puiesteel tiheda värskel rohuluse varjus, mille keskel helkisid metallselt laternad, tundsin ennast kergelt, nooruslikult, ja mõtlesin:

Üks maja vanas tänavas
mul ikka meeles veel,
ta kõrge pime ukseorv
ja riie akna ees...

— Kui kenad värsid! Ja kui hämmastav, et kunagi elasin ma kõik selle ise läbi! Moskva, Presnja, lumised pimedad tänavad, puust agulimajake — ja mina, üliõpilane, mingi seesugune mina, kelle olemasolusse ei suuda praegu enam uskuda...

Kus vargsi vilkuv tuluke
kui varjas saladust...

— Vilkus sealgi. Tuisk ulus, tuul pühkis laudkatuselt lund ja pihutas seda suitsuna laiali, ülalt, katusekambrist, punase sitseesriide varjust kumas tuluke...

Mind oh mis imeline neid
öötunnil ootas seal —
kui lapsel põsed õhevil
ja palmik valla peas...

— Oli seegi. Mingisuguse köstri tütar Serpuhhovist, kes oli oma puruvaese perekonna sinna jätnud ja Moskvasse kursustele sõitnud... Ma ronisin lund täis tuisanud trepile, sikutasin vöörusesse viiva krigi-seva kellatraadi rõngast, vööruses kostis plärisev kellahääl — ja ukse taga kuuldusid järsust puutrepist nobedalt laskuvad sammud, uks läks

lahti — ja teda, tema rätikut, valget pluusi ründasid tuul, lumi... Ma kiirustasin teda suudlema, haarasin ta embusse, et varjata tuule eest, ja me jooksime pakaseses külmas, trepikoja pilkasuses üles, tema niisamuti külma toakesse, mida igavalt valgustas pisuke petrooleumilamp... Punane aknaeesriie, akna all laud lambikesega, seina veeres raudvoodi. Ma pildusin sineli, nokatsi kuhu juhtus, tõmbasin ta voodile istudes oma põvedele, tundes läbi õhukese seeliku ta keha, ta liikmeid... Vallapäästetud palmikut ei olnud, oli kinnipõimitud, üpris kehvake ruuge pats, oli lihtrahvalik, näljast läbipaistev nägu, silmad niisamasugused läbipaistvad, talupoeglikud, õrnad huuled, nagu need on hõdrastel neidudel...

Mind suudeldes ta värises
kui puuripüütud lind
ja kuumalt üha sosistas:
«Sa vii siit ära mind!»

— Vii ära! Kuhu, misjaoks, kelle eest? Kui kaunis on see tuline lapselik rumalus: «Vii mind ära!» Meil «vii mind ära» ei olnud. Olid need nõrgad, maailma magusaimad huuled, olid õnneküllusest silmi tunginud kuumad pisarad, oli noorte kehade raske piinlemine, mis surus meie pead teineteise õlgadele, ja ta huuled juba hõõgusid kui palavikus, kui ma vallandasin ta pluusi, suudlesin piimjat neiurinda valmiva metsmaasikana punduva nibuga... Toibunud, hüppas ta püsti, süütas priimuse, soojendas lahjat teed, ja me jõime seda saiale ja punasenaahalisele juustule peale, kõneldes lõputult meie tulevikust, tundes, kuidas eesriide tagant hingab talv meie poole värsket külma, kuulates, kuidas lumi kidutab vastu akent... «Üks maja vanas tänavas mul ikka meeles veel...» Mis on mul veel meeles? On meeles, kuidas käisin teda kevadel Kurski vaksalis saatmas, kuidas me kiirustasime perroonile, kandes tema pajuvitstest korvi ja rihmaga pambuks tõmmatud punast tekki, jooksime piki pikka, juba ärasõiduvalmis rongi, vahtisime rahvast täis tuubitud vagunitesse... On meeles, kuidas ta lõpuks ronis ühe vaguni tuulekotta ja kuidas me rääkisime, jätsime hüvasti ja suudlesime teineteise käsi, kuidas ma lubasin talle kahe nädala pärast sõita Serpuhhovi... Rohkem ei ole midagi meeles. Rohkem ei olnudki midagi.

25. 5. 44.

Esimene klass

Moskva-ligidane suvitusrong, tervenisti ainult esimese ja teise klassi vagunitest kokku seatud. Sõidab nobedalt, sujuvalt, kui äkki vähendab kiirust — ja ühes esimese klassi vagunis toimub midagi ennenägematut: konduktor lükkab sinna sisse räbaldunud, saviga määrdunud mat-sikese.

«Jumala pärast, andestage, härrased — teetööline, saadetakse kiire asja pärast Bõkovosse, ei jõudnud, ohmu, vedurile hüpata... Ainult Bõkovoni...»

Kõik satuvad säärasest jaburusest hetkeks segadusse, kuid toibuvad kiiresti ja talitsevad end. Rong kihutab jälle täiskäigul, ja vagunis oleks nagu kõik jälle vana viisi — suitsetatakse, juteldakse, vahitakse aknast välja... Kuid kõigil on ebamugav, keegi ei tunne ennast sun-dimatult — juteldakse teesklevalt, suitsetatakse ülemäära hooletult... Temast ei maksa aga mitte rääkidagi: ta seisab ukse kõrval ja tahaks kõikide nende panamate, toorsiidist ülikondade, suurte täidlaste kehade, täissöönud nägude eest maa alla vajuda. Ta ei tea, kuhu silmi peita, pühib käisega higist laupa, hoides vasakus käes rasket, põrandani rippuvat kotti mingisuguste malmkobakate, mutrite, pihtidega...

Ja see totrus, see piin kestab tervelt kolmkümmend viis minutit.

1930

Kured

Selge ja külm hilissügisene päev, sõidan suurmaanteel tasast sõrki. Madala päikese ja tühjade põldude helk, sügisene vaikiv millegi-ootus. Kuid siis kuulduv kaugel tagapool rataste kragin. Kuulatan — kragin on tihe, kiire, sõidutroska kragin. Vaatan tagasi — keegi ajab mulle järele. See keegi jõuab ikka ligemale, ligemale — juba on selgesti näha ta kogu jõust tormav hobune, seejärel ta ise, ühtvalu hobuse tagant välja vahtimas ja looma küll nuudi, küll ohjadega lahmimas... Mis pärglit? Ent juba ta kihutab siinsamas, otsekohe jõuab minuga kohakuti — läbi kragina kostab hobuse võimas hingamine, kuulen meeletut hoiget: «Härra, hoi a eest!» Hirmunult ja häirituna tõmbun teelt kõrvale — ja sealsamas tuiskab minust mööda esmalt suurepä-rane hiirhall mära, ta silm, sõõrmed, kirjalaki-karva uued ohjad, uued läikivad rakmed, mis saba all reitel on vahuga koos, siis sõitja ise — tõmmu meesiludus, täiesti segane kihutamisest ja mingist mõttetust, kõigeiks valmis olevast pöörasusest. Mööda lennates heidab ta mulle raevuse pilgu; hämmeldab ta suu värsket puna ja ilusa noore habeme-

pigisus, märkan uut kartuusi, kollast siidsärki musta lahtinööbitud vesti all — tunnen ta ära: rikas, ametit mõistev mölder Livni lähedalt — ja nagu tuul lendab ta edasi. Ent versta jao eespool hüppab troskalt äkki maha. Nüüd ajan mina talle järele ja näen: hobune seisab teel ja lõõtsutab vaevaliselt, kirjalaki-karva ohjad ripnevad mööda aisu alla, sõitja ise aga lebab sealsamas teel, nägu alaspidi, vestihölmad laiali.

«Härra!» kisendab ta metsikult otse teetolmu. «Härra!»

Ja taob ahastades kätega.

«Kurb on, meel on kurb, aahh! Kured lendasid ära, härra!»

Ning pead pillutades valab jooanud pisaraid.

1930

Raamat

Lesides rehalas õlesasil lugessin kaua — ja korraga haaras mind meelepaha. Varavalgest peale jälle aina loen, kogu aja aina raamat peos! Ja nõnda päevast päeva, juba lapsepõlvest peale! Pool eluaega on viibitud mingis olematus maailmas, olematute, väljamõeldud inimeste hulgas, kaasa elatud nende saatusele, nende rõõmudele ja hädadele otsekui enda omadele, kuni hauani olen ennast sidunud Aabrami ja Iisakuga, pelasgide ja etruskidega, Sokratese ja Julius Caesariga, Hamleti ja Dantega, Grethe ja Tšatskiga, Sobakevitši ja Opheliaga, Petšorini ja Nataša Rostovaga! Mis kombel pean ma nüüd vahet tegema minu maise olemise tõeliste ja väljamõeldud kaaslaste vahel? Kuidas eraldada neid üksteisest, mismoodi määratleda igaühe mõju minule?

Ma aina lugessin, elasin võõraste loomekujude keskel; aga põld, mõis, küla, talumehed, hobused, kärbsed, kimalased, linnud, pilved — kõik elas pärisoma, tõelist elu. Ja nüüd ma äkki hoomasin seda ja virgusin raamatulummusest, viskasin raamatu õlgedele ja vaatan üllatunult ja rõõmsalt, nagu teiste silmadega ümberringi, näen, kuulen, haistan teraselt — peaasi, tajun midagi tavatult lihtsat ja samal ajal tavatult keerulist, seda sügavat, imelist, väljendamatut, mis eksisteerib elus ja minus endas ja millest üheski raamatus ei kirjutata nii, nagu peaks.

Kuni ma lugessin, toimusid looduses salamised muutused. Oli päikeseline, pidulik, nüüd on kõik tuhmunud, vakatanud. Taevas koondusid pilvekuhelikud aegapidi rankadeks, siin-seal, eriti lõunakaares, on nad veel valkjad, ilusad, aga läänes, teispool küla, tema pajupuhmaste taga vihmakalkkvesed, sinakad, igavad. On soe, pehmelt lõhnab kauge põlluvihma järele. Üksnes peoleo laulab aias.

Mööda rehala ja aia vahelist kuiva violetset teed tuleb kalmistult talumees. Õlal valge raudlabidas selle külge kleepunud sinaka must-

mullaga. Ilme noorenenud, pilk helge. Müts on higiselt laubalt ära nihutatud.

«Istutasin oma tütrekese peale jasmiinipõõsa!» seletab ta toimekalt. «Tervist ja jõudu. Muudkui loete, muudkui mõtlete aga raamatuid välja?»

Ta on õnnelik. Millest? Ainuüksi sellest, et elab maamunal, see tähendab, sooritab kõige mõistmatumat siin ilmas.

Aias laulab peoleo. Kõik muu on vaikinud, taltunud, isegi kukkesid pole kuulda. Ainult peoleo laulab — toob ruttamata kuuldavale mänglevaid trillereid. Milleks, kelle jaoks? Kas enda jaoks, selle elu jaoks, mida juba sada aastat elab aed, mõis? Aga võib-olla elab see mõis tema flöödilaulu jaoks?

«Istutasin oma tütrekese peale jasmiinipõõsa.» Aga kas tütar teab seda? Talumehele tundub, et teab, ja võib-olla on tal õigus. Talumees unustab õhtuks selle jasmiinipõõsa — kelle jaoks ta õitsele läheb? Aga ta läheb õitsele, ja siis paistab, et mitte asjata, vaid kellegi jaoks ja millekski.

«Muudkui loete, muudkui mõtlete aga raamatuid välja.» Kuid misjaoks välja mõtelda? Misjaoks kangelannad ja kangelased? Misjaoks ilmtingimata romaan, jutustus sõlmituse ja intriigilahendusega? See lõpmatu kartus paista liiga ebaraamatulik, liiga vähe nende sarnane, kellele on kuulsus osaks langenud! Ja lõpmatu piin — lõpmatult vaikida, jätta ütle mata nimelt see, mis on su pärisosa ja ainsalt tõeline, mis nõuab kõige tungivamalt väljendamist, see tähendab jäljejätmist, kehastamist ja säilitamist kas või sõnaski!

20. 8. 24.

Tõlkinud V. ILUS

Jaan Saul

Katkend monograafiast*

ME ÕPINGUD ON MÕTISKLUSED KUNSTI JA FILMIKUNSTI ÜLE

ppetöö Kõrgematel Kinorežissööride Kursustel algab 22. jaanuaril 1964. a. 1300 inimesest, kes saatsid oma avaldused, on sõelale jäänud 23. Kuus inimest liitub vabakuulajatena.

«Te valite halva elukutse, kus peamine on igavene rahu- tus ja alalised otsingud.» Nende Poola filmirežissööri Andrzej Munki sõnadega juhatas kursuse kunstiline juht Trauberg sisse esimese tööpäeva. Hoiatavaid sõnu rahutu karakteri ja tugevate närvide vajalikkusest oli kerge meeles pidada, sest elu ise hakkas hoolitsema nende meeldetuletamise eest üsna küllaldasel määral.

Pisut kohutav, ent siiski hea ja erutav on olla jälle õpipoisi seisuses.

Tänaseks on juba enamusi inimesi kokku sõitnud. Puudub veel kaks. Rahvas on kirju. Ja olen täitsa aus — mina olen nende seas kõige lollem, kõige pikem. Igaüks on omamoodi erudiit, mõned, enamusi, on tõesti ausalt targad. Põhiline osa on mul vaikimises ja kuulamises. Ja kogu aeg on mul hirm, mingi segane ja hägune kartus tuleviku ees — kas saab minust asja või ei. Ja tõesti on hirmus olla. Kõik tundub äkki nii kuratlikult raskena ja keerulisena — kas jätkub mul jõudu, visadust, ja peamine — annet selleks, et siin vastu pidada ning hiljem läbi lüüa? Kui sa vaid teaks, mis mõtteid ma olen peas sõelunud! Siiski olen veel siin ega kavatse pageda kuhugi. Kuid tahaks väga, põrgulikult tahaks! (A. S-le, 20. I 1964)

Ent see kõige lollem, kõige pikem jätab arvatavasti vastupidise mulje neile teistele — lähematele ja targematele. Kui kursusel valitakse kolmeliikmeline nõukogu, siis on üks nendest Jaan Saul, kes ikka veel tunneb ennast kursusel kõige poisikesemana. Sel ajal eesti kunstnikud ei unistanud veel lapseks jäämisest või lapseks saamisest. Jaan Saul seadis eesmärgi tõsisemalt ja kõrgemalt. Rohkem kui pool aastat õpinguid seljataga, arutleb ta:

* 1966. a. südasuvel, 3. juulil, suri pärast pikaajalist rasket haigust Jaan Saul, alles mõne aasta eest lootusrikkalt oma loomingulist teekonda alustanud noor inime, Eesti NSV Riikliku Noorsooteatri näitleja ja lavastaja. Avaldatav katkend kujutab peatükki «Moskva — kõrgemad kinorežissööride kursused» monograafia lõpupoolelt ja loob ülevaatliku pildi Jaan Sauli kunstniku- ja kodanikukreedost. (Toim.)

Kuid mis on siiski me õpingute olemus? Protsess, kus igaihest peab kujunema individuaalne kunstnik, isiksus. Me õpingud on mõtisklused kunsti ja filmikunsti üle, tema asukohast tänapäeva probleemides, tema ülesannetest ja eesmärkidest. Need on mõtiskelu sellest, et enne kui anda vastuseid, peab olema julgust lahendada neid iseendas. Ja lõpuks — seaduste ja kaanonite tundmaõppimine, et neid hiljem rikuda ja luua uusi. Sest ikka on nii, et ei saa eitada seda, mida ei tunne. («Kultuur ja Elu» 1964, nr. 9)

Muidugi pole see kahe aasta, vaid terve elu programm. Ent mida otsustavamalt, mida varem selle täitmisega alustatakse, seda parem.

Aga ikkagi — ons hing otsustavalt kinokunstile müüdud? Ei, armastus teatri vastu tuleb kinokursustele kaasa. Peamine on midagi uut teada saada. Ka seda, kas temas ikka tõepoolest peitub neid kinokunsti «märgitud aatomeid», millest Romm oma loengutel pajatab ja mida «Tallinnfilm», «Lenfilm», «Mosfilm» jt. aeg-ajalt igast teatrinäitlejast otsivad.

Alguses jääb igasugune loominguiline töö kõrvale. Lihtsalt ei oska. Parema ajan end hästi kuivaks kui käsna ja imen-imen niipalju, kui imeda saab! Kurat temaga, kui minust ei saa režissööri! Targemaks saan ikkagi kõva koorma võrra, ning see ei jookse üalgi mööda külgi maha!

Kasvutungi erutavad ahvatlused saavad eriti selgeks seesugustel hetkedel, kui avaneb mõni uus perspektiiv.

Huvitavat on maailmas palju! Ees on palju. Ja kuigi on omamoodi hirm tuleviku pärast, lähen siiski edasi, nii kaugemale, kui jalad kannavad. Ja pärast kas või roomates, aga edasi! (Kodustele, 1. II 1964)

Tööpäev kursustel kujuneb tihedaks ja pingeliseks — päevas 6 tundi loenguid, mille järel toimub filmide vaatamine. Esimese nelja kuu jooksul vaadatakse poolteistsada filmi. See on sissevaade kinokunsti ajalukku ja tutvumine kaasaegse filmikunsti paremikuga. Sagedased on kohtumised nimekate inimestega.

Esialgul tunduvad kõik pedagoogid toredad. Nende hulgas on režissöörid Romm, Trauberg, Raizman, Matšeret, operaator Galovnja, monteeri ja Lihhatšova, kel on parajasti käsil suurfilmi «Sõda ja rahu» monteerimine. Aeg aitab avastada nii mõnegi juures mõne liiginimliku ja sujuvaks asjaajamiseks ebasobiva joone, või jälle ei suuda loengusari säilitada lõpuni oma pinget ja köitvust. Kes aga tuleb, vallutab südamed ja jääb autoriteeditroonile kursuste lõpuni, on Mihhail Romm, mees, kes on äsja tõusnud nõudlike kinosõprade lemmikuks oma filmiga «Ühe aasta üheksa päeva».

Tänase päeva suurim sündmus oli Rommi loeng. Tema aine nimetus on «Режиссёрский замысел». Siia alla mahub väga palju. Kuid peamine on Romm ise, ning see on haruldus. Vana, haige. Rahulik, mõtleja, a u s. Ja kuldne pedagoog ning geniaalne lektor. Terve meie kursus oli nagu ümber sündinud tema loengu järel. (A. S-le, 24. I 1964)

M. Romm annab tõenäoliselt oma loenguil õnnistuse ja toetava kinnituse noormehe põhilisele eluhoiakule, kui ta avab maailma progres-

siivse kunsti põhiteemad väga lihtsa, aga veenva valemiga — inimese ja epohhi kriitika.

Kursused toidavad pead, teritavad silma ja harjutavad kätt. Varsti kogebki meie kangelane, et nii palju, kui nüüd tuleb tegelda iga liiki kirjutamisega, pole veel elus vajadust olnud. Ta varustabki end oluliste tootmisriistadega — kaamera ja kirjutusmasinaga, ohverdades — nende ostmiseks mootorratta.

Traubergile, kes loeb kursust «Kirjandus ja kinematograafia», tuleb kirjutada algul detektiivnovell, siis humoristlik lugu. Need on ahvatlevad ülesanded, esmakordsed, ja mis peaasi, neid kirjutades avastab noor inimene endas senini otsekui peidus olnud kirjanduslikud võimed. Nendeta polegi ju võimalik tulemuslik töö stsenaariumi juures, stsenaariumi loomine. Humoristlik lugu kujuneb selliseks, et kerkib aegajalt isegi diplomifilmi stsenaariumi kandidaadiks, aga sealt kisub selle maha autori enesekriitika. Kriitiline meel ongi kogu aeg pillikeelena pinevil hindamas elu ja kunsti muljeid enda ümber ning tegelemas sellega, mida võiks nimetada isiksuse enesemääramiseks. Pole möödunud kuud aegagi, kui hakkab näiteks tuhmuma see erudeerituse orel, millega uued kolleegid löid kohmetuks esmakohtumisel, sest osa kullast osutub siiski kassikullaks.

Mõnikord ma vaatan me rahvast ja mõtlen mõnede kohta — mis kuradi pärast on nad siia tulnud? Mida otsima? Mida saama? Vist ainult paljast paberit! Kõik on siin targad, heas mõttes targad (muidu poleks konkurssi läbinud), aga kõigil pole ausat suhtumist asjasse. Mõnikord ollakse liiga targad, sama kurvalt-koomiliselt ja mõttetult targad, nagu oli teie kinostuudio kursus. (Näh, jälle ei saanud ma selgest mööda!) Olen aga ajapikku läbi tunnetanud selle tõe (mõista võib teda kohe, tunnetamine tuleb ajaga!), et tõesti targad ja sisemiselt rikkad inimesed ei karda oma lollust, ei rutta üalgi kohatult ja «kohalikult» näitama oma tarkust. Ei, nad pole nurgasistujad tukunuiad. Kuid neid iseloomustab mingi sisemine kindlus, rahu ja julgus. [— — —] Ja teine pseudo-erudeeritus «asjast üleolek» [— — —] see on see üleolev väsinud, tehtud-lohakas väljendusmaneer, kui inimesed on nii «väsinud» materjalist, et ei viitsita öelda enam ei Simone Signoret, Gerard Philippe jne., vaid aetakse läbi Simone'i, Gerard' jne.-ga, et näete kõik, kuis meile on meri põlvini! See on maneer! Võlts kilp tühjuse varjamiseks. [— — —] Mind isiklikult vihastab see. (A. S-le, 16. II 1964)

Selliste arutluste ja Jaan Sauli kujuneva kunstnikukreedo vahel on ilmne side. Talle ei piisa kergekäelisest omaksvõtmisest. Ta tunneb mingit sisemist vajadust materjalist «läbi süüa», seda omal käel avastada, praktikas katsetada, võrrelda. Teoreetiline spekulatsioon ei saa olla iseseisva huvi objektiks, vaid ainult abivahendiks loomistöö, mis ahvatleb üle kõige. Seepärast pole ime, et üsna varsti hakkavad teooriad tunduma kohmakate ja ühekülgsena. Mis aga võib ja oma saladust avastama meelitab, on tõelise talendi hele sähvatus, meistriteos, mis äratab imetlust oma täiuslikkusega. Kursuste poolteise aasta jooksul möödub silmade eest sadu filme. Paljud neist libisevad ekraanilt otse unustusse. Ent teised tulevad, vallutavad, vaimustavad, sunnivad vaimustust jagama, sellele sõnalist kaju otsima.

Kui kord tehti lühiankeet, kuhu igaüks pidi kirjutama kuus sellist filmi, mis ta tahaks, et need oleksid tema lavastatud, sisaldas Jaan

Sauli nimekiri filmid (mitte pingereas!): «Bamby», «Kullapalavik», «8^{1/2}», «Nürnbergi protsess», «Ühe aasta üheksa päeva». Kuuenda koha jättis meie uljaspea esialgu vakantseks — omaenese tulevase maailma-kuulsa filmi jaoks!

Kõigi nende filmide kohta võib kahtlemata öelda, et need on head, sisukad, hästi tehtud kunstiteosed. Ent alles negatiivsete ja positiivsete kinoelamuste piirijoon avab Jaan Sauli toonaste kunstiliste töökspidamiste sisu. Selgub, et meeldib kõik, mis on ehtne, normaalne, inimlik, jõuline, tugev. Hääbumisfilosoofia ja psühholoogiline normist kõrvalekaldumine mõjub antipaatselt, tõukab eemale, lülitab välja elamusliku kaasamineku.

Kurat, tee või tõrva, mulle ei meeldinud, kõlab otsus Chaplini «Rambivalguse» kohta. Miks? Magus, sentimentaalne ja arvan, et ka mitte siiras. Mäletad, oli selline Hikmeti näidend «Kaks kangekaelset»? [— — —] Ja olen kindel, et mõlemate loomise tõukejõuks oli sama materjal — ülistada seda, kuidas noorukene ja kaunis tüdruk armub suurelt, siiralt ja hirmus tugevalt vanamehesse. Ning mõlemad [— — —] õigustavad siin maailma ees iseennast, sest teatavasti nii Chaplin kui ka Hikmet olid nende teoste kirjutamise ajal abielus hästi noorukestega. (A. S-le, 25. X 1964)

Täielikku vaimustust sisendavad eeskätt kunstiteosed, milles tulevane režissöör leiab oma kunstniku- ja kodanikuidealide jäägitu ühtelangu. See ongi, miks Orson Welles'i «Kodanik Kane» kuulub haaravate filmide hulka.

Kane on nende liigist, kes mulle meeldivad — elust läbi nii, et vagu taga. Mõnikord isegi halastamatult. Kane läks liiga, läks viltu. Kuid tema kui isiksuse võlu on mineku jõus.

Tugev on alati ilus. (A. S-le, 20—21. III 1964)

Eeskätt laseb Jaan Saul ennast haarata sellisest inimõtte liikumisest, mis on endale leidnud kauni eesmärgi. Mõtlemisprotsess ise on aga igal juhul huvitav. «8^{1/2}» just veetlebki mõtlemisprotsessi kujutamise originaalsusega. Sisu kaalukus on määrav. Draama tuleb lähemale kui komöödia, tragöödia lähemale kui draama. Õnnetult surmasaanud poola režissööri A. Munki lõpetamata jäänud film «Reisija» on Jaan Sauli arvates põrutavalt huvitav nii vormi kui sisu poolest.

Ja mida ma alati olen imetlenud poolakate man, see on nende oskus minna ka kõige tavalisema (esimesel pilgul vaadatuna) teema juures sügavuti inimese sisse, leida konflikt inimeses endas, kes on sattunud sellisesse traagiliselt mõttetusse konflikti, nagu seda on sõda. Poolakad on kuradima suured meistrid oma otsinguis leida oma rahva tragöödiad ikka ja ikka uusi vorme ja sisusid. Kurat, kui palju on meil vaja veel siin õppida! Episoodide valik, aktsentide asetus, tohutult kunstipärane dokumentalism — see on suur kunst. Ja poola kinokunst on täiesti oma näoga, kordumatu ja huvitava näoga. See aga on tõelise kunsti esimesi põhilaudu. (A. S-le, 1. VII 1964)

Muidugi, oma nägu on ka kunstil, mis on ideedest, idealidest lahti ütelnud, mis on moraaliga suhtes inertne. Kuid seda tüüpi modernismi

jaoks on Jaan Saul printsiipiaalselt vanamoodne. Selline kunst ei vii tema tuju üles, vaid alla. Ta tunnustab siiralt Godard'i filmi «Viimase hingetõmbega» režissöör töö meisterlikkust, kavatsuse realiseerimise halastamatut järjekindlust. — Kuid film kui kunsteos, tervik, mingi idee, filosoofia kandja — ei! [— — —] See on film ükskõiksusest. Sellest, et maailm on ükskõikne sinu vastu — ja vasta sina maailmale samaga, küünilise, üleoleva ükskõiksusega, ela nii, nagu tahad, nagu oleks maailm sisse seatud ainult sinule. Ja ainus, mis inimesi ühendab, on sugutung. Kõiges muus jäävad inimesed kaueks, isegi siis, kui nad mingi müstilise jõu tõttu otsivad teineteist. Ela ja ära mõtle millestki muust, ela ja tee, mis tahad, ela nii, kuni tuleb tülgastus! Puhas moodne eksistentsialistlik filosoofia. Aga siit fašismini on palju?

Jean-Paul Belmondo kehastatud kangelases näeb ta kaasaegse nooruse mudelit — lõtv, sportlik, parasjagu hoolimatu, rahulik, ükskõikne, vajalikult brutaalne, moodsalt lohakas ja loomulikult harimatu (selge, milleks talle Faulkner!). Jah, meeldiv, kütkestav, veidike saladuslik ja esimesel hetkel seletamatu, kuid kas tekib Sinus soov selle inimesega lähemalt tutvuda, temaga õhtu restoranis või seltskonnas veeta, rääkimata muust. [— — —]

Jah, kunst võib ja peab näitama ka taoliste inimeste maailma, elu, filosoofiat, kuid milliselt platvormilt?

Mulle võid öelda, et olen naiivne, aga nii see on, tean, mida räägin, ja vastutan oma sõnade eest! (A. S-le, 19. X 1964)

Jaan Sauli kangelane pole enam keskkoolipäevade deemon, uhke, üksik ja kannatav, ent ikkagi originaal, oma palgega isiksus. Nõukogude ekraanil on tema kangelaseks Innokenti Smoktunovski. «Hamletit» vaatab ta ikka ja jälle nagu keskkoolipäevadel mõnda lemmiklavastust. Ei veetle niivõrd lavastus tervikuna, kui just Smoktunovski Hamlet, kelle soolona ta käsitab kogu filmi.

Kord proovivõtete ülevaatusel näeb Jaan Saul Innokenti Smoktunovskit Taadina filmis «Elasid kord eite-taati». Möödub hulk taate, püüdlilikult korrektseid osatäitmisi, nii et hakkab juba igav. Ja siis korraga Smoktunovski.

Sa püha kurat küll, mis ta seal tegi! Ja kuidas ta seda tegi! Tähtis pole siin mitte see, kui vana ta välja nägi, vaid see, et ma nägin lihtsalt geniaalset näitlejatööd. See oli see, mis on täielik ümberkehastumine. Kõige haruldasem oli tema silm. Kuidas see elas. Kui kuratlikult palju mõtet oli selles, suurt, tarka, kavalat. Ja lakkamatu mõtteprotsess, mis oli tema peas. See oli see harukordne ühtesulamine, kus sõnad, mida räägitakse, pole mitte alati see, mis peas ringi käib. See oli see, kus kolme sõna kohta tuleb peas kolm tonni mõttemaaki. [— — —] Siin on tegu harukordse näitlejaga, kes valitseb täielikult oma instrumenti. Ja mul jäi hetketi isegi mulje, et ta lihtsalt mängib oma meisterlikkusega, näidates seda, milleks on ta võimeline. [— — —]

Kuradi kahju, et Smoktunovski on nii noor selle osa jaoks. Ka grimmi ei aita, on siiski näha. See proov oli niivõrd põrutav, et ma hüppasin peaaegu lakke suure rõõmu pärast! [— — —]

Kordan veel kord — kõige rohkem võlus mind see, et mäng oli täielikult rajatud mõttetöele. [— — —]

Järjekordne näide sellest, et kui sa hakkad mõtlema sellele, kuidas teha, oled alati omadega sees; kui aga mõtled sellele, mida sa teed,

miks teed ja mida tahad saada oma tegevusega — siis on lootusi tulla omadega mäele, kui on niipalju annet.

Näitlejal peab olema annet, ja siis tuleb töö. Andekus pluss tarkus, see on tänapäeva näitleja. Andekus, see on kaasasündinud omadus, mis on olemas näiteks A. Eskolal. [— — —] Kui see puudub, ei aita ei tarkus, ei töö, ei rõhutamine.

Ma ei saa mitte midagi teha, mind võlub alati rohkem ere näitlejaisiksus kui ere tüüp. Tüüp — see on juhus, kokkusattumus, isegi et õnn, kuid ümberkehastumine on loomine! Ja loominguga vastu ei saa mitte ükski tüüp. (A. S-le, 12. VII 1964)

Ja hingata sisse ehtsa loominguga osoon on Jaan Saulile kõrgelamuseks, millistel puhkudel ta tahaks Faustina hüüda: «Oo hetk, viibi veel!» Sest ikka on siis tunne, et viivuks särastab see, mida tahaks endasse kätkeka igaveseks.

Nii oli see kohtumisel Ilja Ehrenburgiga J. Tõnjanovi mälestusõhtul.

Ta tuli, vana (73), hallis ülikonnas. Aeglane, rahulik ja ülimalt rikas seesmiselt. Teda tervitav aplaus oli pikk-pikk. Ja siis kõneles. Kõneles mitte eriti pikalt, kuid paljust. Kõneles peast, mõnikord otsis kaua kõige sobivamat sõna ja leidis. Kõneles haruldaset mõttekalt ja kurnilt. Väga vähe meenutas Tõnjanovi nime. Rääkis Pariisist, maalikunstist, kirjandusest, kirjanikest üldse ja igasugusest Kirjanike liidu liikmepiletiga pahnast, kõneles kunstist ja tema olemusest. Jne. jne. Ja lõpuks saad aru, et ta kõneles ikkagi ainult Tõnjanovist. Kui ta lõpetas, siis oli laval pisikene «sentimentaalne» stseen — Tõnjanovi tütar tänas teda niiskeil silmil. (A. S-le, 18. X 1964)

Nii aina uute muljete, uute elamuste, uute teadmiste keskel tunnetab Jaan Saul, et viibimine Moskvast on talle rohkem kui järjekordne õppeaeg: Tunnen teravalt, et see on aeg, kus pead vaatama iseendasse, sorima seal ja olema halastamatu. See on mõningate ümberasetamiste aeg. Kui vaja, ka auto-viviseksiooni aeg. Kõigeks selleks on vaja jõudu, halastamatust, tahet. (A. S-le, 15. IV 1964)

Sellistel arupidamisetaimedel on momente, kus kaob usk iseendasse, haarab traagiline jõuetusetunne, tekivad kahtlused.

Kuid ka kõik see, mis toimus kursustel, ei käinud kaugelki täie ette. Esimeseks kõige tõsisemaks luhtunud lootuste etapiks kujunes praktika 1964. a. suvel. Seda enam, et sellest ootas Jaan Saul, see omal käel katsetamistesse kiindunud mees, väga palju. Ta määratakse Tšuhrai juurde filmigruppi «Elasid kord eite-taati». Pettumused algavad juba sellest, et sõit Volga äärde jääb ära, kuna Tšuhrai töötas plaanist kiiremini, põletas eide-taadi maja kiiresti maha ja tuli Moskvasse tagasi. See aga tähendas kogu praktika kandumist südasuvisse Moskva paviljonidesse.

7. juunil 1964 kirjutab Jaan Saul naisele Moskvast: Ja esmaspäevast peale algab siis praktika. Ootan kohutavalt, suure uudishimuga, tahetega.

Praktika algus aga venib ja venib ka Moskvast. Kõik «poisid» on juba mööda Venemaad laiali sõitnud, aga meie noormees ja tema valgevenelasest sõber on ikka veel tegevuseta. Igast päevast aga, mis looja karja läheb, on nii pagana kahju. Lisaks veel roiutatav kuumus, selgusetu olukord, ükskõiksuse õhkkond, kojuigatsus — ongi meeoleu toit olemas

ning hambad ristic raiu endale teed läbi lolluse padriku, nagu teatab sõnumik 8. juunist 1964.

Praktika kujunebki selliseks, et asjaosalised ise tunnevad endid viibivat kõrgematel pealtvaatajate kursustel. «Mosfilmi» paviljonid on neile avatud, aga konkreetset ülesanded puuduvad. Aina vaata, mida seal tehakse. Kui saad lähema kontakti monteeri ja või operaatoriga ja need on juhtumisi vastutulelikud inimesed, siis pühendavad sind pisut oma ametisaladustesse. Igatsus oma iseseisva ülesande järele piinab. Seda enam, et lausa kadedaks teeb see, kuidas Bondartšuk, mees, kelle praktikale mindi suurte eelarvamustega, oma praktikante kohtleb. On teada, et kursandil, kelle episoodilahendusele maestro oma variandiga alla vandus, laskis Bondartšuk koguni sama episoodi filmida ja see lülitati «Sõja ja rahu» montaaži.

Tšuhrai filmigrupi praktikantide töösse ei tule aga ainsatki valget laiku (kui erandina välja arvata kohtumine ekraanil Smoktunovski Taadiga), Tšuhrai on tööga üle koormatud ja tal ei jätku oma praktikantide jaoks ei aega ega head tahet. Praktika ei kestinud 6 tundi, 6 päeva, vaid 60 päeva! Ja ehkki need päevad olid kõik kangesti ühte nägu — looderdamine «Mosfilmi» paviljonides —, kasvab pettumusmeeleolu järjest. *Sest miski ei tapa ihu ja hinge nii kui tegevusetus. Seda tunnen siin iga päev, kui istun järjekordsel praktika vaatlemise tööpäeval.*

Võib-olla oleksid praktika vaatlemise tööpäevad andnud midagi rohkem praktiliste kogemustega režissöörile. Aga meestele, kes igatsesid alles esimest korda tunda selle töö maiku, olid need prometeuslike piinade allikaks!

Praktika luhtumine oli siiski episoodilise tähendusega, võrreldes selle algusest lõpuni kõrval kõndiva murega, mida põhjustas kinokunsti valulaps — s t s e n a a r i u m, mille järgi tulnuks vändata diplomifilm.

Häda pole idee puudumises. Tundub, nagu oleks Jaan Saul neid vähe-seid režissööri-eelikuid, kes oma lemmikkavatsuse kodunt kaasa töid ja lõviosa selle kaitsmisele ja läbisurumisele kulutasid, et siis lõpuks ometi alla vanduda Peavalitsuse «pühale bürokraatialle».

Juba 18. veebruaril 1964. a. kirjutab ta naisele: *Jutkevitsile sai siis välja pakutud see «Malenovell». Lugesin ta eile öösel veel kord läbi, asi on kuratlikult hea, peen ja põrutav.*

Aprilli algul ostab ta kaustiku, mille esimesele leheküljele kirjutab: *S. Zweig «Malenovell», ja kõik muu, mis kuulub tema ekraniseeringu katse manu. Sinna hakkab ta kirja panema, üles tähendama ja joonistama kõik, mis tuleb pähe seoses selle tööga. Kuigi peaks vaja olema «põllu rammutamiseks» täis kirjutada neli kaustikut, et hiljem kasutada ainult üht, näib see aina nalja- ja lustitööna.*

Esialgu lõbustab Jaan Sauli suuresti võimalus panna oma filmis vastamisi malelaua heitlema väga hea maletaja Järvet ja Panso, kes seda jumalikkum mängu... õhkagi ei mõika, järgneb «Malenovelli» kordkorraline avastamine. «Malenovell» saab otsekui elavaks liikmeks sõprusringis. Ja lõpuks teab režissöör juba raudselt, miks ta tahab ekraniseerida just nimelt «Malenovelli» ja ei midagi muud.

1. See on lugu mitte malemängust, vaid fašismist.

2. See lugu on tragöödia.

3. Tragöödia sellest, kuidas kõige jumalikum aparaat — inimhõistus,

muutub robotiks, kasvõi kõige geniaalsemaks küberneetiliseks masinaks, kuid siiski masinaks.

4. Ta muutub selleks seetõttu, et langes inimvihkajaliku, targalt ja täpselt realiseeritava plaani, süsteemi, filosoofia ohvriks. See filosoofia on fašism, see on mitte ainult Hitler & Co, see on rohkemat, sügavamat, laiemat.
5. See on lugu sellest, kuidas inimene isegi sellistes ebainimlikes tingimustes võitleb, võitleb inimest ja inimvaimu ahistava jõuga, võitleb viimaseeni. See on võitlus selle filosoofiaga ja viimase teenistuses oleva jõuga.
6. Ta kaotab selle võitluse siiski, sest on üks i. Kuid samm enne lõplikku hukku ta päästetakse inimeste poolt.
Ja see kordub uuesti teise partii ajal.
7. See on lugu sellest, et igasugune maania allub kordumiseohule. -võimalusele.

Seda ka fašism. (L. S-le, sügis 1964)

Aeg-ajalt hiilivad küll ligi mõtted, et järsku ei võetagi «Malenovelli» vastu. Mida päev edasi, seda rohkem tõstavad pead kahtlused, aga seda enam kasvab visadus oma valikut kaitsta. Üsna aegsasti saab selgeks kurb ja lihtne tõsiasi, et Peavalitsus ei mõtle mitte konkreetsete mõtete, vaid valmis kategooriatega. Kus on siis siin veel ruumi loovale kunstile, kus on tema elujõud? kõlab liigne kord lugematuid kordi küsitud küsimus. Need on nagu härra Mauruse ja Indrek Paasi vahelised dialoogid, mis hakkavad hargnema Jaan Sauli ja tema õpetajate vahel. «Aga miks Zweig, miks mitte mõni eestlane?» uurib juhendav õppejõud, kes pole küll veel mahti saanud Zweigi lugeda. Juuli keskel näib asi juba otsustatud olevat — ja eitavalt, sest on vaja ikka, et oleks kaasaeg, algupärane ja ideeline.

Mida valida? Ei tea. Aga midagi peab kiires korras leidma!

Möödub suvepuhkus, saabub oktoober, november — diplomifilmi asi on ikka veel lahtine. Kord on juba diplomitööks saamas G. Ormi «Kohtumine kohvikus». Ent see kui liiga sisutühi jääb varsti kõrvale.

Häda on aga selles, et «Kohtumine kohvikus» on ootamatult erutanud juhendava õppejõu Traubergi fantaasiat, kes on teosest endale lausa «pisuhänna» teinud. Jaan Saul aga märkab iseendalegi üllatuseks, et ta on mõttes jälle tagasi pöördunud «Malenovelli» juurde, töötab temaga isegi alateadlikult, kavandades aina uusi kaadreid, lahendusi, konflikte, vorme. Ent raske on «löögile» pääseda. Mis aitavad «poiste» nõuanded olla terasköva, kui Trauberg on kivi, kust komistamata mööda saada on kuradi raske. Novembri algul on «Kohtumine kohvikus» pingsate vaidluste hinnaga ometi rajalt maas. Ent «Malenovelli» läbimineku lootus on siiski üsna tibatilluke.

Ja siis üsna ootamatult on Trauberg novembri keskel nõus minema Peavalitsusse uurima, kas «Malenovelli» saab teha. Rohkem kui nädal — aga «Malenovell» ei nihku paigast mitte tonksugi. Täielikku ärütlemist pole, jaatamist samuti. Kõige rohkem ajab hinge täis see üleüldine vandeseltlik müte-kõnelda-tahmine sel teemal. (A. S-le, 21. XI 1964)

Vahepeal lööb sisse uus välg — režissööridel keelatakse endil stsenaariumide kirjutamine. Põhjus on lihtne — ka stsenaristid «mässavad», kuna nad olevat tööta! Ja oma autor, kellele teema lahendamiseks välja pakkuda, olgu igamehel kohe, sest ka stsenaristid on seda tüüpi kunstni-

kud, kes iseseisvale ideekavandile eelistavad konkreetse tellimuse täitmist.

Ja siis on «Malenovelli» ekraniseerimisloos äkki kõrvuti kaks daatumit — 27. XI 1964 ja 12. XII 1964, pakkudes vaheldumisi kuuma ja külma dušši.

Esimesel neist teatab Jaan Saul võitlustest väsinuna ja õnnelikuna: «Malenovell» on siis lõpuks läbi aetud ja peavalitsusest on luba käes! Tähendab, ma hakkan teda tegema! Võttis ta aega, vaeva (mõttetut) ja närve mis võttis, kuid nüüd on siis see etapp läbitud.

Ometi kord saavad mõtted nüüd võtta kindla suuna, kavatsusi kerkib nii- ja teistsuguseid, vastutustunne ja hirm raske ülesande ees pigistavad kordamööda loominguärevat südant. Gennadi Muravin teeb valmis juba stsenaariumi plaani. Siis aga saabub 12. XII hiiobisõnum: «Malenovell» keelati äkki kategooriliselt ära. Mitte mingit Zweigi! [— — —]... üle liidu on rahad kokku tõmmatud, kinost eriti. [— — —]

Meie diplomite jaoks pole praegu mitte kopikatki raha!! Kas neid tuleb kusagilt? Praegu ei tea. [— — —]

Üks võimalus — kui stuudio annab täismetraažilise lavastuse, sest siis on ka kogu finantseerimine stuudiolt. Kuid minu juures langeb see võimalus ära. [— — —] Selge, et võib veel tulla igasuguseid muutusi paremuse poole (sest halvemale minna enam ei saa), aga erilisi lootusi ma ei hellita.

TEINE PLAAN

Igaüks, kel jaanuarikuust 1964 kuni juulikuuni 1965 oli Moskvas asja Leningradi vaksalisse Moskva—Tallinn rongi väljumisajal, võis seal vähemalt paar-kolm korda nädalas näha Jaan Sauli. Polnud tal seal kedagi nii sagedasti saata ega kohata. Pistis kirja postivagunisse ja kadus.

Tõepoolest, lausa uskumatuna tundub, et mees, kes neli aastat kestnud abielu jooksul leidis mahti elada naisega vaid napilt poolteist aastat ühe katuse all, on nii tugevaid juuri pidi oma kodus kinni.

Midagi, mis oli, on ja jääb — koduigatsus! Sellest lahti ei saa. Ja pole tarviski! Siin on koos ja segi kõik — igatsus Aime järele, igatsus kodurahu järele, kus saad visata pikali, lakke vahtida ja vait olla ning ümberringi on vaikus. Siin pole vahet Tallinna ja Tartu kodu vahel. Seda pole ka suurt kunagi tundnud. Tallinn on mu pesapaik, Tartu koht, kus tagajalad sai vastu maad aetud. Ja kus saab olema uus kodukoht — seda teavad vaid jumal ja veltveebel, kirjutas ta vanematele poole aasta möödudes.

Moskva panigi kodust lahus olija tunded oodatust rängemale proovile. Üsna varsti pärast seda, kui noor mees on Tartu jaamas oma noore naisega jumalaga jätnud, selgub, et peres on oodata esimese lapse sündi. See pole halb ootamatus, sest kujutlus lastest, kujutlus mitmest lapsest on ikka saatnud Jaan Sauli unistusi abielust. Ent kujutlused on kujutlused ja elu on elu. Ja armastus avaneb nüüd teistsuguste rõõmude ja muredega, kui kunagi siis, kui veel loeti armsamale luuletusi lumesajus Patkuli trepil. Saatuse järjekordseks vembuks on, et just neile uutele muredele ja rõõmudele tuleb elada kaasa siit kaugelt. Igatsus paneb armastuse teist viisi helisema, ja see kostab läbi kinokursuse rutu, väsimuse ja närveldamise nagu ilus laul või proosaluuletus, muutes raske-

maks Moskva—Tartu vahelist postipauna ja suurendades telefoniliinide koormatust.

Tösi, esialgu on kontakt koduga tihe ka seetõttu, et tuleb kaasa mängida veel «Vanemuise» lavastustes.

Aga koduskäimisedki saavad üksnes kirjasilla ehitamise kiirustajaiks.

A. S-le, 20. I 1964

Kallis! Ainus mure on mul see, et Sina minu pärast ei muretseks. Kõik on korras. Söön hästi, magan, täna tukkusin isegi trollibussis. Sise-mised kõhklused ja mured, need käivad asjaga kaasas ning on seepärast täiesti normaalsed nähtused. Armastus ja igatsus aga on ja jäävad alati-seks. Nii et näed ise — kõik on nii, nagu olema peab. Olen õnnelik, kui mõtlen Sinule, õnnelik, et ma siiski pole ükski, et mul oled Sina, et üks-kord tulevad lapsed. Tahaks Sinuga koos elada kaua-kaua, kahekesi ja kaunit.

A. S-le, 11. II 1964

Kallis! Nüüd on kõik mõtted ja mured Sinuga kahekordistunud. Ja tunne saab iseenesestki teise värvi, teised mõõdud. On palju ärevaid mõtteid, vaikseid palveid. Kõige tähtsam ja suurem palve aga on Sulle — hoiu ennast! Hoiu armukadedalt! Palun Sind, mu ainus! Sa tead nüüd ise (oled ju ühe kogemuse võrra rikkam!), mida tohid, mida ei. Pea vastu see kriitiline aeg, et elu saaks seejärel uue sisu, uue rütmi, uue raskuse ja õnne! Kuidas tahaks heita ümber Su väikese keha oma pikad ja suured käed ja hoida Sind niiviisi kõigi elunükkete ja müksude eest! Oled mu ainus, mulle ääretult tähtis ja lõputult vajalik. Sa oled mu tugi. Sinuta võin isegi murduda.

Kerget elu ja õnne pole ma Sulle toonud. Kuid seda kallim oled Sa praegu, taludes kõik need ebataavalised raskused, mis noorele naisele, värskete mehenaisele on langenud.

Aime, armas! Need sidemed, mis meid seovad, saavad aja ja kauguse käest uut jõudu, nad tugevnevad ja karastuvad! Kasvata ja karasta ka seda sidet, mis seob nüüd meid Sinu südame all. Armastan Sind, mu naine! Oled õnnistatud ja tänatud selle armastuse eest!

Kodustele, d-ta, 1964

Raske on muidugi ka Aimest lahus olla! Aga siiski on hea teada, et ta on olemas, on minu, et tema on kodus. Jumala eest — ma armastan teda! Tahaksin teha ta elu hästi ilusaks ja rikkaks. Ta on mulle väga palju. Puhkan tema juures, isegi siin! Kirjutan talle lorikirja ja mõtted saavad sel ajal pingevabaks, settivad. Lähen Tartu, oleme ainult kahekesi, oleme vait — ja hea on olla.

Aime tahab praegu jälle häput!!!

Kodustele, d-ta, 1964

Mitte ei tahaks praegu Aimest eemal olla! Tean, et tal on raske. Ta on mul küll tubli, talub kõik vahvalt — (näed, kuidas me oleme elanud: 2 aastat lahus, Tallinn—Tartu, 1/2 aastat koos Tartus, jälle 2 aastat lahus

Tartu—Moskva. Mis elu!) Aga raske on siiski. Mõnikord on siin selline tunne, mure ja igatsus, et... äh! perse kõik see kino ja tagasi Aime juurde, et praegu, sellel tähtsal ajal temaga olla.

A. S-le, 14. V 1964

Kallis, tean, et meil on praegu raske periood, eriti praegu, kui tärkab täiesti uus. Just praegu peaks nagu graniit koos olema, teineteist hoidma. Just praegu peaksin ma Sind nii kuis vähegi võimalik hoidma kogu selle ilma pisiohu eest. Ja näed, tee mis tahad — oleme lahus. Mõnikord imetlen Su vaprust taluda seda aega ja sealjuures valmistuda emakssaamise vastu. Oled mul väga tubli! Väga! Millega seda Sulle tasuda. Ütle, armas, ja teen, kui vähegi suudan.

A. S-le, 7. VI 1964

Aga näed, ühte ma mõtlen ja olen veendunud — kuigi on meil praegu raske aeg, ta on siiski ka ilus, sest need kohtumispäevad ja kohtumisrõõmud — need toidavad, on nii pakatavad armastusest, et peale neid on veel kaua-kaua minuga Sinu soojus, lõhn, Su käed ja huuled.

Just praegu lehitsesin jälle veidi Camus' «Katku» ja lugesin sealt: «...kui on olemas midagi, mida alati ihaldada tasub ja mõnikord ka kätte võib saada, siis on see inimlik armastus.» Midagi paremat pole teadmisest, et meil on see suur armastus kätte saadud! «Maailm ilma armastuseta on surnud maailm.» (Camus)

Nii pagana hea on mõelda praegu sellele, kuidas Juhan mässas Su sees tookord. Tunnen seda siiani oma peopesas. Oh, kuidas ma unistan juba praegu nii paljust, aga peab ootama, sest «liig loomulik viga» möödub ise, kui aeg on täis. Armas, hoia ennast hoolega! Tead ju ise, miks.

A. S-le, 8. VI 1964

Kallis, praegu on suurim õnn Sinu südame all, soojenda teda veel see viimane, kõige tähtsam ja kallim aeg. Varsti-pea on ta ise meie kodu soojus. MEIE OMA LAPS! Kas pole tore — Sina pakatad varem kui loodus — ei, täpselt loodusega ühel ajal! Mõlemad koguvad endasse suve kaunimad mahlad, vili valmib ja küpseb. Ja sünnib. Sünnib, et jälle paljuneda, sigitada, valmida ja jälle sündida. Igavene ringkäik. Igavene elu. Igavene armastus. Ja osake sellest on ka meie armastus, meie elu ja meie vili, mida Sa praegu soojendad oma südame all, toidad oma verega.

See on meie esimene laps! Ja seepärast on ootus nii kordumatu, täis tuhandeid õnnevärinaid. See on ju see, kus teadmatuses tekib midagi reaalselt ja nii suurt. Mõnikord on mul tunne, et siin on isegi midagi müstilist. Pagana hea, et ma ei usu jumalat! Saan kogu selle töö lugeda täiesti omaks, tema kaasautorlust pole vaja. Inimene ise loob ennast, ja Jumalal pole siin midagi teha. Olgu tänulik, et inimene võttis vaevaks tedagi luua. [— — —]

Aimekene, Sa mõjud mu peale lihtsalt blestjastse — hakkasin seda kirja tusatujuga, aga nüüd on juba peal narri vallatuse tuhinad...

Elan siin nüüd ainult selle mõttega, et olen saanud isaks ning kõik muu on minu jaoks saanud teisejärguliseks, tagaplaanile kadunud. Olen õnnelik. Iga minut mõtlen sellest, mida Sa mulle kinkisid, mõnikord lähen nii naerule omaette, et poisid küsivad: mida ma muigan? Nüüd nad teavad ja on samuti rõõmsad, kes rohkem, kes vähem. Kuid minu õnn ja ilus ilm on kõikidest suurem. [— — —]

Sinu kirjast loon silmade ette endale poisi pilti — nii ja nii pikk, must(?), ilusa peaga, selgete silmadega, sirge ninaga. Ja siis hakkam vaatama: mis on minult? Juuksed — ei, sest must oled Sina. Nägu — kõik väidavad, et see olevat küll minu moodi, ning vastu vaielda siin siis ei taha. Pea — on see sama pikk kui mul? Ja nina — on see samasugune tuulelõikaja kui minu kartul?

Imelik isegi mõelda, et mul on nüüd seal kodus poeg, kes on minust neli korda lühem ning kakskümmend korda kergem. Ning ikkagi on ta minu poeg. Aime, armas, Sinu toodud on ta, Sinu kasvatatud seni ja Sinu armastusega toidetud. Olen sellest Sinust nõrgem, vannun alla ja põlvitan tänutundes Su ees. [— — —]

Aime. Oled toonud mu elu suurima kingi, kogu mu elu mõtte, millest olen ammu, ammu unistanud. Hetketi tuleb mõte, et nüüd nagu oleks mu eluülesanne tehtud, mis Sa hing ikka enam tahad! Kuid näed siis seda inimest tema suures enesearmastuses — juba mõtlen sellest (ja ütlen nüüd seda hästi sosinal, et keegi ei kuuleks), millal tuleb järgmine! Mõtlen sellest, milliseks ta kasvab ja kui kaugele lendab. Perse ees tuli ta maailma ajal, kui isa oli raksus selle maailma vägevatega! Ise hakkab ta minema elus edasi mööda keerulist ja konarlist teed. Meie aitame niikaua, kuni ta ütleb: «Aitab, vanad, tean ise!» Selge, et ta siis veel ei tea mitte sittagi ja kohe käib ninali. Kuid ikkagi on see tema ise. See on aga kõik!

Aimekene, tahaks teda kaua jälgida kõrvalt, salaja.

Panen silmad kinni, näen Sind last toitvat ja mõistan — see on iga-vese elu sümbol!

KINO, TEATER — KES KEDA?

Mida edasi, seda konkreetsemaks ja praktilisemaks muutub tegevus kinokursustel. Ühel päeval pälvib Jaan Saul juhendavalt õppejõult hinnangu: «Saul võiks töötada eduga ükskõik millises teatris lavastajana.» Sellise tunnustuse meelitab välja katkend F. Dürrenmatti «Füüsikutest», mille kursant lavastab harjutustööna. Katkend esitati eesti keeles, näitlejateks Lunatšarski-nimelises Teatrikunsti Instituudis õppivad eestlased Karin Raid, Ingo Normet, Madis Ojamaa ja Rein Olmaru. Seegi oli saulilik näkkulöök tradistioonidele, *julge nahaalsus*, nagu ta ise arvab.

Kuid näib, et menukail lavastuskatkendeil on mingi tagasiside režisööri enda tulevikku. Ta teeb kaasa ka teiste harjutustöödes, ent istub sealjuures nagu kahe tooli vahel: käib ta teatris mängimas, hakatakse talle juba ette heitma kinolikkust, mängib ta aga kinole mõeldud katkendeis, tehakse märkusi teatraalsuse pärast. Kui aga sama õppejõud oma hinnangus mõista annab, et kino oleks teatriga võrreldes just nagu kunsti kõrgem aste, siis ei kihvata mitte üksi arutelu kaasa kuuluvate

tulevaste teatrirežissööride süda, vaid ka kinorežissööri-kandidaat ise on õilsalt ärritatud.

Huvitavamad on hetkel need järeldused, mida «Füüsikute» režissöör teeb iseenda tarbeks. Ta on rahul tegevuse loomuliku kulgemisega, rütmide ja ideede võitlusega. Tõsi, karakterite eredus jättis küll soovida, ent ideede võitluse kujutamine haaras niivõrd, et see jäi just nagu silmapaari vahele. Ja lõppjäreldus: *Igatahes nüüd (enesekiitmise korras) on tunne, et võiksin julgelt rinda pista mõne lavastusega Eestimaa teatris. Enam ei karda nii palju. Olen saanud proovida kätt ning näinud, et sellest tuleb midagi välja. Meie poisid — Ljonja, Hill ja teised — töid kogu aeg positiivsena ära selle, et oli tunda tugevat (raudset) režissööri-kätt. Ja mõni ütles koguni, et seni esimene professionaalne katkend.* [— — —]

Ja ära arva, et olen nüüd ennast täis. Mitte sugugi, sest tean, kui palju jää siiski tegemata, eriti kujude karakterisuse osas ja ka täpsemate ja huvitavamate momentide väljatöötlemises. Ja tean ka põhjusi, miks see nii läks. Ma pole veel küpse lavastaja, olen roheline algaja, kellel on siiski eeldusi selleks tööks. (A. S-le, 10. I 1965)

Enesekindlust on sünenenud aga ka kinokursuste loomingulistele ülesannetele vastu astumiseks.

... *Ja otsustasin, et teen stsenaariumi ise — siiski olen veendunud, et kino on kõige enam ainuautorlike kunst. See tähendab — režissöör on kõige looja, nii nagu ta on ka kõige eest vastutaja. Kino — see on režissööri mõtte, idee, maailmavaate ning -nägemise summa. Film, see on kunstiteosena just selline, nagu mina teda näen ja näha tahan. See-pärast teen kõik ise. Egoism, enesekindlus, upsakus? Ja kui, mis siis? Kui tunnen endas seda jõudu, et saan hakkama? Tunnen, ja samas jõledalt kardan, kas saan. Kuid siiski on mul niivõrd palju omaenese nägemist, et tahan olla ise autoriks.*

Kui peaksin töötama teatris, siis on seal asi täiesti teistsugune. Seda tean ja sellest on ka hea meel, sest olen siiski selle aja sees saanud teha iseendale selgeks vahe, milline eksisteerib kino ja teatri vahel. Kuhu ma lõpuks maandun ja kus leian oma pärisosa — las seda näitab aeg, see on täielikult tema otsustada. Mina olen siin õppinud ja olen siiski palju saanud, palju kuulnud, näinud, lugenud ja mõelnud. Ja see ei jookse mööda külgi maha. (A. S-le, 11. I 1965)

Diplomitöö-kavatsused liiguvad nüüd, pärast «Malenovelli» lõplikku mahavõtmist, Lilli Prometi kahe lühipala «Mater Dolorosa» ja «Ema lahkumine» ümber, millest Jaan Saul kavatses kujundada ühe filmisüžee. Ent otsustusvalmidusele vaatamata töö ei edene. Ilmselt on südant raske sundida, olgu siis armastuses, olgu kunstis. Kinokursuste alguses on Jaan Saul küllap üsna täpselt kirja pannud oma alati kärsitu sise-mise mina karakteristikaka:

Ma ei tea, mis on minus, mis kogu aeg, eluaeg on olnud rahutu, iialgi pole tal püsi, ikka ta kisub kuhugi, tõukab, tirib, hüpleb, kannustab. Enamus ajast on ta nii, et ma isegi ei tea, kuhu pagana põrgu ta mind kisub. Önnistatud on aga need hetked, millal ma selgelt tunnen oma sisemise rahutuse rakenduspunkti ja tean, mida tahan, kuhu tahan, kuidas tahan. Kuid neid hetki on vähem. Ja siiski nende hetkede formeeri-

mine — see ongi kogu elu. Elu on näidend lühikeste aktide ja pikkade antraktidega! Antraktide ajal me oleme kui molekul Browni liikumises, aktide ajal nagu rakett. (A. S-le, 4. IV 1964)

L. Prometi ema-lugudest ei kujune aga seesugust rakenduspunkti. Ja lennuhoo kaotanud mees kurdab tõsise leinaga taga «Malenovelli» kavatsemisärevaid loomingulise palangu päevi. Kohusetunne aheldab küll laua taha, kohusetunde rängal sunnil valmib ka stsenaariumi esialgne variant, ent selle saatuseks pole lõplikult küpseda, sest vana armastus — teater — hakkab taas kuduma oma salapärast võrku Jaan Sauli vangistamiseks.

Kui tulevik 1964. aasta lõpul oli üpris hallis udusombus, sest tagasitee teatrisse oli peaaegu et ära lõigatud, Tallinna kinostuudio suhtumine ebamäärane, kinokursustel aga rahad läbi, siis 1965. aasta algusest peale hakkasid teater ja kino lausa nagu üksteise võidu ahvatlema, et proovida, kummale ikka tööpoolest kuulub Jaan Sauli lõplik armastus. «Tallinnfilm» režissöör Käsper kutsub tööle oma «Supernova» juurde — diplomitöö võiks valmida *film-sputnikuna*. Tallinna Televisioonistuudio on samuti loomisel filmigrupp ning Jaan Saulil avaneks sealgi rakendusvõimalusi režissöörina. Suur ahvatlus on vastu võtta ettepanek teha aasta jooksul telelavastus. Juba mõlguvadki mõtteis F. Dürrenmatti «Füüsikud» või siis A. Milleri «Vichy intsident». Ning veebruari keskel püüab Jaan Sauli «Mosfilm» koridoris kinni keegi ekstsentrilise välimusega daam, veab noormehe kiiresti A. Batalovi ette ja sealsamas tehaksegi talle ettepanek mängida filmis «Kolm Paksu» ohvitser Bonaventurat. Mais kutsub «Tallinnfilm» proovima Andres Lapeteuse osa. Perspektiivselt on aga «Tallinnfilmis» ootamas režissööri abi või assistendi koht.

Ning ka sõnakunstnikuna on Saul ennast lugenud juba asendamatute kilda. TRÜ aulas korraldatud aafrika luule ja samuti A. H. Tammsaare õhtut ei kujutleta Jaan Saulita, aprillis loeb ta «Estonia» kontserdisaalis Oidipust, mais kutsub telegramm teda Tallinna lugema Dantet, kuid sellest tuleb küll loobuda. Sest juba märtsikuu algusest on Jaan Sauli süda, hing ja peamine kunstitegemise kiring kingitud Armee Keskteatritele. Sest seal seab Juhan Smuuli «Kihnu Jõnni» pealinlaste jaoks lavale Voldemar Panso. Ja tema assistentidena on agarasti ametis Rein Olmaru ning Jaan Saul.

«Kihnu Jõnni» lavastuses kaasatöötamine on Jaan Saulile suureks naudinguks. Vaimustab näidend kui kunstiteos, vaimustab ka lavastaja kui õpetaja, kunstnik, inimene.

«Jõnni» tekstiga oli ta tutvunud juba varem — selle saatis naine Moskvasse järele.

Sain ta hilja õhtul ja lugesin kohe öösel läbi. Kartsin, et kõrval Ljonja ei saa magada — naersin kohati nii valju häälega. Kuradi vahva lugu! Oleks ka mul midagi taolist annet, kasvõi sinnapoolegi. Ainult ühest asjast oli kahju, kui lugesin: Jõnn on ju kirjutatud spetsiaalselt kadunud Suurorule. Kes temaga nüüd nii kenasti võiks hakkama saada? Kui ma ise veel teatris oleksin, paluksin endale selle Antti osa. Nii kuradi kena keelt, kui on selle vürle suus, ei leia iga näitleja ka mitte raha eest. (A. S-le, 18. VII 1964)

Hoo ja hasardiga, nalja ja naeruga oldi «Jõnni» juures ka Moskva teatri harjutussaalides. Nali naljaks, ent siin võisid praktikandid jälgida, missugune asendamatult tähtis omadus on režissööri võime inspireerida näitlejaid, teha nende poolt pakutust valik ja seda fikseerida, sest teist teed teatrikunsti kui kollektiivse loomingu juurde ei ole. «Jõnni» puhul oli ehk tegevuslusti enam kui küllaga.

«Jõnn» meeldib trupile väga. Ja Panso on neile очень обаятельный! Nii helge isiksus, et isegi meile Reinuga langeb tema valgust ning teeb meid trupi silmis arvestatavaiks kujudeks! Avanss on olemas, nüüd pole muud, kui kata veksel.

Veksel kirjutati välja tõhus. Selleks ajaks, kui õpetaja Draamateatriga Soomes käib, näitamas oma lavastust «Inimene ja Jumal», pakub teatri peanäitejuht A. A. Popov assistentidele võimaluse läbi viia 10 proovi.

Mõtlesime Reinuga ning otsustasime (rõõmuga), et riskime. Kasu, mis sellest saame, on määratu — mõtle, milline teater, milline näitlejate koosseis. [— — —]

Sa võid nüüd küsida, et millega ma siis siin linnas tegelen, kino või teatriga. Kui ma isegi seda teaks. Mõlemad meelitavad, mõlemal on oma võrgutav võlu, ja momendil on tunne, et tegelda tahan nii ühe, kui teisega. Usun, et olen sisemas jõudnud äratundmisele, mis on nende vahe. Kus ja kas minust asja saab, eks seda näeb. Praegu olen maitsnud mõlemat ja isu on mõlema järele. Ütle, mis teha? (L. S-le, 20. III 1965)

Aeg ütleb seda alati kõige õigemini. Aga hetkel tuli teha «Jõnni». Ja see oli vististi kõige suurema kasuga kauplemise võimalus selles kevadele vastu minevas Moskvast. Kasulik ka tulevikuperspektiivide seisukohalt.

Proovid lähevad kenasti. Eile tegime üheainsa tunni jooksul ära kuradi suure töö — poole kaktuse pildist. Küll oli hea tunne peale seda. Ja õhtul hakkasin mõtlema kõige üle, proovide ja muu üle ning leidsin, et ma enam ei kardagi nii palju neid proove seal teatris, ja siit edasi — vist ei kardaks ka enam Eestimaal. See töö, mis saan siin teha (ja see on vaid algus!), on andnud mulle mingi kindluse, sest siiski näen, et oskan vaadata ja ka öelda seda, mis vaja ja puudu. Kurat, ehk on mul siiski olemas veidi lavastajat? Siis pole siia tulnud mitte tühjalt. (A. S-le, 16. IV 1965)

Kuid teater poleks teater, kui kõik läheks nagu lapse reega. Kaks noort meest vana kogenud kollektiivi ees! Keda see ei ahvatleks proovima, mis poisid õige väärt on. Ent need kaks ei lase ennast hulgast kohutada, peavad tuleproovile vapralt vastu.

Muidugi on raske, kasvõi selle vägikaikavedamise pärast, kuid see ongi hea, et just nii algab mul see tee, saan kohe tunda, mis tähendavad niisugused asjad ja hiljem oskan neist jagu saada. Hea kool, mille praegu saan — täispinge, enese proovimine, ja teise kontrolli all, sest kui Panso on tagasi, eks siis kuulub temalt, kui palju me tegime nii, kuus

vaja. [— — —] Nüüd ma näen ka seda, kuidas algavad, millest tekivad, kuidas ellu viiakse intriigid. (A. S-le, 18. IV 1965)

Aprilli lõpul on Panso tagasi. Töö ning kogemustega rikastumine jätkub värske hooga.

Tänane proov oli mulle jälle väga kasulik. Töö oli Pansol täna tulemusrikas, palju asju sai paigale, nagu täpsustasime misantseeni, tegime vajalikud ümberkorraldused, uued liikumised jne. Kirjutan «tegime», kuid tegelikult tegi kõik Panso, aeg-ajalt meie käest nõu küsides: «Poisid, kuidas paistab, on nii hea, kas siit on hea minna . . .»

Pealelõunal pühendab maestro sellid koduse «köögi» saladustesse: ühiselt peetakse sõjaplaani järgmiseks prooviks.

Arutasime veel kord läbi esimese pildi tegevused, teise pildi tegevused, tegime lõplikult korda kakluse partituuri. Kõik sai tehtud põhjalikult ning nüüd siis nägin veel kord seda, kuidas töötab Panso kodus näidendi kallal, et tulla proovile ettevalmistatud ja loominguksena. Jälle hea ja kasulik päev. (A. S-le, 8. V 1965)

Ent hea ja kasulik päev riivab ometi ka järjest hellemaks muutuvat kohta: kumb siis ikkagi lõpuks jääb põhibaasiks — teater või kino? Järjest jonnakamalt hakkab pead tõstma aimus, et just teater on see paik, kus näitleja ja režissöör *in spe* saaks anda oma parima.

Ütle, kallis, mis must saab ja kas ma kord midagi kasulikku tegema hakkan? küsib naise mees ja lapse isa üsna poisikese kombel.

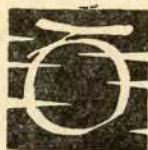
Esiialgu veaks saatus nagu vägisi kinosse.

Teenin leiba Kinostudios, Käsperi grupis teise režissöörina, kõlab informatsioon õpingujärgse tegevuse kohta 1. VIII 1965. Kuid see leib maitseb õige mõru, sest «Supernova», mida vändatakse, ei meeldi, usaldust ei ärata ka Käsperi tööstiil.

Samal suvel hoiab aga avalikkuse meeli põnevil erutav sündmus — oodatakse Eesti NSV Riikliku Noorsooteatri sünnikarjatust. Mõte «oma» teatrist saab Jaan Saulile küsimuste küsimuseks. See on tulevik, mille poole ta jõuliselt tungleb iga oma rakuga.

Peegel lapse käes

ue peal mängib laps peegliga
on hommikutund valgusetund
majad on hämaruses aga juba langevad peeglistesse esi-
mesed kiired
laps pöörab peeglit ja see heidab valgust
kord akendesse kord puudele kord inimeste nägudele

silma

Vastavalt peeglivaldaja taatele toob valguse välgusahvatus hämarusest esile erinevaid võimalusi.

Valguse värahtusest peeglis, peeglis peegelduvate piltide liikumisest sünnibki luuletus.

Rütm, vönkesagedus ja -amplituud olenevad peeglivaldaja erutuse astmest, individuaalsusest.

*

Luuletaja ennustab (näitab luulevormis, kirjasõna abil), milline peaks olema inimeste tulevik, milline ta ei tohiks olla. Näidates, milliseks me kord saame, sunnib luule-ennustus kiirendama sammu. Luule on tõelise elu kaja tulevast olevasse.

*

Luuletaja iga ei peaks luule vaagimisel üldse tähtis olema. Peegli selgus, peeglist tuleva valguse selgus või peeglit hoidva lapse vanus — kumb on tähtsam? Täpsemalt: luule kvaliteeti määrates peaksime vähem arvestama, kes kirjutab, ja rohkem, kuidas. Aga luule «mõistmiseks» vajame seni ikka veel lisaandmeid: kes kus õpib, töötab, teeb ühiskondlikku tööd (kuluaarides: mida jõi, kellega «koos» nähti jne. jne.). Autori elulugu (mis koostatakse igasugu arvudest, daatumitest, loomeperioodidest) paneb meid heal juhul õlgu kehitama. Oleme harjunud ootama, mida diplomeeritud kriitikud ühe või teise autori kohta suvatsevad öelda, et siis ka omapoolne otsus teha.

*

Lapsele öeldakse: ära mängi tulega! Kas lapsele-poeedile võime öelda: ära mängi peegliga, vaata kui...?!

*

Võidakse öelda: poeet ei tohi olla laps. Lapsik kindlasti mitte, lapse-lik küll. Pealegi on selles kirjutuses ühe süsteemi ühe «teoreemi» äraseletamiseks (tõlkimiseks, kui P.-E. Rummo mõistet kasutada) võe-

tud kujund, mis autorite arvates on kõige otstarbekam antud puhul. Liiatigi on mõeldud lapse südamega (hingega, vaimuga, tunnetuspuhutusega) poeeti, mitte lapse intellektiga poeedikest.

*

Jah. Poeet ei loo midagi uut, paraku võetakse tema sõnu tihti millegi «uue» «loomisena». Vaatamata kuitahes erakordsele ja uudsele sõnastusele ei loo poeet mitte midagi absoluutselt uut. Sest inimene ei saa luua midagi väljapoole ennast. Kõik, mis on inimeste poolt loodud ja luuakse, on ja jääb looduse kopeerimiseks (peegeldamiseks, kujutamiseks, lahtimõtestamiseks, kasutamiseks, äraseletamiseks), tahame ja suudame me seda endile tunnistada või mitte. Küsimus seisab seega vaid meiepoolse «loomingu» kvaliteedis, selles, kas me oma tööga (ka «looming» ei tule tööta, mille vahendajaks ja vahendiks olevat võimet väga täpselt iseloomustab eestikeelne sõna: anne) teenime progressi või regressi. Poeet p e a b olema ehitaja!

*

Poeet olgu ehitaja, mõnikord ka ehitaja-restauraator! Samuti nagu on ehitajad aednik, kooliõpetaja (ka kirikuõpetaja püüab olla, kuigi tulemused . . .), kündja, kaevur, kalur — igaüks, kes end ületades teiste heaks teenib progressi. (Sõna «progress» all on mõeldud arengusuunda, mis viib *homo sapiens*'i täiusele.)

*

Poeedilt on õigus nõuda kvaliteetset tööd. Poeedil ei ole õigust kaevata hea õpetaja puudumise üle — õpetaja on temas eneses valvel ning suunab ja hoiatab teda, kus vaja. Pole tähtis, millise nimega seda õpetajat ristida. Pakuksime ühe vana sõna: südametunnistus. Ja kui sealjuures teatakse, et ka peeglist tuleva valgusega saab ehitada — mis on selles siis halba?

Saa ehitajaks, ehitajaks peegli!

*

Muidugi, on noori luuletajaid, kelle luuletused on värvi-õhu-veevalgusevaesed. Jah, ka elava vee vaesed, eluveevaesed. Kuid: ons see ainult nende süü? Ons see üldse süü, kui peegel lapse käes heidab valgust, mis tuleb läbi pilvest, kui valgus langeb lapse mängudele, mängivatele mõtetele lapse peas — või kui peegliomanik laskub koos peegli Dali (ja talle lähedaste kunstnike) maailmade valusalt kiiskavatesse reprodessse, valgustades neid maailmu oma poeesiapeegli? Saame süüdistada last-poeeti küll huvis elu ja elude vastu, mis «meid ei huvita», kuid kas me mõtleme põhjuse üle? Kuidas saame millegi üle otsustada ainult nähtava abil — tagajärje abil (jutt käib ikka luulest), kui me ei tea, mis viis poeedi sellise tagajärjeni. Miks valis poeet sellise teema, miks käsitles seda teemat niiviisi ja mitte teisiti, miks valis sellise ja mitte teistsuguse lõppresultaadi — raske on selle üle otsustada, raske p e a k s olema kohut mõista. Ikka ja alati jääb kehtima nõue, et poeesia teeniks tõe, aga kes otsustab selle üle?! Siin ei saa loota kriitikuile. Igaüks ise, vastavalt oma arusaamisele ja ettekujutusele tõest, peab seda tegema. Parem oleks küll, kui inimkond kivirahe asemel kasutaks oma helgemate peade äramärkimiseks lille-

rahat, sest kivid kukuvad ikka tagasi, võtku see aega sekundeid, aastaid või aastasadu.

*

Ümbritsev ei saaks mõjutada inimest, kui inimeses endas poleks midagi lähedast sellele. Ümbritsev pigem äratab vastuvõtjas olemasolevaid, uinuvaid aistinguid: hääli, lõhnu, värve, millest sünnivad mõtted ja sõnad. Tegutsemine.

*

Ümbritsev (ka maal, muusika, poeesia) saab ja peabki äratama inimest tema passiivsest argipäisuserahulolust, peab sundima inimest valima — kelle ja mille poolt, mille vastu, mispärast. Seega saab ka luule olla «poolt» või «vastu». Kas progressi või regressi teeniv. Lugeja, kel on siiras soov luuletust «mõista», peab luuletust tunnetama, peab luuletust «nägema». Nägema seda, mida luuletaja näitab, kuulma seda, mida luuletaja ütleb. Kuulma, mida kuulutatakse, ja olema kas selle poolt või vastu. Väikekoodanliku ükskõiksusega ei tasuks aega raisata maalidele, luuletustele, inimestele — kui inimene, pilt, luuletus meis midagi tulevikku kuuluvat ei ärata. Kommunism jääb paljudele niikauaks lipuks auto tuuleklaasi küljes, kuni nad pole läbi tunnetanud tema ürgolemust. Rääkida ainult kollektiivist tähendab rääkimist ei kellestki. On vaja rääkida konkreetset igapäevale. Kunst peab meis kellegi äratama. Ja kui ärganu ei osutu Okasroosikeseks, vaid tokerdanud metsseaks, kas on see siis «looja» — antud juhul poedi — süü?

*

Armastada! See on liikumise esimene nõue. Kes ei armasta, seisab. Kes seisab, on peaaegu surnud. Ükskõiksusega ei saavuta midagi. Ning vihkamine ei ole armastuse vastaspoolus. Ka ükskõikne inimene võib ja on võimeline teadlikult ning kirglikult vihkama kõike ja kõiki, kes teda ajas edasi katsuvad nihutada. Ükskõikne võib vihata, mitte kunagi armastada.

*

Luule olgu peegel võitleja käes! Võitleja käes, kes ei näita ainult asjade ja elude vastuoksusi, vaid neid ühendavaid nähtavaid ja nähtamatuid seoseid, sidemeid.

*

Tõelise ühtsuse, siduva puhta ühtsuse, tõelise (progressiivse) idee lihtsaima väljenduse kõigist võimalikest kunsti- ja eluvormidest peab saavutama poeesia. Kuni me teda vajame, olgu ta peegel, mille välgu-sähvatus tooks esile väljasurevaid loomi, linde, taimi, lagunevaid maju; kõssivajunud inimesi, naeratust nende kortsurägastikusel näol. Luule välvõte fotografeerigu paberile uue sünni meis ja ärgu kartku: kõik, mis on loomulik, on puhas.

*

Vähe, üha vähem teeme palverännakuid läbi erinevate raamatute, et jõuda töötatud maale — autori aju ja südame biovoolude ristteele, kus sähvatav välg võib tappa või rikastada ühe tunnetuse võrra. Hetk,

kus tunned end lukumo või neofüüdina metallkettal läheneva pikse-
pilve all.

Astu peeglisse, et saada peegliks, astu tulle, et saada valguseks!

*

Noored (ka 50 piiril võib vaimselt jääda lapsikuks) haaravad kõike kas suure kire või umbusuga. Tihti unustame seejuures iseenda. Maskeerimistuhinas kasvab mask näo ja silmadega üheks-samaks. Olgem vaimukad (ja kui mõnus on see mõnesaja grammi saatel) — ning vaimukusest saab vaimutsemine, kirest karjerism, andest spekulatsioon tunnustusega. Honorar... hetkajakajalisuse eest honorar, looritatud sexi eest honorar, ülinaiselikkuse eest honorar, maskuliinsuse eest honorar, intellektuaalsuse, intiimsuse, siiruse, taipliku haltuura jne. jne. eest. Raha, raha — kuhu lapse viid, ah?!

*

Luulepeegliks võib olla ka puuvili: ta kannab endas selle puu kõiki paremaid omadusi: lõhna, värvi, maitset. Aga ta kannab endas ka selle mulla omadusi, milles ta kasvab. Ja aedniku armastust oma töö vastu kannab ta endas. Ja ta vihmast märjal pinnal (siledal puuviljakoorel) võib peegelduda osa teda ümbritsevast reaalsusest: aedniku silma võrkkest, kes ta kohale kummardub imetlema või juurtele sõnnikut laotama, pilved sügisetaevas, punane hobune sauna taga rohtu näkimas, teelised aia tagant möödumas.

Luule on antud kujundis kehastunud mõte.

*

Ise puuvili, ise peegel, ennast ise (kuid teiste abil) ehitanud maailm.

*

Ikkagi, ikkagi: kas saab luulet mõista? Kas saab mõista vihmapiiskade kukkumise rütmi vastu plekk-katuseid, kas saab mõista kuuvalguse või päikesekiirte kuuldavat sabinat? Saab küll. Ent seletada mitte. Sest vihmapiiskade või kuu- või päikesekiirte kukkumissabina äraseletamine ongi ju luule! Tähendab, et omakorda luulet ära seletada, peaksime saama vihma-, kuu- või päikesepiiskade kukkumise tagasi? Kas me siiski oleme selleks suutelised? Kriitikud usuvad end olevat.

*

Ja jälle: ka sügavaimas kaevus võivad peegelduda tähed. Inimeses samuti. Ärgem väsigem vaatamast ja kummardumast suurte sügavike kohale inimeses.

*

Ärgem kartkem ilusaid sõnu. Hirm selle ees on samuti poos. Kartkem tühje sõnu.

*

Maailmapada ja mina. Maailmapaja parandamine. Kas ainult mööduv suurmood, või midagi rohkemat? Kes tuli selle peale, et sülje ravivat toimet võib proovida naabrile näkku sülitades? Ja et selleks sobib iga tasapind. Et sellega võib teenida raha.

*

Õigus oli ja on see, et eelkõige luuletatakse enesele. Luule peaks siis meid muutma. Milliseks ta meid muudab — millest see oleneb? Kui luuleennustus meie eneste suhtes paika ei pea, kas me oleme siis kehavad selgeltnägijad, halvad luuletajad või tahtejõuetud inimesed? Või on üldse nõmedus sellest suurest, sellest mõistetamatust Luulest niimoodi rääkida? Kui juba olla luuletaja — kes vajab siis enam lobisemist?

*

Kas pimedus saab nähtavaks ainult valguse kohalesaabusisega — või on veel mingi neljas või seitsmes võimalus? Äkki on kusagil võimalik valguse olemasolu ilma pimeduseta, varjude absoluutse puudumisega? Skolastika, müstika, absurd... tõde? Kas iga küsimärgiga lause peidab endas samaaegselt ka vastust?

*

Kas maailm ikka ootab prohvetit, kes ei muudaks vee viinaks, vaid viina veeks? Kes, kus ütles selle lause? Aga kas see kuulukski (viina veeks muutmine) interplanetaarse päritoluga õpetaja kompetentsi? Millist prohvetit igatseb meie luulekriitika — mida siis oodatakse luulelt, mida peab ta muutma? Kas peegel peale peegeldamise saabki teha midagi muud? Kas oleneb see peeglist, peeglivaldajast või peeglisseevaatajast? Ah, peegel, peegel seina peal, mida ütled sina seal?

*

Äratagem endas jumal, selle asemel et teda tappa — loomas, lilles, liblikas, valguses, inimeses. Jumal ei pea tähendama (lõpuks ometi!) halli habemega keskaegset moralisti, küünarpuu käes, millega eksimuse korral vastu pead virutab (pro: lööb välku, kisub puid juurtega maast üles, paneb laavajõud voolama jne.).

*

Vahend ja resultaat, tee ja eesmärk: kas tappes ja luuletades, administreerides ja luuletades vabadusest, täis juues või narkomaanitsedes ja lauldes kargusest — saavutame ja taotleme siiralt sama tulemust? Või saavutame midagi kahe võimaluse vahepealset? Või saavutame kahest võimalikust võimalusest (inimkonnale progressiivsest või regressiivsest) ainult ühe? Pole tähtis, et üks tõde oleks lihtsalt välja öeldud, vaid on tähtis, kes selle välja ütles, on tähtis selle isiksuse iga tegu, iga mõte. Ei aita tõe tundmisest. Igaüks isiklikult peab selle enese jaoks läbi tunnetama. Siis ei saa enam teisiti kui sellele elada. Luule peab tõde kaitsma ja edasi viima.

*

Ole ja saa olema igasuguste surnuaedade vastu kogu maailmas! Olgu nad kui tahes monumentaalsed või maitsekalt tagasihoidlikud. Tuleb olla selle poolt, et inimese tuhk läheks põllule rammuks: keha otstarve lõpeb koos surmaga ja kui temast saab sõnnik, pole siin midagi inetut. Kui oleme kasulikud nagu lilled või lehed puudel — sünteesinud valgusest elu, anname selle huumusena maale edasi —, oleme kas või osaliseltki midagi täitnud. Nii astume kiiremini ja lihtsamini looduse ringkäiku. Ei mingeid surnuaedu — otseses ega kaudses mõttes! Las elada

inimene, las elada inimese eluea jooksul loodud peeglid — (antud juhul) luuletused.

*

On olemas kõiki tõesid endasse mahutav tõde — see on Lõpmatus. Ka meie materia ning filosoofilised tõekspidamised mahuvad sellesse päris lähedalt ära. Luule on üks peegel. Üks lõputust peeglite võimalusest. Luulepeegleid on lõpmatult, . . . ühel luuletajal võib teoreetiliselt neid olla lõpmatu hulk, . . . ühes luulepeeglis võib peegelduda lõputul arvul erisuguseid inimesi, loomi, galaktikaid. On olemas üks tõde ja poeedi kohuseks on oma peeglis teda peegeldada. Kui palju seda tõde ta peeglisse mahub, oleneb peegli ning peeglivaldaja kvaliteedist.

Epigrammeistrit meenutades

J. Lilienbach 24. X 1870 — 9. V 1928

ui ma neljakümne aasta eest Tartu ülikooli kirjanduse ajaloo proseminaris prof. G. Suitsult ülesande olin saanud eesti epigrammi ajalugu pisut lähemalt studeerida ja kui aineastiku arvelevõtu tulemusena oli valminud enam-vähem olulist haarav eesti pistuvärsi bibliograafia, siis tõi see ilmsiks mõnegi üllatava tõsiasi. Küllaltki suure vaevaga, aga mitte väiksema lõbuga koostatud teoste ja autorite loend ei näidanud mitte ainult seda, et meie epigrammatika oli mitmekülgset arenenud žanr ajapika traditsiooniga, millele Arvelius, Frey, O. W. Masing ja Kr. J. Peterson aluse olid pannud, vaid näitas ka seda, et laialdasemalt tuntud epigrammatikute, nagu Grenzsteini, Juhan Liivi, Suitsu, Alle ja Visnapuu kõrval kerkis omapäraste meistritöödega tollal üldiselt mitte kirjanikuks peetud J. Lilienbach. Mainitud bibliograafiast järelejäänud mustanditükkidest selgub, et selles oli 70 J. Lilienbachi epigrammi ja et neid on üldiselt iseloomustatud žanripuhaste, tabavate ja hästi rakendatud puäntidega epigrammidena. Samal ajal kavandatud ja välja anda kavatsatud eesti pistuvärsside antoloogias pididki Lilienbachi epigrammid saama Grenzsteini, Suitsu, Alle ja Antsoni kõrval kõige esindavamana koha, olgugi et Eisen, Kuhlbars, Mats Tõnisson jt. palju rohkem epigramme on kirjutanud.

Asjaga oli mõnesuguseid arusaamatusi. J. Lilienbachi — äsja piiri taga surnud meest — mäletati tollal kui revolutsioonilise, aga ka muud marki kirjanduse väljandjat ja kui punast kirjastajat, mitte aga kui millegi poolest silmapaistvat luuletajat. Kavatsust võtta kas või osagi tema teostest ühte ritta Juhan Liivi, Gustav Suitsu või August Alle loominguks peeti naljaks ja kavatsejat naljameheks.

Nelikümmend viimast aastat on suhtumisi palju muutnud. Lilienbach seisab meie kirjandusloos praegu kindlal kohal. Aga, kummaline küll, neidamad kirjandusloolased, kes talle sellele kohale on andnud, esitavad tema epigrammidest kõneldes ikka mõnesuguseid vabandusi, nagu näiteks, et ta vahel tarvitavat mittekohaseid, juhuslikke võrdpilte ja kalduvat niiviisi naturalismi või teisest küljest jälle liialdustesse — sõnamängu ja paradoksides tagaajamisega. Mittespetsialiseeritud ehk «lihtsa» luuleharrastaja arvamus Juhan Liivi ja Lilienbachi epigrammide seadmise kohta ühele hinnanguredeli pulgale on tänapäevalgi veel niisamasugune kui nelikümmend aastat tagasi, olgugi et ta sellele arvamusel on tulnud teisiti, kui tollal tuldi. Kooliraamatuis on J. Lilienbachi kui proletaarset luule rajaja luulest toodud ühtevalu ühtesid ja samu näiteid ja nende valik on olnud väike, pealegi on mõned salmikud varustatud naiivsete kommentaaridega. Tulemuseks on, et iga korraliku koolihariduse saanud inimene suhtub Lilienbachi luuleloominguks ettevaatlikult, kui mitte umbusklikult.

Senised katsed leida objektiivseid kriteeriume luuletuste väärtuste või väärustuste täpselt väljendatavaks hindamiseks pole veel arvestatavaid tulemusi andnud. Kui niisuguste hinnete panemine peaks millalgi võimalikuks saama, olgu siis mingi targa masina või mõne matemaatilise meetodi abil, siis ei selguks palju müüd ühtigi, kui juba praegu enam-vähem teada. Hinnatakse ju ka koolipoiste kirjatöid

keskelt läbi kuidagi usaldatavalt. Koolmeistri hinnangu subjektiivsust tasandab võrdlus. Kui pole võimalik alati ütelda, missugune epigramm on hea, missugune väga hea, siis on ometi võimalik ütelda, milline kahest või kolmest on parem või parim. Suhtumine teosesse või autorisse on eri aegadel olnud täiesti erinev. Lillienbach pole kuulunud küll nende meeste hulka, keda vahepeal üldse olemas ei olnud, nagu näiteks tema mõlemad nekrologistid Anvelt ja Pöögelmann, aga ta kuulub nende hulka, kelle rehabilitatsioon toimus liiga tormiliselt, ülekiitusega, mida ta ei vajanud ega vaja praegugi. Midagi samasugust juhtus ka Juhan Liiviga omal ajal. Kuid väga erinevad olid need redaktorite ja rekomandaatorite käed, mis ühe või teise mehe suurust ja tähtsust reklaamisid ja sellestki sõltub avaliku arvamuse hinnangus väga palju.

Katsudes taastutvustada J. Lillienbachi epigrammatilisi kirjatöid, alustangi väikese võrdlusega. Kolmandas «Tarapitas» (veerg 83) seisab H. Adamsoni «ekspromtiks» nimetatud epigramm:

Kõik hobuste-jõulised, küünalte-valgelised,
teie — pimeduse, jõvvetusega mõõdetavad,
armsa jumala laiskvorstid-päevapalgelised,
keda armust vaid kasuta söõdetavat, —
laske jalga!!

Lillienbachi «Ommikulaulude» («Mõtte» kirjastus Tallinnas, 1909) leheküljel 101 leidub tosin aastat enne seda trükitud

Lühike laul.

Neetud rahvarõhujad
teile teen ma selle laulu.
Ta on lühike ja lihtne —
paremat te pole väärt.

Saagu te laul ju pea lauletud!

H. Adamsoni päevavargad ja J. Lillienbachi rahvarõhujad on põhimõtteliselt ning klassiolemuselt samad mehed. Ometi tundub Adamsoni «ekspromtis» kõik väga tihedasti seotud olevat aja ning kohaga, 1920. a. kodanliku vabariigi parvehüüd ja uusvabrikandid ei lase ennast mõtteski vahetada parunite, tsaarisandarmite ega kellegi teise vastu. Epigramm on nagu pealkiri või silt kinnitatud just nende maja uksele. Hoopis teisiti «Lühikeses laulus», mille tekst niisugusena on ajavaba. Väljendusviis, mis Adamsonil näib esialgu kirjanduslikum, peenem ja valitum, on tegelikult üles kruvitud, pingutatud ja liiga ühemõtteline. Lillienbachi kahekordne puänt — ja pealkirja abil lisatud mitmekordne alltekst on oma näilisest rahvalikust lihtsusest hoolimata komplitseeritud ja mõtterikas. Väga selgelt adresseerituna on «Lühikese laulu» poeetilise üldistuse aste siiski niivõrd kõrge, et kõlab filosoofilisena ja teeb epigrammi mõttesalmiks. See joon on omane paljudele Lillienbachi epigrammidele. Nende valitud väljendus ja viimistletud vorm tingivad nende suure mõttekaalu, sellest hoolimata, et pealiskaudsel vaatlemisel paistab tegemist olevat ainult rahvalike fraaside kombinatsiooniga; võtame näiteks «Ommikulauludest» (lk. 103)

«Olupolitika».

Kus viga näed laita,
siis ole seal vait — ja
kui see veel ei aita,

siis kiida ning paita,
kuid oia, et maita
ei püia sa laita.

Epigramm on tegelikult ümbermoduleeritud vanasõna ja selle tõttu, nagu vanasõna kunagi, samasuguse nähtuse kohta igal ajal ja igas kohas kõlblik. Niivõrd kui tõgatav «objekt» (pugeja) ise on üldinimlik ja igavene, on seda ka ta «pealkiri» (mida kreeka keelne «epigramm» teatavasti tähendabki).

Eriti võluvad on Lilienbachi lihtsad, kuid kavalad võtted mitmemõttelisuse virvenduste (või nn. alltekstide) tekitamiseks:

Nimeta ...

Tahad paela
saada kaela,
siis ei ole tarvis muud,
pruugi natukene suud:
nimeta timukat — timukaks.
Tõde on valus kuulata,
valusam veel kuulutada.

Sõna «nimeta» on tekstis käskiva kõneviisi vorm, pealkirjas aga ühtlasi võimalik adreessaadinimi («ilma nime nimetamata»).

Mõlemad eelmised epigrammid on «Ommikulauludest», mille epiloogis Lilienbach kirjutab: «Sandid ilmad venitasivad «Ommikulaulude» trükkimise õige pikale ja avaldasivad raamatu sisu peale mõndapidi alba mõju. [— — —] Poolelitrukitud laulud sattusivad vaheajal pitseri alla, kuna ise uute tegemiseks raudvõrede taga tooni käisin toomas.» (Lk. 125.)

Kas see toon see oli, mis kuuldu selle muidu ikka optimistliku mehe filosoofilisest epigrammist (lk. 90)

Elu.

Naeruvääriline vangimaja,
millel vahti, võret pole vaja,
mille uks on lahti ööd ja päevad,
kuhu siiski vangid kinni jäävad, —
kui neid sunniviisiga
surm ei vabasta.

— seda on raske öelda. A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» kolmandast köitest pärit kirjastaja Viljasoo, keda on seostatud J. Lilienbachi kui prototüübiga, laseb kuuldavale sama mõtte proosaepigrammi või aforismi kujul:

«Meie pole niikuinii midagi muud kui tulevikusõnnik, hea kui sedagi oleme.» («Tõde ja õigus» III¹, lk. 83.) Muidu on A. H. Tammsaare Viljasoo hoopis teistsugust muljet jättev mees — sõnarohke ja pisut kergepidune, kuna Lilienbach nii epigrammatikuna kui ka luuletajana oli lausa lakonism ise. Aga üks asi on mees elava inimesena, teine asi tema kirjanduslik kujutus ja kolmas see autorikuju, mis peegeldub ta enese loomingust. Minu tutvus Lilienbachiga on otsustavalt kirjanduslik.

On huvitav tõsta küsimus, kas Lilienbachi epigrammistil ja eriti ta viis üldistada, oma pealkirju n.-ö. mõttesalmistada, võis olla tingitud sellest, et — moodsat mõistet tarvitades — enesetsensuuri abil tsensori käest kergemini läbi pääseda?

Trüki ilmunud epigrammide järgi otsustades laskis tsaariaegne tsensor ennast kõvasti tüssata ja enesega mängida.

Ma ei usu siiski, et Lilienbach oma epigrammid vanasõnade kvaliteedini viimistles ainult tsensori kenitamiseks. Seda umbusku toetavad mitmed epigrammid, millest üks näide:

Kivid.

Sulutud on meie suud,
meie keeled köidetud
ülevõimu vangistatud.

Kivid piaksid kisendama!
Siis vast võimumeestel oleks
tüli maalt neid välja saates.

Tuleks tuhat vagunit
tuleks sada raudteerongi
panna kiva vedama.

Nii rumalateks ei tohi isegi tsaaritsensoreid pidada, et nad selles epigrammis adressaati ära poleks tundnud, vaid kogu asja lihtsalt vanasõnaliseks filosofoerimiseks tunnistanud.

Oluline näikse olevat see, et Lilienbachil oli naturaalne epigrammatiku-temperament ja lapsepõlvest ning noorusest saadik omandatud (ning aktiivseks väljenduspruugiks kujunenud) rahvafraseoloogiat ja vanasõnu kasutav stiil. See avaldub paljus muuski kui ta epigrammides. Fraasid ja vanasõnad on mõttekad valmisvormid ja mõte on olnud Lilienbachile keske tähtsusega. «Mõte» oli ta kirjastuse nimi. «Mõtted» ta album-ajakirja tiitlinimi (I — 1909, II — 1911) ja veel kord «Mõtted» ka ühe luuletuse pealkiri, milles mõtte apoteosile järgneb resümee:

... s. o. mõtteid elu ise ette toob
ja neile näu ja kuju loob.

«Ommikulaulud», lk. 64.

Põhiliselt ongi Lilienbachi luule mõtteluule, sellest suur osa mõttesalmid ja nende autor ise mõttelürik, kuigi mitte mõtteteadlane. Tema salmikuist peegelduv filosoofia on sisult marksistlik, vormilt epigrammatiline, nagu on seda ka kogu tema väljendusstiil. «Edasi» II (1906) sisekaanele paigutab ta Hans Rooska ja silueti ja teatab lugejatele, et ta tutvustab võimalikku riigiduuma liikme kandidaati tema varjuküljest. See pole sõnamäng, vaid mõttemäng, millel pealegi on oma tõsine tagamõte. Albumi nimi «Edasi» on muidugi võetud marksistlikust traditsioonist, aga pärast väljaande sulgemist õnnestub Lilienbachil trükkida album «Tagasi» (1907), mis jällegi osutab tema epigrammatilise lakonismiga palju-ütlemise oskusele. Sedasama näitab satiirilehe «Tiiu Tasane» sulgemise järel ilmunud neljanda numbril uus pealkiri «Tuju Tusane».

Selge epigrammistiil valitseb samuti Lilienbachi ees-, järel- ja soovitusõnades oma väljaannetele, kõnelemata joonealustest märkustest mitmetele samades väljaannetes avaldatud artiklitele. «Ommikulaulude» eessõnast maksab mõnda rida tsiteerida:

«Ma ei õiska ega ädalda.
Kuigi ilm on pimenenud, koidukuma

tumenenud — aeg on jõudnud edasi.
Parem ommikune pimedus, kui õhtuämarus.

Sotsialne vahekord on arenenud, rahulolematust üsenenud,
kahtlemine kasvanud.

Puud langevad, mets tõuseb.

Meie ei loo olusid, vaid olud meid.»

Siin järgneb loosung loosungile, kuid pandagu tähele: need pole vormitud kroonulikult, vaid on vanasõnadena, olgu siis päris originaalsed või nende transformatsioonid.

Lühidus, tabavus, mõttekäigu lõpetamine pistu ehk puändiga — see ongi epigrammistil (telegrammistil puänti ei nõua). Täpisealt needsamad on epigrammi kui kirjandusliku žanri põhitunnused. Kõiki lühikesi luuletusi pole põhjust epigrammideks pidada. Samuti pole meie ega muude maade kirjanduslikus traditsioonis epigrammi viljeldud ainult lühikese luuletusena. Paljud Lilienbachi luuletused pole epigrammid, kuid peale lühikeste epigrammide on Lilienbachilgi 10—12-realisi, milles mõtteluule kõrval leidub teatud tundelüürilisi elemente. Olgu selle näiteks vabavärsid:

Surgu nad...

Ülekõige vihkan ma
verejanulisi inimesi
ja nende verd!
Ärgu neid elada lastagu,
see on irmus!
Ärgu nende verd valatagu,
see on jälk!
Surgu nad verejanusse!

Ainult kümnesõnalist, järelikult väga lühikest loosung-luuletust «Piiritüli» («Mõtted» I, lk. 222) pole mingit põhjust epigrammiks pidada:

Minevik on teie,
tulevik on meie —
ainult vaheraja
selgitada vaja.

Näide on toodud küsimuse disponeerimiseks, kas Lilienbach teadlikult ja tahtlikult epigrammi kui žanri arendas, kas ta pistuvärsi teooriaga tegeles või tuli see lihtsalt sattumisi, et tema luuletoodangu hulgast nüüd tagantjärele võib välja noppida eesti epigrammikirjanduse helmeid?

Mulle pole silma sattunud ühtki Lilienbachi rida, kus ta kasutaks kas või ainult sõnagi epigramm. Tema võitlus- ja sõitluslaulude vormi kujunemise peategur oli ta karakter ja loomulik dispositsioon. Mitte kirjandusteoreetilise kaalutluse, vaid vaistliku vormitunnetuse tulemus on

Meie elu.

Töö on raske.
Päev on pikk.
Palk on pisike.

Toit on kehv.
Riie vilets.
Korter kitsas.

Kord on kõlvatu.
Seltsimehed tuimad.
Valitsus südi.

Eduard Vildel, kelle «Muiged» sama «Mõtte» kirjastusel 1914. a. ilmusid, ei oleks tulnud mõttesegi seesuguseid ridu kui «uuel teel» sammuja tokerjaid pilkama hakata. Küll on see mõte hiljem kirjandusloolastele pähe tulnud, et just J. Lilienbachil on teeneid eesti luule värsiehituse ja luulekeele arendamisel. Loeme «Eesti kirjanduse ajaloo» (III, Tallinn, 1953, lk. 135), tõi küll, praegu juba vananenust: «Näiteks luuletuses «Vastuolud» on esimene stroof neljavärsiline ja viimane kahevärsiline. Lõppstroofi erinev lühendatud kuju võimaldab luuletuse ideelist tuuma, lõppjäreldest edasi anda suurema rõhuga.» Needsugused «uued luulevormid», mis eestikeelses kirjanduses Lilienbachi päevil juba oma paarsada aastat tuttavad olid, võivad Lilienbachi «värsitehnika uuendustena» serveeritult mitte ainult tavalist lugejat, vaid isegi koolipoissi ainult ehmatada. Tõllal, kui Lilienbach oma värsse kirjutas, arendasid eesti luulekeelt ja värsitehnikat hoopis teised, hea teoreetilise kooliga mehed, kellest muuseas küll suurem hulk kuulus ka kirjastuse «Mõte» kaastöölise ringi.

Hoopis raske oleks tõestada, et Lilienbachil on otsmõjusid (või kaudseidki) järgnevatele eesti kirjanike põlvkondadele. Isegi tema kaasagseud ja kaastöolistest proletaarsed kirjanikud pole tema «tehnikaid» või «uusi võtteid» kuigivõrd omandanud ega kasutanud. Lilienbach oli lihtsalt omaette nähtus nii epigrammatikuna kui ka mitmes muus mõttes.

Kõik see aga ei vähenda karvavõrdki J. Lilienbachi väärtusi ega teeneid, kuigi on vähendanud Lilienbachi väärtuste hindamist praeguse sugupõlve juures.

Et Lilienbachi epigrammid ja muudki luuletused ning kirjutised on originaaltrüki kättesaadavad ainult teaduslike raamatukogude arhiivides, siis ei saa laiem lugejaskond temast midagi targemat teada kui seda, mis koolis õpetatakse. Selles asjas olen juba varem teinud hüüdjat häält («Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 12, lk. 720) ja enam pole himu sellest pikemalt kõnelda.

Lilienbachi sajanda sünnipäeva puhul ilmub kindlasti mõnesuguseid kirjutisi, milles Lilienbachi suurt tähtsust veel kord alla kriipsutatakse, hinnatakse teda kui eesti proletaarse kirjanduse rajajat ning proletaarse kirjastuse organiseerijat. Ainult tema enda sõnu, mis ka hoopis ilma kommentaarideta kaasaegselegi lugejale mõndagi öelda võiks, kohtame vaevalt rohkemal hulgal kui seni poole sajandi jooksul.

E. Taniilo

Baleriini portree (Šamott) 1969

Rannaolustik August Mälgu teostes

ktoobrikuu neljandal päeval seitsmekümneseks saanud August Mälku tunneme kui üht omailmelisemat meie 30-ndate aastate prosaistide hulgas. Ise saarlane, tõi ta eesti kirjandusse tollal küllaltki uudse ainevalla — Saaremaa rannakülade elu. Kümnekonna viljaka aasta jooksul kirjutas ta randlastest oma kõige kunstiküpsemad teosed: «Kivine pesa» (1932), «Õitsev meri» (1935), «Taeva palge all» (1937) ja «Hea sadam» (1942), Vaika-raamatu «Jutte lindudest» (1934), «Rannajutud» (1936) ja «Mere tuultes» (1938). Nende raamatute kaudu püütakse ka siin vaadelda Saaremaa olustiku kujutamist ning olustiku seost Mälgu põhiliste tegelastüüpidega.

August Mälgu rannaaineliste teoste tegevusraadius pole lai — ikka seesama kitsas rannikuriba Lääne-Saaremaal, mille kohanimedid kirjanik sageli kasutab kas tegelikkusele vastavalt või pisut muudetult: Sõrve, Atla laht, Vaika saared, Ohtja, Salavee (Salava) saar jne. Muidugi pole nende kohtade geograafilist ilmet kopeeritud, vaid võetud lugude looduslikuks taustaks Saaremaale kõige iseloomulikum: kadakane merekallas, kiviklibused põllud ja niisugune heinamaa, et «pista pulgad märgiks, koest oled niitand või koest niitmata», mõned tuulte lõõtsuda õuepuud, kiviaiad ja meri, mis kõneleb kaasa kõiges ning kõikjal.

Mälgule on iseloomulik olustiku detailne, kohati isegi fotograafiline kujutamine. Kümme-kond väikest madalat eluhoonet, pukktuulikud, võrgumajad, aidad, haneheina või meremudaga vooderdatud laudauksed ja veest lakutud ning jääst hõõveldatud kaldakivimürakad — niisugune on tüüpiline rannaküla, kus toimetavad oma toimetusi karmiilmelised, mõtlikud taadid, kust kipuvad maailma meredele ja mandritele noored. Ja kuhu nad alati tagasi igatsevad, olgu kodune meri kuitahes kitsi ja põld kuitahes paene. Suuri saake siit ei koguta: «Kivi kivi kõrval, mullatu on see maa. Ader koliseb kivides ja need veerevad vaoharjalt alla-poole.» («Kivine pesa».) Sageli peab üks nende perede lastest otsima suvilisekohta, et viljapalka saada.

Nagu rannaküla kehvuse veelgi tugevamaks rõhutamiseks viib kirjanik «Õitsvas meres» tegevuse korraks ka Põide kandis asuvasse Tondioja asunikutallu, kus elatakse randlastega võrreldes jõukat elu. Niisuguses majapidamises ei tule leivamure lähedale. Isegi inimesed on seal teistsuguse ellusuhtumisega: kui elamisel põhi all, tuleb vaadata, kuidas elujärke veelgi kindlustada. Peremees tahab maa viimsestki sõmerast kätte saada kõik, mida see võib anda.

Kaluritele öeldakse piisavat vähesest. Kui leib majas ja püügiriistad vabedel või võrgukoja varnades, siis pole see enam kõige kehvem koht, sest püünised on kalurist randlase eksistentsi aluseks. Kuid Läänemeri on oma «isandate» järglaste vastu isemeelne leivaisa. Kord ta annab, kord võtab. Ja siiski on meri see, mille külge randlased on seotud nähtamatute sidemetega. Meri on ohtlik, kuid merd ei jäeta, nagu ei jäeta kiviseid ja kehvi rannapõldegi.

Elumajade sisemusse Mälk meil tavaliselt pilku ei lase heita. Erandiks on «Kivine pesa», kus on toodud ka Kõrtsi pere ruumide paigutus. Küll aga räägitakse

neidude kambritest («Õitsev meri», «Kivine pesa»), milles on «voodi, tilluke laud, tool. Laual kasteheinad pragnunud vaasis ja voodi kohal seinal kõik pühade- ja sünnipäevade- või aprillikaardid.» («Kivine pesa».) Vana kombe kohaselt on voodi üsna ukse ees, justkui märgiks, et ollakse valmis minema uude kodusse.

Veel on juttu tuletornidest ja sooja-majadest, kuhu kogunetakse enne mereleminekut või pärast merelt tulekut ja kus aknal hoitakse koduteed näitavat märgutuld.

Meretööd tundes loob Mälk konkreetseid pilte võrkude ja mõrdade merreviimistest, väljavõtmisest, võitlusest tormise merega. Romaani «Taeva palge all» kirjutamiseks käis autor spetsiaalselt Sörves hülgeküttide elu ja sealsete oludega tutvumas. Rohkesti kasutatakse romaanis pärimusteateid hülgepüügi kohta, kujutatakse põhjalikult hüljeste püüdmist ja isegi «psüühikat».

Kalapüük ei ole ainult meeste ala. Kui vaja, käivad ka naised merel. Turja Laasi sõnade järgi toidab tõeline naine mehe ja kaks last. Põllutöö, see neis paigus nagu tasuta orjamine, on teadagi naiste ja laste hooleks. Aga kui räägitakse paadiehitusest ja merrelaskmisest, jääb lugejalegi tunne, nagu oleks paadi näol tegemist elava olendiga, oma pere liikmega.

Et kõik päevad pole «leivamure omad», oskab randlane ka lõbutseda. Ringmängus sirutavad poisid välja aeru ümber pahkunud, otsekui sarvekorraga kaetud kämblad. Tütarlapsed sirutavad neile vastu oma kõvad, kalasoolveest rikutud pruunid käed. Ja kellelgi ei tule meelde mõelda, kui suure vastuolus on see kõik ringmängulauluga «Luba oma lumivalget kätt mul anda kindlasti».

Saarlased on oma kombeid ja tavaid säilitanud kauem kui mandrirahvas. «See on neil sellest, et kaugeil meredel mõtlevad kodurannale. [— — —] see tuleb meelde, nagu ta oli — lihtne, endine, kõigi oma kommete ja pruukidega. See muutub nagu heaks, pühaks asjaks, millele mõeldakse, mida taga igatsetakse ja mille juures ei tohi midagi muuta.» taipab Jull randlasi ja rannaelu tundma õppides («Hea sadam»). Mälgu teostes on palju juttu jõulu- ja uusaasta-, pulma- ja talgukommetest, matustest ja õllevalmistamisest. Kuigi neid ei kirjeldata etnograafilise täpsusega, on neis ometi valdav eriline puhtasaaremaalik hõng.

Endiselt koguneb seal külarahvas ühistööle, olgu need heinateo, laevapuude vedamise, ketramise või puulõhkumise talgud. Tüdrukud saevad, poisid lõhuvad, vanemad inimesed laovad pinusse. Tööle järgneb talgusupp ja seejärel tants. Kui noored lõbutsevad, istuvad küla vanemad mehed kambris ja ajavad oma kala- ning merejutte.

Omamoodi pidulikeks sündmusteks kujunevad poegade mereleaatmised ja vastuvõtmised. Selleks puhuks tehakse õlut ning kutsutakse kokku sõbrad ja tuttavad, s. o. peaaegu kogu küla. Isal ei ole kombeks lahkujale kätt anda — see oleks nagu poja kojupöördumise tagatiseks. Meresõidult tagasi tulles toob poeg kaasa välismaa tubakat ja pudeli kangemat märjukest. Seda käest kätte andes meenutavad vanad kalurid oma noorpõlve kaugeid sõite.

Rahvarohked ja lõbusad on pulmad. Üeldakse küll, et pulmakombed ei etenda enam nii suurt osa kui varasematel aegadel ja mõnikord minnakse hoopis vaikselt paari, kuid pulmanaljadel on siiski oma koht. Tee sulgemist okstega ja «passinõudmist» tuntakse Saaremaalgi. Väga levinud on valenoorpaar. Mälgu lugudes jääb mees meheks ja naine naiseks, valepruut aga ehitakse räimevõrgust loori ja kadakaokstest mirdipärjaga, valepeigmees pahupidi pööratud kasukaga, kuigi enamasti olid asjaosalised riietatud vastupidiselt sugudele. Kohal on ka «pastor» luua-võrudest prillidega.

Mitmel korral on juttu õlleteost, puhtast ja pühast tööst, mille juures ei tohtinud valjusti rääkida ega täie tallaga astuda, sest siis poleks õlu käima hakanud. Romaanis «Taeva palge all» teenib Kustas isalt pahase pilgu, sest ta naerab vanemate meeste tõsist toimetamist õllekeetmisel.

Saarlase söögilaud pole rikkalik. Kala ja kartulid, puder pärast sauna ning pulmadeks klimbisupp värskel lambalihaga. Leiba pole paljudes peredes mitte alati lauale panna. Endiselt süüakse ühisest kausist, ka pulmades, kuigi vahel laenatakse külast toidunõud. Mõni rannataat leiab, et sellisel võltsil hiilgusel pole mõtet: kokku tulevad tuttavad inimesed, kes nagunii teavad, mismoodi elatakse, sest «ega see taldrük tee sööki rammusamaks» («Taeva palge all»).

Traditsioonid on säilinud perekondlikeski suhetes. Isa on perekonnapea ja pere-meheõigused jäävad talle ka siis, kui täiskasvanud lapsed loovad oma perekonna.

Oma rannaromaanides on Mälk näidanud põhiliselt ühte perekonda, selle suhteid küllarahvaga on ainult möödaminnes puudutatud. Novellides leiame küllarahva vahel rohkem kokkupuuteid, nendest jääb kõlama vastastikuse abistamise seadus: «On kord juba surmahäda, siis randlased, kes tavalisti vähe laenavad üksteisele ja üksteiselt, sest häda ja puudus on alatiselt paigal ja pea igas majas, avavad korraka käed ja kõik läheb nii, nagu oleksid kõik seal rannas su omad vennad-õed.» («Õitsev meri».)

Mälgust kui perspektiivikast kirjanikust hakati rääkima sellest peale, kui ta välis aineistiku oma kodupaigast. Siis moodustasid tema teoste olustik ja tegelased orgaanilise terviku. Oma tegelaste kohta ütleb Mälk ise, et need on «poolelülised... nn. komplektiivsed tüübid [— —]. Tervest karjast rannainimestest võtan ma oma keskmise tüübi. Tavaline inimene ei anna ikka nagu täit mõõtu välja.»¹ Rannalugudesse on nagu võrdlemiseks toodud ka üksikuid sisemaa inimesi, kes randlaste kõrval mõjuvad väiklaste ja omakasupüüdlitena. Miks? Randlased pidasid mandrilt tulnukaid egoistideks, põhjendades seda nende piiratud silmaringiga; mandri-inimesed polnud enamasti oma kodukohast kaugemale saanud. Sellisele arvamusele võisid aluseks olla ka saarlastest kraavihallide kogemused, kes suviti mandril teenides said tunda kibedat sulaseelu. Rannalugudes on mandrilt tulnud üksnes episoodilisteks tegelasteks ja ühtegi lõpuni väljatöötatud karakterit nende hulgas pole.

Kui rannarahvast mõni satub halvale teele, nähakse selles linna «kerge elu» mõjusid. Koolitatud laste võõrdumine talutööst ja maaelust oli käesoleva sajandi esimeste kümnendite kirjanduses teiselgi tõsiseks probleemiks.

Kõige täisverelisemad on Mälgu teostes vanad randlased: Turja Laas «Õitsvas meres», Tuisu Jüri «Taeva palge all», Kipri Taavi «Heas sadamas», samuti novellide tegelased Pikasääre Sander («Mere annid»), Vabumaa Aadu («Aegunud õnn»), Särje Juhan («Tulepõletajad»). Tiidu Peeter («Elamise rahu») ja Surju Andres («Randlase surm») on küll nooremad, kuid ka juba perekonnapead ja oma suhtumistes-mõtlemistes vanade, tormides ja elumuredes sitkeiks muutunud kalurite sarnased.

Palju ühist on nende kaluritaatide minevikus ja olevikus. Suur osa elust on möödunud ilmameredel. Paljud läksid maailma rikastumise eesmärgiga, kuid tulid koju tagasi tühjade käte ja taskutega. Nii on ennegi elatud — raha oleks alati rohkem tarvis, kui teda on — arutatakse leplikult.

Mälgu vanad randlased ei näita maailmale seda, mida nad südames tunnevad. Vahel võib neid pidada ülearu karmideks ja tuimadeks. Ometi laseb nende seismine tugevus neil elu rasketel hetkedel üksi iseendas hakkama saada ja teiste toetamiseks veel naljasõnagi leida. Nii võtab Turja Laas pärast tulekahju, mis hävitas ta kodu, maja sütest piibutuld ja silmitseb merd, nagu poleks tema asigi. Ainult tugevam piibukiskumine või pikk mere ääres seismine, märkamata piibu kustumist, lasevad aimata ta «murede valulikkust».

Suuri sõnu ei tehta ka kaaslase abistamisel — see on enesestmõistetav. Koos viiakse vette ka nende perede võrgud, kus pole enam võrkude peremeest. Kipri

¹ «Looming» 1936, nr. 6, lk. 656.

Taavi ehitab leseks jäänud Jaaguõue Kristiinele koguni paadi. Teades, et naine keelduks niisugust abi vastu võtmast, kinnitab ta, et mees on talle töö eest juba ette tasunud.

Vargust rannas ei tunta, kuid kõike, mis jääb järele kuivale jooksunud laevadest, ollakse harjunud mere anniks pidama. Kui tulevad uued ajad ja uued seadused, peavad nad selle kraami kui võõra vara rannasõidulaevade agendi juurde viima. See käib randlaste igivana õigusemõistest vastu.

Tasapisi hakkab uus taatidenigi jõudma. Seni on merel ainult kogemustega läbi aetud, kuid nüüd peab Laas tunnistama: «Rumal õpib elukoolis, aga kes enne õppinud, sel jääb mitu nuhtlust nägemata.» («Õitsev meri».)

Rahutu elu maailmameredel on õpetanud vanu kalureid lugu pidama leplikust läbisaamisest ja rahust oma kodus. Et saada elamise rahu, lahku Peeter oma riiaka naise juurest («Elamise rahu»). Vabumaa Aadu loobub vaikselt ja nõudlikkuseteta elamise õnne nimel abielust Pihla Mariega («Aegunud õnn»).

Vanade kalurite suhu on Mälk pannud mõlgutusi elust ja inimestest. Mõistes, et elus sammuvad rõõm ja mure käsikäes, ei uputa ka kesised päevad neid musta muresse. «Kui on — aitäh! Kui ei ole — ka lepime,» on Taavi põhimõte («Hea sadam»). Oskust eluga rahul olla õpetab Laas ka noorematele: «Ega inimene pole tulnud siia maamuna otsa oma sisikonda täis ajama [— — —], kui on, siis sööme jälle [— — —]. Kui pole, mõtleme naeruse näoga, et oi, oli kena päev ning sai elatud...» («Õitsev meri».) Elu tuleb võtta niisugusena, nagu ta on, ja mõelda «rõõmustudes sellele halvale, mis sul ei ole olnud». («Kivine pesa».) See ongi Mälgu enese leplikkusele manitsev moraal, olgugi vanade kalurite elutarkuse keestas. Sotsiaalsete vastuolude teravnemist kirjanik päriselt märkamata jätta ei saanud, ent ta loomingus kajastub see vägagi põgusalt. Nii toob ta «Õitsva mere» tegelaste sekka jõuka Suureõue talu peremehe ja paneb Turja Laasi suhu sõnad, et rahad on seatud enam suurte meeste näppude järele. Randlaste sotsiaalse diferentseerimiseni Mälk siiski ei jõua. Tema käsitluses on rannarahvas üks ja ühtne pere.

Noorte randlaste puhul on kirjanik läbivalt rõhutanud, kui tugevasti on nende juured kodupinnases. Hannes («Taeva palge all») tuleb tagasi Tondiojalt, kus ta vahepeal koduväiks oli, sest maast-madalast raske meretööga harjunud mehele ei paku rahuldust nisupõldudel nokitsemine. Merel ollakse isade vääriksed, ei tule seal puudu jõust ega oskusest. Erandiks on vaid Vörke Villem («Taeva palge all»), kes hädaohus kaotab enesevalitsuse. Nagu kinnitamaks, et neil mail saavad elada ainult tugevad inimesed, laseb autor tal hukkuda.

Noorema generatsiooni sama rahulikult voolavasse ellu toovad konflikte peamiselt armulood. Suureõue Niida pärast saab Hannes noahoobi selga — lõõjaks on mees linnast. Nuga hakkab meestevahelisi suhteid õiendama ka Kalda Oskari käes («Meeste vahel»), kuid merelt kostev hädasignaal viib mõlemad Punase Risti päästepaadi mehed oma kohustusi täitma.

Vanu kalureid on Mälk kujutanud talle tuntud saaretaatide järgi, noored aga on tal rohkem kaasaja läbilõike-literatuuri laadis. Ka on noorte psüühika jäänud pinnaliseks, sundides nii mõnigi kord tegelast mõistma kirjaniku enda otsesõnalise hinnangu abil. Sellegipoolest on noorte mehekssaamine tema teostes huviga jälgitav.

Erilise soojusega kujutab Mälk kaluriemasid. Nad on vähese jutuga ja märkamatult toimetavad perenaised, kelle puudumist tuntakse alles siis, kui nad on elavate hulgast lahkunud ja majast soojuse ning helluse endaga kaasa viinud. Niisugune ema on «Õitsvas meres», romaanis «Taeva palge all» ja novellis «Meeste vahel». Nagu rõhutades selliste emade tüüpilisust, ei ole neile nimesidki antud. Midagi ei saa me teada nende noorusest, kuid pole kahtlust, et nendegi puhul peab paika sama hinnang, mille Mälgu hilisemas romaanis («Päike küla kohal») annab Tossu Juhan Jõe Anne kohta: «naine, nagu üks naine peab olema: paikas

katust ja lupjas korstnat ja sai ta ka mehega hakkama [— — —]. Ta ei ajanud meest taga, et mine nüüd ja kisu ja rabele ja too mulle ja kanna koju. Ta jooksis ise ja kandis ja tõi ning see tegi talle rohkem rõõmu, kui et talle endale oleks midagi pihku pistetud [— — —]. Ta ei laotanud oma häda nagu põlleriit alati teiste ette.»

Juhtub ka rannanaiste hulka torisejaid või egoiste, kuid siis selgub, et nemad polegi põlised rannaelanikud (Tiidu Tiina, Kipri Liisu) ega suuda seefõttu meeste töid-toimetusi õigesti mõista.

Kirjaniku sümpaatia pälvivad tagasihoidlikud ja töökad neiud: Taali («Õitsev meri»), Tooni («Taeva palge all»), Sessi («Hea sadam»). Nemad on vaikselt verrega, aga neil on «suure eluga süda». Elule nad jalgu ei jää ja teised tegelased muutuvad nendega suheldes paremaks. Eriti kehtib see peategelaste kohta, kes niisuguste neidudega leiavad oma õnne õitsva mere ääres ja taeva palge all.

Mälgu kõrgperioodi loomingu ei leidu enam ühegi tegelase puhul põhjalikku välimuse kirjeldust. Harilikult saame mõne detaili teada juba esimesel kohtumisel. Taavi on madalat kasvu, elavate silmadega, Särje Juhan kõhnade põskede, hallika habeme ja raskete kulmudega. Naistegelaste välimusele on rohkem tähelepanu osutatud. Autorile on iseloomulik mõningate detailide kordamine. «Õitsvas meres» on mitmel korral juttu Taali silmadest, «Taeva palge all» mainitakse Hilde erkpunaseid ja mänglevaid huuli, nõtket puusa ja sammu. Ainult üksiku juhtudel peatub autor tegelase välimusel pikemalt (Hannes ja Julli isa). Armastatumaks detailiks on käed; mõnikord saab käte põhjal teha oletusi tegelase kohta, keda veel ei tunnegi. Nii on paadimeister Taavi käed «soonelised, krobelsed, tõrvast ja värvist immutatud nahaga ja paaril küünel on haamrihoopidest või muudest lömastustest suured sinised laigud», Sessil on tugevad ja kiired käed, Taalil töökõva käsi, Niidal pehmed, konditud sõrmed, Laila omad väikesed ja tööst kõvad.

Tüdrukute iseloomustamisel meeldib Mälgul kasutada käredaid värve nende puhul, kelle väline veetlus esialgu pimestab noori kalureid ja ei lase märgata hingetühjust. Niidal on selliseks detailiks sarlakpunane siidpluus, Hilde kannab oranži siidpaela juuste ümber, punast siidkrepist pluusi ja punast siidrätikut. Sellega on vihjatud ka Niida ja Hilde parematele majanduslike tingimustele, sest Sessi on koolipeolgi katkiste kingade ja alt servast jätkatud kleidiga.

Jõukuse näitamiseks on muudki: kellel mootorpaat ja vedruvanker, kellel mitmed püüenised või kollaseks värvitud maja; Tondiojal on pehme kohendatud voodi, padjad «Maga rahu» kirjadega ja laiad puhtad linad. Taavi suhtumist asjadesse aga annavad edasi tema enda sõnad: «mina pole ühegi asja otsast kinni hoidnud, kui see just tahab käest ära minna. Ja nii siis läksid laevad ja rahad ja kõik!» («Hea sadam».) Harjunud kõike kergelt saama, on mõnigi tegelane (Suureõue Niida, Pihla Verner) kujunenud kergemeelseks. Nad suhtuvad kaasinimestessegi nagu esemetesse, mida võib soovi korral kõrvale heita või teisega asendada. Kipri Taavi, üks Mälgu teoste vastuolulisemaid ja meeldejäävamaid tegelasi, ei tunne erilist muret, kas kodus on süüa või ei, aga ta on kogu päeva rõõmus, kui Jaaguõue Kristiinell on hea saak, Taavi võib päevade viisi kodust ära olla ja purjutada, aga võib ka rahadega koju tulla. Ta ütleb ränki sõnu oma naise kohta, kuid hoolitseb haige Liisu eest hellalt. Taavi on nagu lestakala — valge ja tumeda poolega. Oma naise suust kuuleb ta pidevalt etteheiteid, mis jätavad ta väliselt rahulikuks, kuid «küllap tal endal näris mõni naise öeldud sõna kauemini südant, sest nagu ikka rahutuil puhkudel, läks ta nüüdki välja ja tõstis puutükke, lauaservi ja kola paadikuuris ning sepikoja ees — tarbetult ja sihitult, et ainult tõsta.» («Hea sadam».)

Esimesest tutvusest Taavi koduga jääb mulje, et peremees on usin paikaja. Paigatud on ka kogu ta elu. Taavi on teiste suhtes abivalmis ja hoolitsev, kuid pole suutnud õigel ajal omaenda elu korraldada. Ei suuda ta ka hiljem eesmärki leida,

haarab siit ja sealt ning lööb lõpuks käega. Tõeliselt endaks muutub Taavi alles siis, kui tal on täita mõni konkreetne ülesanne, olgu Jaaguõue paadi ehitamine või hädasolevale laevale appi sõudmine.

Taavi elu on läinud tõustes ja kukkudes. Ta mõistab ka ise, et on olnud rohkem plaanitseja kui plaanide teostaja. Kuid nagu ta igas olukorras püüab halva kõrval head leida, nii leiab ta endalegi õigustuse: «Kas kulutangi nii üsna tühja maakamarat, ehk ajan kellelegi teisele kuhugi jälgi ette või vahel lakku täis peaga õpetan, et vaata, ära niisugune ole. Jah, kui kord oled loodud, siis on vaja olnud.» Iseenda ja teiste juures hindab ta seda, kui raskuste pärast ei lasta tujul langeda.

Taavi kuju loomisel on Mälk õnnestunud sünteesinud tema karakteri välised ja seesmised avaldumisvormid, samuti kõnepruugi. Taavile iseloomulikes pikkades arutlustes avaneb tema omapärane mõttemaailm, muhe huumor ja mahlakas ütlemissviis.

Kuigi Mälk räägib oma teostes toreda murdekeelega saarlastest, on tema loomingu põhiliselt kirjakeelne. Nii autori kui ka tegelaste kõnes on küll tegevuskohti ja tegevusalasid märgitsevaid murdesõnu (vabeaed, mujapeenar, lautrid, murrud, kuivad, kihuraud jm.) ning Mälgule omast rahulikku jutustamislaadi elustavaid kohaliku koloriidiga võrdlusi, kuid otse murdekeelt leiame ainult «Rannajuttudes», kohati ka raamatus «Jutte lindudest». Küllap hakkas kirjanik murdekeele väärtust mõistma alles hiljem.

Karakteriseerijana ei ole Mälk tugev. Tema rannalugude tegelased on küll tüüpilised randlased, kuid eri teostes erinevad samasse põhitüüpi kuuluvad mehed-naised üksteisest vähe. Ja nagu korvamaks vajakajäävat, ütleb kirjanik sageli oma tegelaste karakteri kohta liiga palju ise ära.

Oma parima andis Mälk selle perioodi loomingus Särje Juhani karakteriga («Tulepõletajad»). Napisõnaline Juhan suudab järk-järgult enda vastu huvi tõsta. Esialgu öeldakse vaid, et ta on tulepõletaja. Seejärel saame teada, et siin rannas ei tahtnud kaua aega keegi seda ametit pidada, sest «see on paha pilk vanale randlasele, kui teised sõidavad [— — —] otse suurele Läänemerele [— — —], tema peab jääma kaldale.» Juhani kinnitus, et tal pole nagu isu enam kalur olla, ei anna veel selgust, sest paarist tema vihjest ja tundeavaldusest mõistame, et ta nii ei mõtle. Ta ei aita Mardivälja paati kaldale tõmmata, jälgib tigea pilguga tütre tütar Liiset koos Mardivälja Aadu pojaga, laseb Mardivälja paadi kalad seale anda.

Selguse toob üks tormine öö, mil Juhan on sõnades valmis isegi märgutuld teise kohta viima, et Mardivälja Riku tagasi ei tuleks. Siis seletab ta Liisele, miks see nii on. Kui latern vahepeal kustub, unustab Juhan eelneva ja kiirustab lõket süütama. Kostavad appihüüded. Juhan kogub end, jookseb paatide juurde ja sõuab merele, küsimata, kas ta jaksab aidata või mis tast endast saab. Tema vihavaenlane Aadu on vees, Juhan sirutab talle vastu abistava käe. Kaldale jõudnud, istuvad nad kõrvuti ahjupaistel. Pinge laheneb — vaenlased on leppinud. Juhan raiub tükkideks võrgud, mis ta tõepoolest oli võtnud (mitte varastanud, sest «pole mu võrgud mere jaoks, ärgu uhkustagu omadegagi»). Vaen oli alguse saanud sellest, et kunagi tormi ajal jäid Juhani mädade seliste pärast teiste võrgud merre, mispeale Mardivälja Aadu öelnud, et niisuguste võrkudega ei tasu merele minnagi teiste vara uputama, ning süüdistanud hiljem Juhani oma võrkude varguses.

«Tulepõletajad» on žanrikindla ülesehituse ja meisterlikult loodud karakteriga novell, kulminatsiooniks hetk, mil Juhan peab otsustama, kas toimida solvumisest suhu tulnud sõnade või randlaste eetika järgi. Võidab kohusetunne ja soov kaasinimesi aidata.

Sageli alustab Mälk romaane ja novelle looduspildiga. Tema teostes on meri nagu üks peategelastest, kes mõjustab teiste tegelaste elu ja iseloomu. Meri on tähunud vanad kalurid monumentaalseteks. Taavi annab inimestest ja merest kõneldes eelistuse viimasele, sest inimesed on igaüks isemoodi, neid on raske

tundma õppida. «Kuid meri — maailma algusest ikka nende randade vahel. Tead teda, et niisugune ta on. Seepärast temaga on parem kui inimestega.» «Oitsva mere» Hannes, kellest on saanud tondiojalane, tunneb, nagu oleks keegi surnud, kui ta ei kuule merekohinat.

Kuigi «Kivises pesas» on öeldud, et tööinimesel pole palju aega märgata oma ümbruse eluruttu ja hääli, ei ole kirjanik seda oma loomispraktikasse rakendanud. Kaugemalt tagasi tulles on kõigil tegelastel esimene käik mere äärde. Merele heidetakse hommikul esimene ja õhtul viimane pilk. Suur rõõm on nagu meri. Tähtsamate otsustegi tegemiseks vajatakse mere toetust. Keset päikeselist mereavarust, pea kohal suvine taevast, tunneb Taavi end õnnelikuna.

Kui Mälgu 30-ndate aastate rannaraamatutes jääb üle kõige kõlama elu-usk, siis pärast sõda kirjutatud romaanis «Päike küla kohal» on inimene nagu leheke tuules. Tegelase (Jõe Raki) oma tahe ei suuda midagi fataalse paratamatuse vastu. Ilmselt kajastab see ka muutust autori enda elus ja tõekspidamistes.

August Mälgu 30-ndate aastate teosed tõid «karget tuult ja värsket soolast mereõhku meie kirjanduse läpatanud kohvikusuitsu, maa- ning linnarahva argipäevasekelduste ning pühapäevarõõmude sekka», ütleb toleaeagne arvustaja.² Värskest mõjus esmajoones mandrerahvale uudne rannakeskkond. Nii olustiku kui ka karakterite kujutamises on tunda kirjaniku sooja, paiguti idealiseerivatki suhtumist. Autor on ise nagu üks tegelastest, kes elab samas rannakülas ja tunneb iga-külgselt oma kaasinimesi, kuid nendest võõrale rääkides pigistab mõnes kohas silma kinni. August Mälgu nende aastate looming on realistlik, kuid tema realismi kannab seesugune hoiak, mis pigistab silma kinni ka rannarahva sotsiaalsete vastuolude ees. Oma tegelaste parimaid jooni esile tõstes on kirjanik nagu rõhutanud, et niisugusteks on neid inimesi kasvatanud keskkond, kus pole kohta oma-kasupüüdlikkusel, teiste kulul elamisel ega alatusel.

² P. A m b u r, August Mälk: Taeva palge all. «Varamu» 1938, nr. 2, lk. 261.

„Vaeste-Patuste alev“ kui sotsiaalne romaan

August Jakobsoni sulest on ilmunud niihästi kaalukaid romaane kui ka novellikogusid ja näidendeid. Tema looming on käsitlemist leidnud paljudes kirjutistes. Suhteliselt vähem tähelepanu on viimastel aastakümnetel osutatud ta esimesele romaanile, mis omal ajal tõi avalikkuse ette meie töölisagulite elu. Mõningad «Vaeste-Patuste alevis» tõstatatud ühiskondliku elu küsimused ei ole oma aktuaalsust kaotanud tänapäevalgi, sellepärast väärneb teos uuesti lähemat käsitlemist. Alljärgnev kirjutis püüab valgustada mõningaid romaani endaga ja tema ümber toimunud mõttevahetustega seoses olevaid küsimusi.

**

Romaani tegevuspaiga valikul on kirjanikule eeskujuks olnud ta enda lapsepõlvkodu — Pärnu linna Rääma töölisalev —, kuhu ta vanemad tulid Pärnu-Jaagupi kihelkonnast 1899. aastal, varsti pärast abiellumist. August Jakobsoni isa Mihkel asus tööle teisel pool jõe rajatava Waldhofi paberi- ja tselluloosivabriku ehituse juures ning jäi ka pärast fabriku valmimist sinna töötama paberipressil. Selle fabriku asutamisega oli omakorda seotud Rääma alevi tekkimine ja ta elanike edaspidine teenistus. Ettevõtte ehitamine algas 1898. aastal, 1900. aasta lõpul lasti käiku esimene osa ja 1910. aastal oli tööliste arv jõudnud juba üle 3000. Enamik pärines ümberkaudsete valdade maakehivistust, kellele linnavalitsus müüs jõetagusel tühjal liivakaldal odavaid ehituskrunte. Varsti kerkis fabriku ümber terve hurtsikute linnaosa. Vihje fabriku asutamise ja alevi tekkimise vahel olevale seosele leidub ka romaanis, kus öeldakse: «Mis puutub Vaeste-Patuste alevi vanadusse, siis ei ulatunud ta tekkimispäevad kuigi kaugemale minevikku. Esimese alguse sai ta tollesama paberivabriku ehitamisega ühel aastal, mille hiiglasuured varemed (see fabrik purustati ilmasõja teisel aastal) mustasid praegu veel otse alevi kohal, teispool jõekaldal.» (VPA, I k., lk. 47—48.)* Fabrik hävis Esimese maailmasõja ajal 20. augustil 1915, kui linnas oli karta Saksa laevastiku dessanti. Hiljem teda enam uuesti üles ei ehitatud. Sellepärast jäi enamik Rääma alevi elanikest edaspidi viirelema kroonilisse tööpuudusesse. Viletsus suurenes veelgi 1920-ndate aastate alguses, kui sõjaaegses kitsikuses olid ära kulunud kõik varasemad säästud. Mitmetes linna tööstusettevõtetes maksti vaba tööjõu rohkuse tõttu tunduvalt madalamaid palku kui mujal. Nii teenisid töölised 1922. aastal Austeri korgivabrikus 50 marka päevas, Eiche tuletikuvabrikus 60—100 marka. Veel 1923. aastal, kui elukallidus oli tunduvalt tõusnud, maksti kompvetikuvabrikus naistöölistele 30—40 marka päevas, samal ajal maksis Pärnu turul sealihha 38 marka nael, või 100 marka nael ja piim 14,5 marka toop. 1924. aastal jäid paljud väikeettevõtted süveneva majanduskriisi tõttu seisma ja 1925. aasta jaanuaris oli linnas juba üle 800 registreeritud töötatöölise; tegelikult võis see arv mitu korda

* Siin ja edaspidi on viidatud 1927. aastal ilmunud esimese trüki järgi.

suurem olla, sest enamik töötuid end tööbörstil ei registreerinud. Olukorra leevendamiseks korraldati talviti linna ümbruses hädaabitöid, kus töötingimused olid rasked ja palgad äärmiselt madalad. Osalt põhjustas üldine viletsus ka moraalset allakäiku. Alevis lokkas joomine ja ulaelu. Seda kõike nägi August Jakobson, kes sel ajal õppis Pärnu linna Ühisgümnaasiumis. Koolis valitsesid üsna teravad kodanlusevastased meeolud ning ka Jakobson sattus vastuollu oma eesti keele õpetaja A. Rööbiga, kes pärast 1924. aasta detsembrisündmusi püüdis õhutada õpilaste hulgas hurraapatriootilist vaimustust.

Kohalike elanike meeheitliku olukorra nägemise ja loetud raamatute mõjul tekkis Jakobsonil kavatsus väljendada oma mõtteid romaani vormis. Konkreetsemat kuju hakkas see võtma 1925. aasta kevadel, mil ta ühele oma tuttavale kirjutas: «Kännuküla huppub porri ja sattu. Isegi rohelised orasepõllud on ähmased ning tuhmid, otsekui heidaks hall taevas neilegi osa oma nukrusest. Aga mis puutub veel meie kena küla veel kenamatesse majamürakatesse, siis võib neid julgesti võrrelda hoovinurka visat kalossiga, mille ääred juba närused ja mis peavad vett samahästi, kui hästi peab põhjata rahakott E. W. raudmargalisi. Aga kui kujutada ette, et igas sarnases kastilogus elab salk inimesi ja et need inimesed pea kõik elavad üle sarnaseid tragöödiad, milledele oleks tõesti võinud sügavasti ligi tunda, kui need tragöödiad oleks ainult trükitud raamatus, siis paneb tõesti pisut mõtlema.»¹

Kirjutamisega tegeles Jakobson peamiselt 1925. ja 1926. aastal, esitades käsikirja pärast mitmekordset ümbertöötamist 1927. aastal väljakuulutatud «Looduse» romaanivõistlusele. Kuna tal kirjutamise juures ei olnud kasutada kellegi nõuandeid, siis polnud tal ka suurt lootust auhinda saada. Selle kohta seletas ta hiljem: «Ega ma ei lootnud sealt midagi. Töö oli olemas, leidsin võimaluse, et saadan arvamise kuulamiseks näha komisjonile, mis oma koosseisus tundus minule väga solliidsena.»² Ometi juhtus ime. Žürii koosseisus A. Alle, A. Jürgenstein, Fr. Tuglas ja J. V. Veski, tunnistas «Vaeste-Patuste alevi» võistlusele saadetud 22 käsikirja hulgast ainsana esimese auhinna vääriliseks. Otsuse motiivide kohta kirjutas Fr. Tuglas: «Vaelt on keegi debüteerinud meie kirjanduses nii raskekaalulisena ja tõsiseltvõetavana kui August Jakobson, tulles «Looduse» esimesest romaanivõistlusest oma «Vaeste-patuste aleviga». Hoolimata Zola ilmetest mõjudest ja enda paiguti vesivõsulisest lopsakusest oli ta esimene annus ometi väärtuslik. Ta üllatas aktuaalse ainega, uudse sotsiaalse miljööga, eepiliselt tüseda sõnastusega. Kui need parteistkümmend võistlusromani, mis on järgnenud sellele teosele, jäävad tõenäoliselt ainult kirjanduslooliseks makulatuuriks, siis olen veendunud, et Jakobsoni romaan, eriti pärast mõnede kohtade tihendamist, püsib ka tulevikus arvessevõetava ja erilist huvi äratava teosena.»³

«Vaeste-Patuste aleviga» viis Jakobson lugejad seni võrdlemisi vähe tuntud ja vähe käsitletud keskkonda, kõige vaesema ja viletsama töölisalevi igapäevasesse ellu. Sündmustiku kandjaks saab tal Lüüenede perekond, laiemas plaanis kogu Vaeste-Patuste alev, nagu viitab romaanile pealkirjaga. Siin on joodik pereisa Andres Lüüne, tema naine Katariina, neiuna Ridle, ja selle vallaspoeg Aleksander Ridle; elurõõmus vabrikuplika Lilli oma pisikest õnne otsimas; alaealine nigela tervisega Arnu, kes on alati valmis teiste lõbuks löötspilli tõmbama ja enda lõbuks pudeli põhja vaatama, ning Lüüenede nooremad lapsed. On kujutatud ka nende lähemaid naabreid, kellel riist ja rumalatest sõnadest kunagi puudu ei tule. Vaeste-Patuste alevi elanikke tabavad küll rasked katsumused, kuid siiski ei kujuta kirjanik neid vaeste allaheitlike kannatajatena. Ka kõige väljapääsmatumas olukorras säilitavad nad vihase kangekaelsuse, on küll mõnikord ülevõimu

¹ A. Jakobson H. Jansonile 27. IV 1925. KM KO, F 171, M 32:2.

² «Päevaleht» 27. X 1927, nr. 293, lk. 7.

³ «Eesti Kirjandus» 1931, nr. 2, lk. 66.

ees sunnitud küüru tõmbuma, kuid parajal võimalusel valmis valusalt ja halasamatult lööma, nagu ilmneb romaani teises osas kaitseliidu peol ja rahva stiihilise ülestõusu stseenides, kus vähe teadlikudki tahavad viimase padrunini võidelda oma rõhujate vastu.

Tüüpilise vana töömehe saatust kujutab Andres Lüüne elukäik. Ta on vaevalt viie-kuueaastane, kui peab koos isaga ära minema mõisa kandikohalt. Pärast pikki rännuaastaid jäädakse peatuma Vaeste-Patuste alevis, kus isa leiab tööd paberivabriku ehitusel. Isa õnnetu surm sunnib Andrese varakult enda eest välja astuma. Ta käib päevast päeva valajana rauavabrikus tööl, kuid teenistus ei ole kunagi nii suur, et võiks mõelda oma perekonna loomisele. Lõpuks viib juhus ta kokku vanapoolse tüdruku Katariina Ridlega. Esialgu näib elu isegi helgemaks muutuvat, kuid koos lastega tulevad uued mured. Nende esimene poeg Kristjan läheb varakult raisku ja tapetakse kakkuses. Vanem tütar unistab töörahva paremast tulevikust, kuid areteeritakse ja mõistetakse kommunistina sunnitööle. Pärast seda hakkab Andres Lüüne ikka tihedamini viinaklaasist unustust otsima. Sama teed käib ka nooruke Arnu. Selle kohta, kuidas pojast nii varakult joodik sai, seletab ema: «Ah poiss või...? Ju ta mineval sügisel hakkas... Ja arvad, kes tedagi õpetas? — Ikka vanamees! Võttis poisi kõrtsi ligi, pakkus, noh, sühukese satika asi on ju teada... Purjusolemine on neile nagu uhkuseasi...» (VPA, I k., lk. 361.) Kui isa majanduskriisi süvenedes koos Arnuga rauavabrikust lahti saab, on ahastus majas. Külla polnud nende peres ennegi, kuid nüüd on nälg varuks. Mõneks ajaks õnnestub Andres Lüünel leida tööd ühisuse aidamehe abina, kuid keset talve öeldakse seegi koht üles. Asjatud on edaspidised käigud ühe vabrikuvärava tagant teise taha, sest vabade töökatte rohkus on muutnud peremehed nõudlikuks. Sadu kordi tuleb keskeas mehel kuulda ühtainsat, uneski meeles püsivat kurja sõna: vana! «Ja nii lonkis ta, nagu pea kõik ta endised töökaaslased, kes olid, nagu temagi, halliks läinud valamistöökohas, kuhu neid nüüd enam ei tarvitatud, mööda saeveskeid ja vabrikuid, — nälginud, väsinud, käed hooletult taskus ja silmis lootusetu hallus.» (VPA, II k., lk. 528.) Peale selle hakkasid perekonda tabama mitmesugused muud õnnetused. Kui ta siis veel luges ajalehest teadet kommunistina tagaetatava Aleksander Ridle areteerimisest, millele järgnes kogu nende perekonda mõnitav kirjutis, kaotas Andres Lüüne lõplikult pinna jalge alt, jõi maha kõik, mis kodus näppu hakkas. Oli jäänud ainult üks tee, hakata kogu ülejäänud perega vaestemaja poole astuma. Niisugune on eluaegse töömehe saatus. Kuigi ta klassiteadlikkus ei ole kunagi väga suur olnud, täidab teda pärast tütre sunnitööle saatmist püsiv viha rõhujate vastu. Isegi siis, kui näib, et ta on lõplikult löödud, hüüatab ta: «Alleksil on õigus! Maha, muud midagi! Jumala eest, kui ma noorem oleks, ma võtaks ja pooks üsna käte vahel mõne pursui-näraka üles!» (VPA, II k., lk. 588.)

Andres Lüüne naine Katariina öeldakse olevat juba noorest peast nii inetu olnud, et isegi selline vanapoiss, nagu oli Andres, talle lähenemist ei hābenenud. Kuid kui ta tüdrukut näpistada püüdis, sai ta nii tulise kõrvalopsu, et pidi seda kaua mäletama. Katariina Ridlel on oma traagika. Teda on ühe nõrkusetke eest lapsega õnnistatud ning nüüd ei lase ta endale naljalt kedagi lähedale. Juhus viib Andrese ja Kati siiski kokku ning tekib perekond, kes ei ole milleski suhtes halvem teistest Vaeste-Patuste alevi töölisperekondadest. Aja jooksul hakkab selguma Katariina Lüüne tublidus. Ta toimetab väsimatult hommikust õhtuni, muretseb suure pere igapäevase leiva eest, hoiab vaos ulakusele kalduvaid lapsi ja pehmeloomulist jeodikut meest. Tema lõputu hoole ja toimetamiseta ei oleks Lüüne elu mõeldav isegi senisel tasemel, sest palgad on pisikesed ja kulud suured. «See oli otse imestustäratav, missuguse märkamatuslega kadus raha majast. Hoiatada teda või hammastega, kisu teda tagasi kas või küüntega, — ikka veereb ta minema,» arutleb ema endamisi. (VPA, I k., lk. 290.) Kitsik elu muutub talumatuks, kui

kõik leivateenijad perekonnaliikmed üksteise järel töölt lahti saavad. Kätest kaob jõud, liikmetest endine väledus. Ta näeb, kuidas kõik hakkab lagunema ja allamäge kiskuma, kuid on võimetu selle vastu midagi ette võtma. Raske on joomisest tagasi hoida vanameest ja Arnut. Siis tuleb tal süles hoida poja laipa, vastu võtta metsiku mehe poolt vigaseks pekstud tütar koos pisikese lapsega, muretseda tagaetava vanema poja pärast ning taluda alandusi. Kuid ta ei murdu. Ka siis, kui perekonnas on kõik teised võitlemast loobunud, katsub ta almuste palumise hinnaga oma perel hinge sees hoida. Niisugusena muutub Katariina Lüüne sündmuste käigus üha sümpaatsemaks. Kirjanik pole temast võib-olla tahtnudki kangelast teha, kuid nii tuleb see tal välja.

Eriline koht on romaanis antud Katariina Lüüne väljaspool abielu sündinud pojale Aleksander Ridlele. Tema tagasitulekuga Vaeste-Patuste alevisse romaani sündmustik õigupoolest algab ja tema surmaga lõpeb. Tema suu läbi on väljendatud ka enamik teose ühiskonnakriitilisi tõekspidamisi. Seejuures on Ridlet kujutatud väga vastuolulise ja lõhestatud hingega inimesena, kelle kirjanduslikke eelkäijaid on otsitud koguni Dostojevski tegelaste hulgast. Ühelt poolt on Ridle joodik, kellele miski pole püha, teiselt poolt maailmaparandaja, kes ideede nimel on valmis hülgama isikliku heaolu. Ühelt poolt mõistuseinimene, kes teadlikult eitab tunnete apelleerimist ja romantikat, teiselt poolt oma kirgedes ja pärilike pahede mängukann, kellel enesedistsipliin peaaegu puudub. Inimestevahelistes suhetes tunnistab Ridle valitsevaks julma olemusvõitluse, üksikisiku elusaatuse kujunemise aluseks peab ta pärvust ja ümbrust, armuvahekordade aluseks looduslikku sugutungi.

Teataval määral huvitavam on Ridle revolutsionäärina, kuid ka siin löövad läbi lihtsustavad mõtteskeemid ja XIX sajandi vene kirjanduse lugemisel omandatud narodniklikud ideed. Ridle taotleb vabadust rõhutada kehvikutele, kuid arvab, et töölisi ja muid vaeseid inimesi ei tule mitte kohe õhutada revolutsioonile, vaid enne harida ja kasvatada. Tema programmi põhitõdesid on: «Meie, haritlased, segame end tööliste hulka, sulame nendega ühte, ei lange aga mitte nende tasapinnale, vaid katsume neid tõsta pikkamisi tasapinnale, millel asume ise. Me peame püüdma avada nende silmi iga nähtuse vastu, peame püüdma muuta tugevaks nende loomupärast kriitikameelt.» (VPA, II k., lk. 421.) Selle programmi ellurakendamiseks kavatseb Ridle kasutada tuhandeid noori, kes iga aastal peavad pärast keskkooli lõpetamist paremate kohtade puudumise tõttu minema lihttööliseks vabrikutesse ja saeveskitesse. Seal kaotavad nad õige varsti koolis omandatud illusioonid ja muutuvad klassiteadlikeks võitlejateks, kes on võimelised tegutsema laiade töölismasside juhtijatena ja kasvatajatena. On vihjatud ka Ridle varasematele suhetele põrandaaluste kommunistidega, kuid romaani tegevuse käigus ei ole tal nendega enam peaaegu midagi ühist. Nagu ta ise seletab, on tüli tema ja nende vahel tekkinud selletõttu, et ta nende ridadesse kuuludes hakkas arendama rahvusliku partei loomise ideed. Nüüd on lõhe läinud juba nii suureks, et Ridle seab oma vaated kommunistide omadele risti vastu. Endiste seltsimeestega kavatseb ta suhteid uuendada vaid selleks, et lõhestada tööliikumist seestpoolt: «... lähen jälle nende ridadesse ja taon nende organisatsiooni kiilu. Sääli on palju sarnaseid «tagurlasi», kes pooldavad minu mõtteid. Ja siis — korraldame terve värgi ümber juurtest kuni ladvani.» (VPA, II k., lk. 424.) Osalt on niisuguste mõttekäikude aluseks olnud kirjaniku enda tähelepanekud kaasaegsest poliitilisest olukorrast. Nimelt järgnes 1924. aasta detsembrisündmustele mõõn tööliikumises ja lüüasaamise meeleolud vähema teadlikkusega tööliste hulgas. Sel pinnal püüdsid oma ideid levitada mitmesugused maailmaparandajad.

Noor kirjanik on elunähtusi teravpilguliselt jälginud, kuid ei ole suutnud neist üle olla ja omapoolset õiget hinnangut anda. Jakobson on siiski mõistnud Ridle

vaadete ja püüdluste juurtetust. Ka kõige paremini kavatsetud ettevõtmisi tabab nurjumine, ohjeldamatud eluviisid põletavad enneaegu läbi pärlilikult nõrga närvisüsteemi ning järgneb paratamatu krahh. Romaani lõpus tuleb Ridle ootamatult koju tagasi, kaotab mõistuse ja poob end üles alevitaguses noores männikus.

Palju tähelepanu on pööranud Jakobson Vaeste-Patuste alevi igapäevasele elule, toonud sellest iseloomulikke olustikulisi detaile ja inimtüüpe (nagu lõbuhimulised Matvei tüdrukud, lodevate elukommetega noor abielunaine Vitjagini Anna, sadistlik vana Võsa ning paljud teised). Eriti hästi on õnnestunud raske töö kujutamine turbarabas. Hirmsa töö eest maksti ainult sandikopikaid, ja kui sedagi tasu veel vähendada taheti, puhkes streik. Ent töömeestel jätkus julgust vaid senikauaks, kui neil oma nõudmistega tuli peremeeste ette minna. Siis hakkas üks ja teine ära pudenema ning ülejäänud nõustusid kõigea, mis neile ette pandi. Ridle kui eestvedaja jäi täiesti üksi ja taipas alles siis õieti, missuguse raske ülesande ta oli endale võtnud.

Mõnikord tabasid seda maharõhutute ühiskonda äkilised vapustused, mil aastate jooksul kogunenud viha korraga välja purskus. Niisugune plahvatus tekkis kohalikus pargis poolpurjus rahvahulga ja relvastatud kaitseliitlaste vahel. Mõni päev hiljem, kui kokkupõrke ohvreid maeti, hakkasid matuserongist kostma «Internatsionaali» helid ja kuuldus vihaseid hüüdeid:

«Maha... maha... maha kaitseliitlased... maha... maha!»

«Maha timukate vabariik!» (VPA, II k., lk. 622.)

Linnas puhkesid tulekahjud, mitmelt poolt oli kuulda laskmist; sõjaväe ja töölissalkade vahel löödi ägedaid lahinguid. Viimastega ühinesid stiihiliselt mitmed Vaeste-Patuste alevi elanikud.

Romaanile väljendusvormi otsides ei rahuldanud Jakobsoni seni meie kirjanduses valitsenud voolud ja suunad, isegi mitte Kivika ja Metsanurga poolt viljel-dav uusrealism. Selle kohta kirjutab ta otse enne «Vaeste-Patuste alevi» kirjutamisele asumist: «Kes valitseb meie nn. Eesti kirjanduses? Küla ehk linna-Hamlet — Taavet Soovere. Samuti olen leidnud terveid inimesi vene kirjanduses kaudis vähe. Mistarvis siis nii? Kas on siis elus tõesti valitsev saamatu maapoiss või kohmetu poolintelikent, kes ei saa kunagi edasi ainult sel lihtsal põhjusel et — tal pole tarvilikku energiat.»⁴ Ta püüdis leida niisugust vormi, mis kõige paremini laseks edasi anda seda karmi ja julma tõelust, millest ta rääkida tahtis. Lõpuks tundus talle kõige sobivam naturalistlik laad, kuna Zolal oli selle kaudu õnnestunud «Sõekaevurites» ja «Lõksus» peegeldada tööliste hulgas tärkama hakkavaid revolutsioonilisi meeleolusid ja kujutada talumatuid tingimusi, milles pidid elama tööinimesed. Nende mõjutuste kohta on Jakobson hiljem ise öelnud: «Tekkis tarve kirjutada, jõhkralt ja tõetruult jutustada inimestele jõhkralt, kerjuslikust elust enda ümber, joomisest ja kaklustest. 1925. aastal hakkasin hiljuti loetud E. Zola romaani «Sõekaevurid» mõju all kirjutama romaani. Tegin seda algul päeviku kujul, hiljem läksin üle romaanivormile.»⁵ Naturalismi on «Vaeste-Patuste alevile» ette heidetud pärast teose ilmumist veel hiljemgi, kuid kõrvuti selle meetodi puudustega tulevad esile ka pahesid paljastav paatos ja tõearmas-tus, mille kohta A. Lunatšarski on öelnud: «Kui kõneldakse Zolast ja tema naturalismist, siis langetakse sageli eksitusse: öeldakse, et ta jõudis naturalismi äärmustesse tegelikkuse fikseerimise ja kunstilise vaistu puudumise mõttes, öeldakse ka, et ta mõistis naturalismi all prügikasti, räpast voodit jne.

Neis süüdistustes ei ole sõnakestki tõtt. Noor Anatole France astus Zola vastu välja vaenuliku artikliga, kus esitas samu süüdistusi. Kuid hiljem imetles ja

⁴ A. Jakobson H. Jansonile 15. XII 1924. KM KO, F 171, M 32:2.

⁵ L. Toom, August Jakobsoni loominguline tee. «Looming» 1954, nr. 9, lk. 1125.

austas ta Zolad (tõsi küll, selleni jõudis ta väljapaistva sotsiaalse kangelasteo mõjul, mille Zola sooritas Dreyfusi protsessi ajal). Hinnates ümber oma seniseid tööekspidamisi, tõrjus ta süüdistusi pornograafias ning väitis, et ka neil lehekülgedel, kus kujutatakse lihaliikku armastust, jääb Zola ikka tähelepanelikuks sotsioloogiks ja elutõe õpetajaks.»⁶ Seesama kehtib suurelt osalt ka A. Jakobsoni ja tema esimese romaani kohta, milles Zola mõjud on tõepoolest kõige enam märgatavad. «Söekaevurite» ja «Vaeste-Patuste alevi» kõrvutaval lugemisel torkab silma kokkulangevusi nii üldises ideelises hoiakus kui ka üksikutes stseenides ja motiivides, näiteks sündmustiku hargnemine põhiliselt ühe perekonna raames, aga laiemas plaanis ühtlasi terves asulas, mitmed streigi- ja mässustseenid, mitmed ilmsed paralleelid Etienne Lautier' ja Aleksander Ridle tegevuses jne. Zolalt on pärit ka üldistused pärilikkuse ja ümbruse otsustava mõju kohta. Näiteks Lüü-nede elusaatuse kujundamisel rõhutatakse ühe olulise tegurina päritavat alkoholismi. Laiemas plaanis on tähtsal kohal miljöö otsustav mõju kogu alevi elanikele. Romaanis öeldakse: «On olemas ainult kaks peapõhjust: pärvitus ja ümbrus. Kuigi ehk mõnel juhtub veri täiesti terve olema, kuid sattugu ta ainult niisugusse ümbrusse, nagu meie Vaeste-Patuste alevgi, ja ta saatus on otsustatud.» (VPA, I k., lk. 123.) Seda laadi kergekäelised üldistused on romaani ideelise nõrkuse üheks põhjuseks. Nii nagu Zolal ei olnud teaduslikult põhjendatud pärilikkusteooriat, millele oma väidetes toetuda, nii ei olnud seda ka Jakobsonil. Noore inimesena tegi ta kergelt suuri üldistusi ja uskus, et on avastanud vormeli, millega võib seletada ja põhjendada paljusid keerukaid ühiskondlikke nähtusi. Kõik see andis R. Sirgele alust väita ühes erakirjas: «Ainult niipalju veel, et lugedes «Germinali» leidsin nii palju kokkusattumusi Jakiga, et otse häbi hakkas vahest omagi häädest sõnust, mis ütlesin «V-pt alevi» kohta — tundub nii, et Jak. otse on oma «Vpt — ali» kirjutades lehitsenud toda ja kannud üle vastavaid stsene ja miljöösid.»⁷

Kuid Jakobson ei piirdu oma esikromaanis Zola eeskujudele toetumisega. Ta on «Söekaevuritest» põhiliselt omandanud siiski vaid üldise käsitlusmeetodi, mida tingis ilmne sarnasus kahe kujutatava keskkonna vahel ja see, et Zola suutis oma romaanis anda töölisolustiku kujutamise suure üldistuse. Lähemal süvenemisel tulevad esile mitmed olulised erinevused ja Jakobsoni kirjanikunatuuri omapära. Mõnes suhtes võib ta olla isegi sugestiivsem kui Zola, kuigi laiemate üldistuste tegemisel ei küüni oma vähete elukogemuste tõttu «Söekaevurite» tasemeni. Tal on kontakt kujutatava olustikuga vahetum, elav kõnekeel annab palju juurde värvikatele piltidele. Näit. Lüüne tüdruktart Lillit kujutatakse pruunisilmse lopsakate vormidega meeldiva noore tüdrukuna, kuid oma keskkonnaga seostub ta orgaaniliselt ikkagi alles siis, kui ta emale käratab: «Noh, ma ei tea, kas sul lõugu pääs põle või! Annab tulikuuma teed!» (VPA, I k., lk. 19.) Paremini kui pikad kirjeldused annab Vitjagini Anna laiska olemist edasi tema mehe ainus vihaga öeldud lause: «Sa oled juba sellest alatiseast voodis pöörlemisest nii sitkeks läinud, et siga kah oma kihvadega sulle vastu ei saaks!» (VPA, I k., lk. 35.)

Õnnestumistest hoolimata leidub romaanis ka olulisi sisulisi ja vormilisi puudusi. On juba varem vihjatud ideelisele ebaküpsusele ja pärilikkuse ning miljöö mõju ületähtsustamisele. Selle kõrval täheldame alevielanike madala vaimse taseme ja vähese klassiteadlikkuse liigset rõhutamist ja primitiivsust karakterite kujundamisel. Rahvaliku kõnepruugi edasiandmisel on niisugused ütlemlised mitmes kohas muutunud lihtsalt ropendamise registreerimiseks. Äärmiste piirideni on mindud ka mõnedes seksuaalseid suhteid käsitlevates stseenides, eriti Ridle taltsutamatause kujutamisel. Üldse kaldub autor liialdama jõhkruuse, roppuse, mustuse ja muude võigaste detailidega. Kuna hüperboliseerimine näib olevat üks

⁶ A. В. Луначарский, Собр. соч., т. 4. Москва, 1964, lk. 320—321.

⁷ R. Sirge A. Roosele 6. II 1928. KM KO, Reg. 1965/1.

tema eelistatud kujundamisvõtteid, siis leidub ka niisuguseid üldistusi: «Peaaegu kõik vallalised jagunesid kaheks, sedamööda, kumma sugupoole liikmed nad olid, — libud ja joomarid. Ja mitte ainult vallalised, vaid ka kaunis suur protsent perekonnainimestest.» (VPA, I k., lk. 44.) Või ilmne ülepakkumine vana Lüüne hommikuse ärkamise stseenis: «Poiss üles!» ütles ta nohisedes ning lõi rätikutega vastu voodi sammast, et pörutada neist välja öö jooksul voltidesse kogunenud prussakaid ja lutikaid. Ja et neid elukaid võimatu palju oli, täitsid nad varsti porihalli põranda otsekui liikuvate punktidega.» (VPA, I k., lk. 79—80.)

Üheks olulisemaks vormiliseks puuduseks on mitmete stseenide venitatus, toormaterjali kokkukuhjumine. Kui esimeses köites see nii teravalt silma ei torka, sest lugeja tähelepanu köidab keskkonna elav kujutamine, uudsed tegelastüübid, lopsakas alevikeel, autori naturalistlik avameelsus jne., siis teises köites, kus olustikulises osas on vähe uut juurde pakkuda, hakkab häirima üksikute stseenide pikkus, ammutunud asjaolude kordamine, juhuslike irdosade sissetoomine, mis romaani sündmustiku ja ideelise arengu seisukohalt on üleliigsed, ning autoripoolsed üleseletamised üpris lamedas ajalehekeeles. Seejuures tekib küll teatav kumulatiivsuse efekt, mille tõttu mõned sotsiaalsed nähtused eriti rõhuvalt mõjuvad ja kauaks meelde jäävad, kuid tihti toimub see maitse ja mõõdu-tunde arvel. Paljud peatükid ja alaosad oleksid võinud lihtsalt ära jääda. Kuid vaevalt oli autor oma tolleaegsel tasemel võimeline midagi teisiti tegema. Vaatamata puudustele kujunes romaani üldmulje ikkagi positiivseks, kirjandusele oli avastatud uudne aineala ning toodud avalikkuse ette ühiskonna kui terviku seisukohalt väga olulisi sotsiaalseid probleeme.

Harva on mõne kirjandusteose ümber tekkinud nii elavat poleemikat, kui sündis pärast «Vaeste-Patuste alevi» ilmumist. Osalt oli see seletatav kirjastuse reklaamiga, kuid enamiku sõnavõtte, mille autoriteks olid meie silmapaistvamad kirjanikud ja kriitikud, tingis siiski teose probleemide aktuaalsus ja autori andekus nende esitamisel. Mitmed arvustajad hindasidki kõigepealt romaani teravat probleemiasetust. Marta Sillaots kirjutas: ««Vaeste-Patuste alevi» elanikkude elul pole mingit mõtet, nende olemasolu on lepitamatuks etteheitaks inimõigusi, inimlikku õiglust suus kandvale ühiskonnale: ei saa juttu olla õigustest ja õiglusest, kui sääraustes tingimustes elab inimesi, sünnib ja kasvab lapsi.»⁸ Mõistetav oli R. Sirge vaimustatud sõnavõtt⁹, sest ta ise pärines kehvast töölisperekonnast, oli suurema osa oma elust veetnud umbes samasuguses keskkonnas, mida kujutati «Vaeste-Patuste alevis», ning kirjutas romaani oma mälestuste põhjal Tartu linna aguliproletariaadi elust suurte revolutsiooniliste sündmuste taustal. Kuid sügavat mõju avaldas Jakobsoni esikromaan ka konservatiivsema hoiakuga vanema põlve prosaistile Jakob Mändmetsale: «Aga ometi, tähendatud töö mõju on kõigist puudustest hoolimata suur. Enam veel, ta on küllalt niivõrd mõjuv, et meie lugedes neid puudusi ei märkagi, vaid sellega päri jääme, et kogu romaan haarab niivõrd laiapiirkonnaliselt, mida tal vahest vajagi ei oleks.»¹⁰ Teose problemaatika juurde tuleb veelgi konkreetsemalt A. Kivikas, öeldes selle sotsiaalse külje kohta: «See on appihüüd, meeleheitlik kisendus praeguse ilmakorra vastu, sest kõik see madalus ja alatus, viletsus ja orjaverelikkus on kodanlise korra ja rusikadistsipliini saavutis, selle loomaaed, selle jätis. Nii mõnegi kukrumehes harja ajab see teos punaseks ja veniva ilmavaatega liberaali haleduspisaraid vesistama.»¹¹

Vastasleeri reageeringud ei lasknudki end kaua oodata. Nii pani kaitseliidu tegelane V. Neggo A. Jakobsonile süüks omariikluse õonestamist ning väitis, et

⁸ «Eesti Kirjandus» 1927, nr. 12, lk. 668.

⁹ «Eesti Naine» 1927, nr. 12, lk. 280.

¹⁰ «Päevaleht» 6. XI 1927, nr. 303, lk. 5.

¹¹ «Looming» 1927, nr. 9, lk. 871.

«Vaeste-Patuste alev» olevat «katk meie rahva hingele, eriti aga meie kasvavale põlvele».¹² Kirjamees Olaf Rood [G. Naelapea] loeb teose suurimaks puuduseks varjamatut kodanlusevastast tendentsi: «Siiski vilksatavad teoses niisugused laused, autori enese mõttemõlgutused, nagu: «Lihav mees kukkus otseti üle ponksikasti, pritsis kollaseksvõõbatud põranda üle oma kallistest toitudest väärtuslikuks muudetud verega ning rögises ja rõhkis nagu siga, keda tapetakse» (lk. 628).

See on kodanlust vihkav lause. Leidub rohkesti teisigi sääraseid väljendusi, kus autor pole suutnud jääda rahulikuks.»¹³

Kuid avaldati ka hoopis vastupidiseid arvamusi. Nii väitis Jaan Kärner: «Kuid nagu sageli viha küll ühest küljest annab tõuget suurteks tegudeks, nii hävitab see teisest küljest inimeses objektiivsuse-tunde, millisel juhul tulemuseks on välisilma nähtuste käsitamisel mitte enam «lihtne fotograafiline pilt», vaid mingi viril kajastus kõveras peeglis.» Ning samas veidi edasi: «Kõik need Lüüned ja Ridled, Matveid ja Võsad, Vitjaginid ja Kiisad on viletsad degenerandid, kes esindavad sama vähe eesti töölistkonda kui nende keskelt võrsunud kommunistid meie tõelisi kommuniste.»¹⁴ Umbes samasuguseid mõtteid, kuid veelgi teravamal ja rangemal kujul arendas H. Pöögelmann oma Leningradi «Leekides» ilmunud arvustuses.¹⁵ Niisugusel lähenemisel ei arvestatud teose poleemilist probleemiasetust, Jakobsoni veel väheseid kirjanduslikke kogemusi ning seda, et Ridlet ei olnudki kujutatud kommunistina, vaid utopistina, kelle taotluste läbikukkumine ilmneb küllalt selgesti juba romaani lehekülgedel.

Tunduvalt tasakaalukamad on E. Hubeli järeldused: «Hoolimata kõigist puudustist, mis esikteose juures niihästi kui paratamatud, ei või «Vaeste-patuste alevi» kirjanduslikku väärtust salata. Temas on esimest korda esindatud, kuigi ühekülselt ja liialdustega, meie töölislalevi elu iseseisva riikluse ajal, ja sellega on meie kirjandusliku ainekogu piirkonda laiendatud, meie kirjanduslike kujude kogu rikastatud.»¹⁶

Nõukogude Eesti kriitikas mindi «Vaeste-Patuste alevist» kui kirjaniku «nooruseksimusest» tükil ajal vaid nimetamisi mööda. Alles 1954. aastal andis Liidia Toom ka sellele Jakobsoni teosele enam-vähem õiglase hinnangu, öeldes: «Vaatamata kõigile teose ideeliste ja kunstilistele puudustele, mis praegu on selgesti nähtavad — stiihilisus, naturalism, Zolalt võetud pärilikkuseteguri ülehindamine —, etendas A. Jakobsoni esimene romaan silmapaistvat osa eesti kirjanduse arenemises, tugevdades selle demokraatlikke ja realistlikke elemente.»¹⁷ Hiljem, A. Jakobsoni valitud teoste väljaandmist käsitledes, on «Vaeste-Patuste alevit» põhjalikumalt analüüsinud P. Kuusberg, kes jõudis järgmisele järeldusele: ««Vaeste-Patuste alev» pole paljas elu pealispinna fotografeering, vaid autor katsub ka elunähtuste põhjusi avada. Veel rohkem — autor protesteerib kogu oma teosega selle vastu, et inimesed peavad nii virelema, säärases mustuses ja pahedepõrgus elama. Tõsi, teoses on rohkesti ebaolulisi stseene, mõndagi tüüpilist ei ole osatud näha ega tõetruult kujutada (näit. revolutsiooniline töölisliikumine), autor ülehindab bioloogiliste tegurite mõju (pärivus!) — ja kõike seda pole põhjust Jakobsoni hindamisel kõrvale jätta.»¹⁸ Romaani A. Jakobsoni kui kirjaniku üldise arengu seisukohalt hinnates ütleb R. Sirge: ««Vaeste-Patuste alevis» avaldus hoobilt kogu Jakobsoni kirjanikuolemus — tema elutunnetus, ütlemissuunne, stiil ja lähte-

¹² «Kaitse Kodu!» 1928, nr. 1, lk. 2.

¹³ «Postimees» 24. XI 1927, nr. 320, lk. 4.

¹⁴ «Looming» 1928, nr. 4, lk. 334.

¹⁵ «Leegid» 1928, nr. 1, lk. 7—11.

¹⁶ «Looming» 1927, nr. 10, lk. 957.

¹⁷ «Looming» 1954, nr. 9, lk. 1126.

¹⁸ «Looming» 1958, nr. 7, lk. 1095.

nurk. Need ei ole hiljem kuigivõrra muutunud, ka kolme-neljakümnenda teose puhul jääb Jakobson põhiliselt «Vaeste-patuste» Jakobsoniks. Muidugi, kõik on peenenenud, täienenud, saab pretsiissemalt nähtavaks. Aga on oma põhiolemuselt sama.»¹⁹ Selles väites on palju tõtt. Kui August Jakobsoni ulatusliku loomingu lähemalt tutvuda, siis kerkivad aeg-ajalt ikka ja jälle esile needsamad ideed, motiivid, tegelastüübid ning isegi olustikulised detailid, millega võis esmakordselt kohtuda «Vaeste-Patuste alevis». Pole vist teist eesti kirjanikku, kelle hilisemasse loominguusse tema esikteos nii sügavaid ja püsivaid jälgi oleks jätanud. Sellepärast on Jakobsoni kirjanikuloomuse mõistmiseks tingimata vajalik tutvuda «Vaeste-Patuste aleviga», ning jääb ainult kahetseda, et see romaan kõige muu kõrval kättesaadav ei ole. Rääkimata muidugi sellest, et selle romaani sotsiaalsel olustikul oleks mõndagi öelda noorema põlvkonna lugejatele, kes on hoopis teistsugustes oludes kasvanud.

---

¹⁹ «Looming» 1964, nr. 9, lk. 1426.

Varatargast interpretatsioonilõbust

illine poleks ka seltskond, kui kaua ei tuntaks üksteist, meelde jääb ja muljet avaldab ikkagi see, kes mõne sündmuse, nähtuse või ka meeleolu lühidalt kokku võtab (sõnas või lauses), hinnanguliselt interpreteerib või üldistada püüab. Eeldab see muidugi nii analüüsi- kui ka sünteesivõimet. Ei arutletagi pikemalt, kas selline oskus ka sügavaid teadmisi eeldab, algallikate tundmisi, või piisab refereeringutest, teiste ja kolmandate isikute tõdede oskuslikust kasutamisest. Tavaks on arvata, et tõlgendada oskab elatanud, kogenud inimene, kes teeb seda nagu muuseas. Mind sundis sulge haarama aga see, et mineaalsed (kolmekümneaastased) ja isegi nooremad tunduvad hoopis agaramate tõlgendajatena kui vanem põlvkond. Mille kohta poleks meil oma arvamust, seisukohta? Kõige kohta. Aga milline ta on? — Varatark. Kas omal algatusel või juhuse tõttu satume televisiooni või pressi kätte. Meilt küsitakse, me peame vastama, et mitte sotsiaalselt infantiilsena näida. Ikka küsitakse, mis me sellest või teisest asjast arvame, ei lastagi mõelda (pole lastud), kas oleme ka kogenud seda või teist sündmust küllalt sügavalt, küllalt ausalt. Olin kaks nädalat välismaal, kapitalistlikus riigis, käisin muuseumides, kirikutes, kohtusin kaks korda noorsoo esindajatega ja tagasi jõudes teen ma peaaegu kõige kohta ülevaate, rea tõlgendusi. Teen ka prognoose. Ikka tõlgendan. Häbi on vastata kas subjektiivselt siiralt või öelda, et olin välismaal selleks liiga vähe aega, et sündmusei omal nahal kogeda.

On ka nii, et noor filosoof tõlgendab kogu filosoofia ajalugu, leiab iga filosoofi kohta sobiva kokkuvõtliku sõna, paneb ta kindlasse laht-risse, tundub, et ta on materjalist üle. Selgub aga, et olles rääkinud Kierkegaardi mõjust psühhoanalüütik Jungile, ei olnud ta lugenud suure taani mõtleja ühtegi teost. Ülikooli raamatukogust ei saanud, Tartus ei olevat inimest, kellel just seda raamatut oleks, mis enamiku (?) arvates olevat kõige suuremas suguluses Jungi analüütilise psühholoogiaga, et ka Leningradi raamatukogudes polevat Kierkegaardi saksa-keelseid teoseid, ainult taanikeelsed, seda keelt ta ei oska. Tellis küll Moskvast mikrofilmi, kuid pole seda veel kätte saanud. Poleks midagi halba, kui ta oleks öelnud, et Kierkegaardil oli Jungile mõju. Ei, oli halb mõju, kahjulik, kui tahate, Jung oli peaaegu plagiaator.

Räägime informatsiooniuputusest. Kas ikka on mingit uputust? Ja kui on, siis missugune on see informatsioon? Informatsioon on just selline, mis lausa nõuab interpretatsiooni. Aeg kihutab taga, algmaterjalid kaotavad igasuguse tähtsuse, isiklikul kogemusel pole mingit väärtust, süvendatud teadmistega inimene mõjub veidralt nagu vana mööbel uues korteris.

Psühholoogia, patopsühholoogia ja sotsiaalpsühholoogia kannatavad just selle all, et võimust on võtnud üldistamisele pretendeerivad mõisted, mis on juba nagu asjad omaette ja mida kasutatakse hoopis teiste (või teisejärguliste) tõdede väljendamiseks. Jah, kuid mille nimel? Ikka ainult sellepärast, et nähtusi tõlgendada. Ärgem nimetagem neist ühtegi, kuid paljud on saanud samaväärseteks sõnadega nagu tore, üldse, kummaline, hiilgav, hämmastav, jne. Ilma nendeta ei saavat läbi, et teise või kolmanda inimesega suhelda, olevat vaja mõistetavaid termineid. Nii vaidleb vastu iga psühholoog või psühhiaater ja teeb seda koduses ringis edukalt, tõlgendab nähtusi, sümptoome, sündroome oivaliselt, oraatorlikult. Niipea aga, kui ta peab esinema mõnes teises keeles, välismaa kolleegidele, on ta hädas, kadunud on interpretatsioonikergus ja -julgeus. Ta nagu aimab, et räägib mööda, et teised ei saa temast aru. Mitte halva võõrkeeleskuse pärast, vaid et ta esimest korda kogeb, et ta ei tea õieti, ei oska lihtsate sõnadega (kirjeldavalt) edasi anda seda, mida ta kodus ühe sõnaga või poole lausega kiiresti tegi. Iga asja ei saagi ega jõuagi isiklikult kogeda, iga tundmust ei suuda inimene lõpuni mõelda, kuid pole ka palju mõisteid, mida oleks hädavajalik endale esmalt segaseks ajada, et sel teel nad uuesti selgeks teha, tõdeda nende olemust sügavamalt, põhjalikumalt. See aga nõuab aega, üleolekut pealetükkivast ja ainult näiliselt uudsest informatsioonihulgast.

Ei keegi teine kui noor inimene võiks veel ka kõige kiiremal ajal (oma elus) maha istuda, avalikust ja edukast elust kas või mõneks ajaks eemale jääda, et teada saada, mida ta tegelikult teab. See oleks aga eneseharimine pärast kolmekümnendat eluaastat. Kallis? Üleliigne lõbu. Aga kui interpretatsioonilõbu kord vastikuks läheb?

Lehitsetud leheküljed

Jaan Kross: «Vihm teeb toredaid asju».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1969, 96 lk.

Kogus «Vihm teeb toredaid asju» jätkatakse ning arendatakse edasi autori varasemates töödes mahamärgitud suundi, üksikmotiivid ühes arvatud, nagu Harald Suislepp arvustajana nende järjepidevust juba on esile toonud. Negatsiooniline sissejuhatus võiks sel korral vihjata põgusa meenutamise sobivusele. See võiks vihjata, et Kross astus luulesse (kui märksa varasemad koolipoisivärsid ja mõni aasta varasem Heine-tõlge arvestusest välja jätta) pöörret tegeva raamatuga. Too teos kujunes mõneti niisamasuguseks teoks, mida kujutab tema «Kümblus». Jaan Kross oli eesti luule suur K, kuuekümnendate aastate luule algab «Söerikastajaga» (1958). Ei ole juhus, et eri põlvkondade mehed Krossi ümmarguse tähtpäeva juttudes teda ühel meelel ukse- või väravaavajaks nimetavad. Pole juhus seegi, et vabade, jahmatavalt vabade värsside hulgas oli juba paar poole-tee vabavärssi, mõni luuletus selles vormis, mida Kross hiljem on edasi viinud, pidevalt kasutanud ning hinnanud: «Riimitud värss on laevasõit jõgepidi, / vabavärss meritsi.» Kirjanduslikud kired lõkatasid ja vaidlused käisid autori ümber: küll muigas ta kahtlaselt, alltekstiliselt, küll oli süüdi segasus või ähmasus, vabavärss, intellektuaalsus ja muud arusaamatused. Juhtus nõnda, nagu pöördeliste nähtuste puhul ikka. Järgmiste kogude ajaks vaibusid võitlused, autor oli oma taotlused, laadi ja

eripära maksma pannud. Suuri üllatusi ei tulnud, jahmatusi ei järgnenud — kuni autori voodsa juubeliaastani, mil tema kui eepiku etteastet laadi ja omapära maksmapanekuna võiks määratleda, kuigi lubadused peituvad juba värssides. Nõndasiis, järgnevad kogud avardasid aineala ja nihutasid rõhke ümber. Nihe toimus satiiriku sarkasmist leebema tõgamise («Tuule-Juku», 1963) või huumori suunas, tunnetamis- ja avastamisrõõmude poole: luule on «miljon leitud / ja miljon miljonit veel leidmata / maailma». «Kivist viiulid» (1964) ning «Lauljad laevavööridel» (1966) on omavahel lähedaselt ühtekuuluvad, ühe ja sama loomingujärgu tööd nii sisult kui ka kasutatud vormide poolest — vabavärss, blankvärss, traditsiooniline riimitud värss kõrvu — mitmekesised ja huvipakkuvad, kuid mitte ilmumisaegse «Söerikastajaga» võrreldavalt põnevad. Ajaliselt on nendes alati valitsenud olevik oma keerukuses ja vastuoludes — näit. «Dialektiline Tallinn», «Laul seitsmest lukust võtmetega» —, ning kujunev tulevik, viimane sageli pisut suuretähelise paatosega antud. Minevik eksisteeris üldises, ajaloo, antiik-mütoloogia ning kultuuritagapõhja plaanis. Autobiograafilised minevikkuhaarded, ühtlasi tajutavam isiklikkus on «Vihmas» uudiseks. «Androgüüni päeva» pole Kross põhjuseta antoloogiалуuletuseks pakkunud: see pihib tema eituse-eitusest teed eurooplase kaudu

maameheks tundmiseni. Lahtisööst «mullasest kivisest valusast maast» lõpeb arusaamisega: «kes kuhu ei lenda ka — / hinge maad kannab lennulgi endaga.» Luuletuse side Tuglase ning tema samanimelise novelliga lisab mõttele omajagu süva ja värvi. Miks mitte näha selles kõrvutuses Mannteuffeli luuletuse vastassuunalist lendutõusu! «Androgüüni päeva» juurde loetagu «Laulu pärnast linnupuuriga» ning «Autobiograafiat süvitsi», seda suurejoonelist ajalindi tagasikerimist koputuste ja kõminaga: «Miski võõras ei saa karjuda minus sellest üle». Seda tõdeb autor, kes on toetunud maailma-kultuuri pinnale ning kes pole ainet ammutanud oma hõimu mütoloogiast Betti Alveri kuulsa «Kooli» proportsiooniski mitte. Seda tõdemust pean ma väga oluliseks. Ja «Piisalaul» o m a mütoloogilise motiivikesega selle mõtte-kontsentrini apoteosina...

Lüürilisemaks, vabamaks, plastilise-maks ja pastelsemaks on muutunud «Vihma» värsid, isegi pealkiri nagu annaks sellest märku. Tihti oli varasem värsistus rangelt puändini juhitud mõttekonstrukti, millist laadi näidistavad ehk veel «Politseiinspektor Sanchezi kaemus», ka «Finantsiaana», mis kogus kõrvu paiknevad. Viimase puänti ihub värsiridade «teravaks» ahendamine. Ka «Laadalugu» mõeldava lisatõlgitusega kuulub varasemaga kokku. «Päkapiku» moodi heinelikud hääled puuduvad sootumaks. «Vihma» põhitoon on teine. Sonett, paar traditsioonilist nelikut on nagu vahelduse pärast lisatud.

Kivist viiuli mängitamise asemel otsib Kross pehmest küünlavahast voolitud lapsejõululist kuldset hiirt! Läbi mitmesuguse maailmamelu näeb ta lapsesilmi («On»). «Hetke», «Armastuslaulu», «Vaata mu peale armsate silmadega» ja teisi malbeid, teravnurkadeta asju lugedes hakkab üsna uskuma eelarvustanut, et autori suur vastuolu on taandumas.

Nähtavasti selle sisulise nihkega ühenduses kaasneb muutus ka tehnilises võttestikus. «Vihmas» kerkib esile

ebatäielik, varieeriv kordus ehk parallelism laiemas mõttes kui konstruktsiooniprintsiip. Varasemat läbi lehitsetes leiame parallelismi vähestes, sealgi eeskätt lüürilisemates töödes, näit. «Tule!», «Me olme lendaval saarel» («Kivist viiulid»). Siin rajaneb avaluuletusega alustades samal põhimõttel kümnekond asja peaaegu ridamisi. Kas vaheldub fraasis üks element («Armastuslaul»), püsib konstandina üksik sõna («Seesama») või on tegemist süntaktilise parallelismiga, mille puhul kordub sama konstruktsioon (näit. «Edasimineja» — stroofilist rütmi loovaks elemendiks veel refrään; või «Vaata mu peale armsate silmadega»: «Anna mulle siiski oma armsa pilgu sinine lõng...», «Uha mind...», «Paita mind...» jne.). «Armastuslaulus», väga heas luuletuses, saavutatakse ühtlasi primitiivsuse absoluutne piir: kolmes stroofis on igaühes vaid neli ühe- ja kahesilbilist sõna, igas stroofis muutub neist üksainus! Nii-suguste miniatuursete meistritööde lugemisel saab fooniks võimaluste mürakas, millest see kild on välja löödud.

Poesia kui sõnakunsti kõige sõnakunstilisem piirkond nõuab sõnameistrit, keeletaidurit ehk kuidas tahes tegijat nimetada. Emerson ei liialda väga, kui ta oma poeedi-essees väidab: «*The man is only half himself, the other half is his expression.*» Luule ja keele suhted on kahepoolsed: hea luule pole mõeldav vaheldusrikaste keelevahenditeta, luule (ja kirjandus laiemale) mõjustab omakorda keele arengut. Luule realiseerib keele potentsiaalseid võimalusi, mis argikeeles jääksid realiseerimata, ning rikastab, värskendab ja viib keelt edasi. Selles on nähtud isegi kõikide ajastute poeesia universaalset funktsiooni, sisulised ülesanded ajastuti ja isikuti erinevad olles. Mitte siis: enne keel, siis kirjandus, vaid: keel ja kirjandus, keel luules ja luule keeles. Kui üldtõdede juurest autori manu tagasi pöörduda, siis meenutatagu, et keelde tungivate uute sõnade luulessehõlmamise üle on Kross teoreetiliseltki mõlgutanud: see kuulub kivist viiuli kui probleemi sisse. Praktilise rakendusega

pole ta agar olnud; nojah, vahest ehk uute ja vanade sõiduriistade loend «Maailma avastamises». Ma kahtlesin ja kahtlen ka praegu, kas sellest suunast suuremat edu maksab otsida. Nii nagu kunstnikul värve, nii peab luule jaoks piisavalt sõnu olema; nõnda nagu segatakse värve, nõnda suhtestatakse sõnu omavahel ja saadakse enneolematuid semantilisi ühendusi.

Kross on üks neid suhteliselt väheseid autoreid, kes avaramaks luuleks eesti

keelt piisavalt valdab. Ta loob tarvidust mööda oma liitsõnu (*hingepäevaõine, punamustrohendav*), saab olevatest tüvedest uusi tuletisi (*lauandama*), muudab olemasolevate tähendust, varieerib süntaktilisi konstruktsioone (vt. näit. «Olla laev»), valitseb omajagu avarat sõnavara. Sõnavalitsemine ja luulegi põhjal aimatav fabuleerimisoskus lubasid tasemega proosat. — Mis on juba omaette jutt.

M. Mäger

Eesti teatri ajaloo esimene katse

Karin Kask: «Teatritegijad, alustajad».

Eesti teatrilugu ∞ — 1917.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1970. 262 lk.

Raamatu pealkiri on vesteline, alatiilis on rohkesti huumorit, kui eesti teatri algus asetatakse lõpmatusmärgiga minevikku. Humoristlikud on mitmedki vahepealkirjad («Jumala koolidest saatana koolideni», «Tõkatiste saabastega Andres Perdi mehed», «Kaks teatriarmastajat rätsepat», «Ärgu arvaku keegi, et näitlemine kerge asi on», «Kust nad õppisid, kellelt teatritarkust said»). Isikunimede register ja vene ning ingliskeelne resümee annavad raamatule lõpus tõsise näo. Igatahes on kõnesolev teos eesti teatri ajalugu, ja nimelt selle esimene katse.

Sissejuhatavast peatükist on selge, et eesti teater saja aasta eest ei tekkinud tühja kohta. Temale eelnesid ladinaja- ja saksakeelsed teatrimängud linnades, hiljem ka mõisates, oli jõutud koguni eestikeelsete etendusteni. Käsitlus on sissejuhatav, sealt ei otsi me originaalset uurimust. Andmeid on pakunud peamiselt Elisabeth Roseni töö, kindlasti on kasuks tulnud ka V. Milleri käsikiri. Tartu osas on kasutamata jäetud Fr. von Stryki skits Tartu teatrist. Järgnevad teated eestikeelsete näitemängude esitamisest, kõigepealt «Pärmi Jaagu unenäost» (1824). Mainitakse eesti folkloorse teatri algeid: «Selleks jõuks, mis viis kokku talutarede

näitlemishuvi ja linnas tekkinud etenduste-alged, sai möödunud sajandi teise poole rahvuslik liikumine ning kodanliku rahvuse kujunemine» (lk. 30). Mitte küllalt selgest sõnastusest saame aru, et teatri tekkimine kuulub uueaegse eesti rahvusliku kultuuri loomise üldisesse protsessi. Tulevase uurimistöö ülesandeks on rahva teatrikultuuri varasem areng, olgu mõisateatrite, olgu linnade võõrkeelsete teatritenduste abiga. Allakirjutunule ei tundu usutatav folkloorsete mängude osa eesti teatri tekkimises — üsna selletaoliselt, nagu oleks raske pidada varajase koorilaulu komponendiks ehtsat rahvalaulu: ajaloo liikumine on dialektiline, ka kultuuriloo uutes sündmustes.

Koidula teatri uurimises ja tutvustamises jääb teedrajavaks R. Põldmäe töö. Endastmõistetavalt on raamatu autor seda eeltööd kasutanud. Järgnev Wiera periood on põhiosas Karin Kase originaalne töö, ja siin on ta selle teatri ajaloolise positiivse osa hindamisel ilmselt tõtt tabanud. Teatrikultuuri levimine teistesse linnadesse ja eriti maale vajab veel mitmeid eriuurimusi. Veel ei ole jõutud Aleksandrikooli abikomiteede ja maa näitemängu vahelise seose juurde. Pikemalt on märgitud Abram Siimonit Toilas kui oma teatrimaja

ehitajat, tema kõrval on mainitud ka Jakob Läätsu Aasperes. Esialgu huvitab raamatu autorit n.-ö. teatri iseseisvumise tendents maal. Suurepäraseid näiteid näitemängu kui üldise kultuuritöö ühe tähtsa komponendi arengust on olemas, tarvitseb mainida ainult Tanel Pruuli (Daniel Pruhli) Metsikus. Kuid selle raamatu autorilt ei saa rahva näitemänguharrastuste ajalugu nõuda, see moodustab tal ainult väikese näitematerjali.

Kolmkümmend lehekülge A. Wiera umbes kolmekümneaastasest tööst on üldiselt tõhus. Paraku väidetakse väljaspool aega: «Wiera teatritegevus ei rahuldanu intelligenti» (lk. 81). Ei olnud üheksakümnendail aastail Wiera vastu ka töölisklass, nagu võiks kontekstist välja lugeda (lk. 83). Ei ole tegemist Wiera kunsti langemisega seniselt tasemelt. Kuid üheksakümnendate aastate lõpu üldine maitsemuutus andis tunda — seda võime jälgida esmajoones kirjanduse, muuseas ka kirjanduse tõlgete abil. Uus muusikakultuur (Miina Hermann, hiljem A. Läte), rohked külaliskontserdid ja teatrite külastusetendused näitasid selgesti Wiera teatri muusikalist ja näitelavalist mahajäämust. Lühidalt, kuid hea materjaliga on tutvustatud Wiera trupi tööd, on antud ka üks näitlejaportree (Anna Alt-leis).

«Niihästi oma repertuaarivalikult kui ka esitamislaadilt jääb A. Pert lähedaseks Wierale» (lk. 93), antakse otsus «Estonia» teatritegevusest üheksakümnendail aastail. Järgnev etapp samas teatris ei ole küllalt selge. «Estonia» organisatsioonilisel tööl peatatakse rohkem kui näitemängudel, ja sellepärast on Aleksander Tamme osa kujutatud selgemini kui K. Kichlefeldti või isegi Villem Thali oma. «Taara» ja K. Jungholzi töö teatriga on mõnevõrra paremini valgustatud. Ei taha aga uskuda, nagu viitaksid Tšehhovi «Kuidas meil kositakse» ja «Karu» «huvile vene kirjanduse ja teatri vastu» (lk. 103) — selleks olid mõlema tüki ülesanded selles teatris liig kõrvalised ja ajaviitelised.

Gorki «Põhjas» lavastusele «Estonias»

(1903) on pööratud õigusega suurt tähelepanu. See ei olnud esimene Gorki näidendi lavastus Tallinnas — «Kodanike» etendus oli möödunud hoopis ilma tähelepanuta. Kui aga «Põhjas» esitati kümnekond korda, siis oli see Tallinna kohta sündmus juba publiku laiendamise poolest. Lavastuse kunstiküpsust ei maksa siiski üle hinnata. Eduard Vilde tuttav kirjutis «Estonia» ja Berliini Väiketeatri lavastuse võrdlemisega võiks ehk näidata Vilde tolleaegset teatrimaitset: ta otsib lavastusest kõigepealt vene olude tundmist, mispoolest Tallinna lavastus võis küll esikohal olla. Seniste hinnangute hulgas on ka siin jäetud arvestamata näidendi teise etenduse kohta «Teatajas» ilmunud arvustus, mille autoriks on põhjust pidada A. Hansenit. Arvustaja näeb lavastuses palju puudusi, veelgi rohkem ette heites publikule, jah, ütleme — kaasaelamise puudumise pärast. Kui üle aasta hiljem «Postimehe» ilmselt kunstiteadlik arvustaja seda korrad veelgi teravama kriitikaga, siis ei tule sealt leida ainult vaenuhakkust (lk. 114). Tuleb õigeks pidada raamatu autori väidet: «...Gorki saab teerajajaks Ibsenile ja Sudermannile» (lk. 115), olgugi see üldises teatriarengus üsna üllatav. Ka publiku rohke kasv oli dialektiline protsess: mitte kõik ei tunginud tüki mõnteni, mitte kõik ei viinud sealt kaasa kunstivaimustust, kuigi positiivseid mõjusid oli lavastusel väga palju.

Põhjendamata on väited, nagu oleksid 1905. aasta revolutsiooni eel eeskätt karskusseltsid alustanud töölisnäiteringide asutamisega (lk. 123) ning nagu oleks tol ajal, pealegi väikelinnades, arvestatud «eelkõige töölispublikut» (lk. 123). Et revolutsiooniline käärimine sel ajal oli üsna üldine, selle vastu ei saa vaielda, kuid see ei väljendunud kaugeltki veel töölisklassi iseseisvais kunstitaotlustes. Siin jääb ajaloolane kunstinimesest liiga palju maha. Nii demokraatliku haritlaskonna kui ka tööliste osa avaldus teatripubliku kujunemises, seega ka nõuete esitamises teatritele ja seltsidele.

Tallinnas ja Tartus külalistena esinenud teatritele on antud õigesti suur tähtsus, kuid vaevalt on põhjust üksikute vene näitlejate esinemise mõju hinnata kõrgemalt kui Ibseni-teatri või Ida Aalbergi trupi poolt antud ergutusi. Edasi- viiv väärtus oli neil kõigil.

K. Menningut on autor uurinud, Menningu-aegse «Vanemuise» käsitlus on parim osa raamatust. Siia on jäänud küsitavusi. Autori meelest olid K. Menningule lähimad Antoine'i teater Pariisis ja Moskva Kunstiteater — kumbagi ei olnud Menning vahetult kuigi palju tundma õppinud. O. Brahm olnud talle vastuvõtmatu, selle põhjenduseks öeldakse: Menning arvustanud naturalismi (lk. 147). Kuid mitte Brahmi naturalismi! Autorile pole meelde tulnud võrrelda «Vanemuise» repertuaari kõne all olevate teatrite repertuaariga: «Vanemuise» ja Brahmi repertuaari vahel on ilmselt kõige rohkem sarnasust. K. Kask tsiteerib veidi vabalt Menningu väljendust Moskva Kunstiteatri kohta (lk. 147, 148) — jutt on ajalehe kokkuvõtete järgi sellest, et Moskva Kunstiteatril on märksa suuremad majanduslikud võimalused kui «Vanemuisel». Hiljem ütles K. Menning selgesti, et Moskva Kunstiteatris kui eksperimenteerivas teatris avaldub mitu voolu. K. Menningu kohaldamiseks Stanislavski hilisemale meetodile väidetakse koguni, et Menningu järgi «näitlejas pidi toimuma seesmine ja väline ümberkehastumine» (lk. 142). Veidi mõtlemapanev on väide, nagu oleksid kodanlased Menningu-«Vanemuisest» eemale jäänud (lk. 161). Paljud selletaolised lapsused teevad antud teatrisotsioloogilise arengupildi küsitavaks.

Õigesti on nähtud «Vanemuise» ja «Estonia» peaerinevust 1906. aastast alates: esimene oli lavastaja-, teine näitlejateater. Kuid ka: «Kui esimene asetab end teatrikülastaja suhtes vedaja, eeskäija positsiooni, siis teine on kohanduja olukorras» (lk. 171). Võib-olla tuleb meil kord «Estoniat», eriti uude majja asumisest peale, näha eesrindlikumas valguses. Ei maksaks aga kohe teha järeldust, nagu oleks «Vanemuine»

sattunud konflikti «väikekodanliku-kodanliku publikuga». Terav kriitika «Estonia» aadressil mitme aasta kestel ärgu pangu siiski eitama suure kunsti taotlemist, mis küll piirdus üksikute lavastustega.

«Estonia» käsitlus jääb suhteliselt rabadaks. Teatri arengut iseloomustatakse peamiselt Altermanni, Pinna ja Villmeri arengulooga. Muide, selles üksikute näitlejate arenguloos korratakse mõnda iganenud seisukohta, nii ka seda, et «Tabamata imet» ei võetud «Estonia» uue teatrimaja avamisetenduseks (lk. 200). «Hamlet» oli teatril jõe- prooviks ja tema küpsuse näitajaks, seda enam, et uue teatrimaja valmimise sündmust oli ka muidu sobiv tähistada nimelt sellise teosega. Kõik muu «Estonia» ajaloos avaldub lisamärkmetena. «Laulust ja muusikast», s. o. opereti- ja ooperilavastustest on ainult väheseid märkusi.

«Endla» kujutus ei ole küündiv, samuti mitte «Pandorini» teatri käsitlus. 1917. aasta teatrialgatustest ei ole samuti pilt välja joonistatud, kuid põhjuseks võiks olla, et selle aasta algatuste vilja ei suudetud lõigata ja et revolutsioonistaasta ei sattunud kokku teatriaasta õnnestumistega.

Sellest teatriaajaloo katsest ei otsi me seda, mida seal pole kavatsedud anda. Tulevase uurimistöö hooleks jääb asjaarmastusliku näitekunsti (nii linnades kui maal) levimise ja arenemise uurimine. Vajame teatrikunsti arengupilti seoses kogu kultuuri, esmajoones esteetilise kultuuri arenemislooga. Aga samuti peaks valmima kunagi eesti teatri- loo võrdlev käsitlus — juba algusest peale on teatrimõte nii või teisiti põimunud teatrimõttega Soomes ja Lätis. Vajame hoolikat pilti külustusetendustest, eriti läinud sajandi lõpust ja selle sajandi algusest, mil neil oli viljastav mõju.

Karin Kase töö on muidugi väärtuslik, kuid see ei ole veel kõigiti ajalooks kujunenud. Autor usaldab ilma kriitika teatud allikaid, nende hulgas sündmustest mitukümnend aastat hiljem

kirjutatud mälestusi. Tal on veidi väärkujutlusi ajaloost, mistõttu teatri kujunemine jääb ilma ajaloolise vundamentideta.

Sümboolselt kõlavad autori lõplaused, mille järgi teatri põhifunktsioonide eesmärgiks «pole üksnes tegelikkust

kujutada, vaid seda ka muuta», kui eeldame, et mõte sisaldab mitte üksnes ümbritsevate olukordade muutmise, vaid kõigepealt kunsti, esteetiliste elamuste allika muutmise ja kõrgemale tõstmise nõuet.

N. Andresen

Lauri ja tema sõprade uued seiklused

Iko Maran: «Kirjud lood».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1970, 176 lk.

Teadmata kadunud Lall Kahase asemel on juba mõnda aega tegutsenud võimekas lastekirjanik Iko Maran. Või kui just soovite, pool Lall Kahasest on alustanud iseseisvat kirjanduslikku eksisteerimist. Juba 1963. a. sai Iko Marani «Lauri ja Kaie kummaline matk» lastekirjanduse võistlusel auhinna. Seda raamatut võib huviga lugeda igauks, ka suur inimene, kes koletute ja eksistent-siks üliarukalt kohanenud mikromaailma-elukate ning nende grandioosse tegevuse ees kohkuma ei löö. Ja ega vist need üksikasjalikud teadmisedki mikromaailmast nii tüütuseni tuttavad ole, pigemini ikka vastupidi.

Nüüd on Iko Maranilt ilmunud raamat, mis kannab pealkirja «Kirjud lood». Lauri ja Kaie on siingi tegelasteks, kuid autor tutvustab lugejale veel Vellot-Veltsi ja Maidut ning jutustab nende seiklustest tõepoolest õige kirev-kirjuid lugusid. See on ehtne keskmise kooliea poisteraamat, sugulane Jaan Rannapi huumori- ja fantaasiaküllastele poistejutudele. Põnevad juhtumused, salapärasus, hädaohu, riski ja romantikaga seotud seiklused — pole midagi meeliköitvat selleaalistele poistele. Lood otse tõmbavad lugema, tõmbavad täiskasvanutki. Eriliselt nautimisväärsed on I. Marani latus, õpilaspärane keel ja kujukas väljendamine ning leidlikud süžeeid. Seejuures pole I. Marani seiklusfantaasia tühine ilutulestik, vaid sisukas ja kõige paremas mõttes õpetlik. Tegemist pole mitte mingisuguse moraallugemisega. I. Marani seikluslood annavad tead-

misi ja elukogemusi, juhivad hinda ning analüüsima iseennast ja teisi, enese ja teiste käitumist ja tegutsemist. Enamasti toimub õpetamine märkamatu, sündmustiku arenemise loogilise järeldusena. Didaktilise pealetükkivuse välistab juba huumor, mida autor oskuslikult põimib tõsise ja seiklusliku vahele. Kindlasti ka see, et kirjanik usub oma lugejasse ja usaldab teda. I. Maran ei tee oma poistest tita-kesi, kellele ei tohi kõnelda täiskasvanutest kriitiliselt, koguni karmilt. Ühtlasi ei värise ta täiskasvanute autoriteedi pärast. Ta ei kardaks ka «kõigi võimalustega» ärahellitatud noorpõlve kohutada kitsamate olude kujutamise ja soovide mõninga piiramisega, mida täisealisel siiski veel elus vaja läheb.

Kõige traditsioonilisem on «Kirjutes lugudes» esimene jutt «Ebateaduslik-fantastiline lugu». Poisi sisemine võitlus antakse siin Vello kahestumise kaudu Velloks ja Veltsiks, heaks ja halvaks. Võte ei ole enam uus, mistõttu midu hästi kirjutatud jutt kaotab oma värs-kusmõju. Sümpaatselt mõjub aga Vello tundlikkus ning tema põhiolemuse lapselik-siiras väljapurskamine loo lõpul. Õieti ongi niisugune lõplahendus võimalik tundlike ja avameelsete karakterite puhul, nagu ka Vellot on kujutatud.

Üldisemaltki on I. Marani poisid lastekirjanduse keskmisest poistetüübist pisut õrnemad, vastuvõtlikumad ja otsekohesemad. Eriti on seda Lauri, kelle sisemised tundekeeled on tavalisest palju ulatuslikumalt võnkuma seotud.

Ilmselt kuulub Lauri kirjanikule lähedaste ja kunstikavatsuslikult kandvate karakterite hulka, on teadlikultki vastu seatud homofaberlikele musterkuju-tele, kelle tundeelu on kesine või lausa alaarenenud. Olgu siis mõnigi hellameelsem poiss teiste seas. Umbes nagu Arno Tali «Kevades». Aga kujutlegem korraaks «Kevadet» ilma Arnota!

Lauri päralt on raamatu viimane pala «Muinasjutt». Ehk ongi «Muinasjutu» sügavamad mõttekihid viimse nüansini lapsele tabamatud, ent see ei tohi olla veel ainukeseks mõõdupuuks. Igal juhul on see etem sisutust liluliitamisest või viimse silbini mõistetavaks lihtsus-tatud pudist, mida mõnikord nimetatakse ka lapsepärasureks. Küllap Lauri seiklused imepärasel jaaniöisel karnevalil tähendavad rohkem neile, kes ise oskavad looduses avatud silmade ja südamega ringi käia; küllap on neile mõistetavam see poeetiline meeleolu, mis «Muinasjutus» valitseb, samuti need karmid olelusvõitluse suhted, mis keh-tivad looduses ja inimese ning looduse vahel.

«Muinasjutu» lüüriilise põhitooni kõrval on «Kriminull» hoopis teisest tõust. See on ikka tõepoolest kriminaalne lugu, kuid kirjutatud parodeerides ja väl-ja naerdes tõsimeelseid ning ülivalvsast kodanikutundest juhitud lastejutte spioonide ja kardetavate retsidivistide paljastamisest. Lauri räägib otse nõnda: «Kas sa's pole lugenud, kuidas poisid püüavad spiooni kinni, pärast aga selgub, et see on hoopis metsavaht või looduskaitseinspektor või ... äärmisel juhul salakütt. Igas raamatus peab üks niisugune lugu sees olema.»

Väljanaermise kõrval osutab Maran ka seesuguste spioonipüüdmise-mängu-de ohtlikkusele, mis vaevalt maha jahutab Maidu-taolisi jälitajaid, peaks aga mõtlema panema iga ülestõstetud kraega inimese tagaajamisele õhutavate jut-tude fabritseerijaid. Poistele peaks üsna tõhusalt mõjuma see halenaljakas sisse-kukkumiste rida, mis Maidu üritust kroonib, kaasa arvatud poola põrandavärvi ülendamine inimvereks. Võib-olla liigagi selgelt juhatab Maran selle loo

lõpul kätte poiste õige tegutsemisala — omaealiste huligaanide korralekutsumise. Küll ei tee ta sedagi ilma huumori-ta — omataoliste käest kardavad poisid peksta saada, oletatavate kurjategi-jate jälitamisel neil niisugust mõtet ei tekkinud. Kõige terviklikumana mõjub raamatus «Teaduslik-fantastiline lugu». Vanametalli kogumisel saab Maidu sala-pärase leiduri käest translegaatori, «sa-jandi leiutise», mis suudab lihtsa vända-keerutamise järel kõiki esemeid 100 m raadiuses ühest punktist teise paigutada. Poiss peab leiutise utiili andma, kuid hakkab seda siiski proovima ja satub niisuguste sündmuste keerisesse, millest ei osanud undki näha. Nali ja tõde se-gamini, selgub poisile, et translegaator pole mingi võlukepike, vaid tegelikult ebaaus või vähemalt ebaausat kasuta-mist võimaldav masin. Translegaator ei valmista midagi, «ükskõik, mida Maidu endale ka võtaks, oleks ikka võetud kel-legi tagant». Isegi kellelegi midagi hea-soovlikult andes võib tekitada ainult pa-handusi ja arusaamatusi (lugu õpetajale kingitud roosidega). Translegaatori olemust mõtestab lahti reaaleluline pa-ralleel — Nahkurite abielupaar, kes ise-gi ilma sajandi leiutiseta oskab endale varandust teiste käest «üle kanda». Maidu ja tema sõprade elumõistmine ning eetilised tõekspidamised avarduvad translegaatori tõttu tugevasti. Nahku-rite jõukuse imetlemise ja kadestamise asemele (uus auto) astuvad põlastav üle-olek ja tahtmine õiglus jalule seada. Autor tõmbab loo kokku toreda humo-ristliku puändiga — translegaatori kät-tesaamiseks Maidu käest peab leidur te-gema uue translegaatori, et seejärel mõ-lemad masinad lõplikult purustada.

Iko Marani lastejuttudel on mitmeid voorusi, mida eespool on jõudumööda ära märkida püütud. Vahest kõige olu-lisem on siiski nii autori enese kui ka raamatu tegelaste muljete- ja reageeri-miserksus. Seda mitte ainult looduse ja inimsuhete valdkonnas, vaid ka laiemas tähendusega sotsiaaleetiliste probleemi-de suhtes.

R. Krusten

Shakespeare'i vahendaja tähtpäevaks

Tõlkekirjanduse osatähtsust hinnatakse eelkõige kvantiteedi alusel — kui paljude autorite teoseid ning kui suures tiraažis on meie emakeelde vahendatud; üldise kirjandusliku kultuuri hindamisel aga räägib kaasa ka see, kui ulatuslikult on esindatud klassika tippteosed, mis omal ajal on uusi maailmu ning uusi sihte avastanud ja pole veel tänapäevalgi kaotanud mõju lugejate mõtte- ja tundemaailmale.

Säärased mõlgutused kerkisid meelde seoses eminentse tõlkija Georg Mere 70. sünnipäevaga 8. oktoobril. On ju tema tõlgitud suurem osa Shakespeare'i «Kogutud teoste» seitsmeköitelisest väljaandest.

G. Mere haridustee algus suunas teda sootuks eemale humanitaarteadustest ja kirjandusest. Lõpetanud 1917. a. Tallinna Reaalgümnaasiumi, tahtis ta minna kas Peterburisse mäeteadust õppima või Moskva Kõrgemas Tehnikakooli. Ent edasiõppimise võimalus avanes alles 1920. aastal, mil ta astus Tartu ülikooli. Seda mitte erilise professionaalsest huvist, vaid et täiendada oma üldharidust. Sellepärast kuulaski ta peamiselt üldkursuste loenguid: ajalugu, filosoofiat ja üldist kirjanduslugu ning viimistles prantsuse ja inglise keele oskust.

Kuna teda ei rahuldanud toleaeegse ülikoolis valitsenud vaim, kirjandusteaduse metodoloogiline kitsus ning õppetöö ebasüstemaatilisus, lahkus ta ülikoolist 1923. aastal. Autodidaktina lootis ta omandada põhjalikumaid ja laialdasemaid teadmisi.

Ka hilisemad õpingud Pariisi Poliitiliste Teaduste Koolis ja Pariisi ülikooli õigusteaduskonnas (1931—33) ei valmistanud teda spetsiaalselt ette kirjanduslikuks tegevuseks. Aktiivne kirjandushuvi on tal siiski olnud juba lapsepõlvest peale. Kümneaastaselt puutus talle esmakordselt kätte Shakespeare'i looming, kui vanem vend tõi koju suure inglase kogutud teoste venekeelse väljaande. Paari-kolme aastaga oli see kaanest kaaneneni läbi loetud, kusjuures erilist huvi pakkusid tollal arusaadavalt ajaloolised kroonikad. Veel mõni aasta edasi, ja ta sai Shakespeare'i lugeda juba originaa-

lis. Loetu meeldis talle niivõrd, et ta meenoreeris mõnedki meelismonoloogid.

Otsene töö Shakespeare'i loominguga algas 1947. aastal, kui ta trükivalmiks seadis A. Orase tõlgitud nn. Rooma tragöödiad. Seejärel kirjutas ta eessõna «Hamleti» väljaandele ning redigeeris M. Jürna «Kuningas Leari» tõlke. Seejärel oli loomulik, et kui 1955. aastal võeti vastu otsus Shakespeare'i «Kogutud teoste» väljaandmiseks, usaldati see töö G. Merele. Peale tõlkimise jäi tema ülesandeks ka igale teosele saatesõna kirjutamine ning kommentaaride koostamine.

Shakespeare'i tutvustamist meie lugejate mõttemaailma ei ole G. Meri võtnud mitte ainult kirjandusliku, vaid ka kasvatusliku tegurina. Selle püüdega on ta saatesõnadesse kontsentreerinud palju põhimõtteliselt väärtuslikku.

G. Mere kommentaaridest on tunda, et ta käsitleb autori loomingut küll arengus, ent ühtse tervikuna, millesse iga teos on lisanud uusi jooni. Tema analüüsis on tavapärasest käsitluslaadist erinevalt antud ruumi ka klassiku väljendusvahendite lähemale tutvustamisele, nende esteetilise kaalu eritlemisele. Kommentaarides on teadlikult loobutud ahtast biografismi printsiibist.

Kui praegu G. Merega vestelda, rõhutab ta ise: «Alustasin otsijana, tegin mõndagi nii, nagu praegu enam ei teeks, ja kindlasti saab teha paremini, kui mina olen suutnud.» Siit ka tunnetus kirjanduse järjepidevusest, mida G. Meri väga oluliseks peab. Nagu iga ajastu teater avastab oma «Hamleti», nii ütleb G. Meri vajaliku olevat, et — küll suuremate intervallidega — ka Shakespeare'i uuesti tõlgitaks. Ja lisab kohe konkreetse näite: ka Brecht hakkas ise tegelema Shakespeare'iga, sest Schlegeli ja Tiecki tõlgete suure mõju tõttu nähti (Brechti sõnade järgi) Shakespeare'is saksa romantismi esimest näitekirjaniku.

Oma tõlkijatöös on G. Meri lähtunud ühtsetest kindlatest põhimõtetest. Et «Kogutud teosed» on esimene täielik Shakespeare'i väljaanne eesti keeles, on eelistatud võimalikult ranget täpsust,

teksti adekvaatset edasiandmist (mõeldava) vabama poeetilise tõlke asemel. See on nõudnud põhjalikke tekstoloogilisi uuringuid ja šekspiroloogia tundmist Drydenist tänapäevani.

Teiseks printsibiiks on olnud edasi anda teoste dramatismi, nende lavalisust. Mitmedki autoriteedid on väitnud, et tänapäeval on Shakespeare pigem lugemiseks kui lavastamiseks. Ometi on teada, et Shakespeare kirjutas just teatritele ja originaalis on tema dialoog täis vihjeid osatäitjatele. Seepärast peab tõlkija alati silmas pidama teatri huve ja andma näitlejatele täisväärtusliku lavalise teksti.

Kolmas nõue puudutab Shakespeare'i luulekeele võimalikult põhjalikku analüütilist tundmist, et üksikuist elementidest vormida ühtne poeetiline tervik.

G. Meri on oma töö viimase, VII köite väljaandmiseks peaaegu lõpetanud. Mis

saab edasi? Kas see suur töö on G. Merest lõplikult vorminud šekspiroloogi?

Kaugeltki mitte. Juba on kavandamisel uurimus hoopis muust valdkonnast. Esialgu kannab see mõttelist pealkirja «Kodanliku romaani arengukaar» ja autor tahab selles vaatluse alla võtta murrangulise tähtsusega romaanid Rabelais't tänaseni. Käsitlemisele tuleks paarkümmend teost, kusjuures tähelepanu oleks keskendatud eeskätt romaanidele, vähem nende loojaile.

Teise loominguilise kavatsusena mõlgub mõtteis Goethe, kelle vaimsuse vahendamist meie lugejale G. Meri väga vajalikuks peab. Ka Byron ja tema looming ei andvat nagu rahu...

Senitehtu eest tänades soovime teenekale literaadile jaksu paljude heade kavatsuste teostamiseks!

V. Kivilo

François Mauriac 1885—1970

Niisiis, nõnda peame kirjutama käesoleva aasta 1. septembrist alates. Ja ehkki eesti keelde on tõlgitud ainult paar üksikut selle suure romaanikirjaniku teost — «Ussipesa» (1959), «Armastuse kõrb» (1970) —, ei vähenda nii vähene väljaandmine selle mehe kuulsust ülejäänud maailmas, vene keelt lugev NSVL kaasa arvatud. Tõsi on küll ka see, et on olnud ajutisi raskusi sellele mehele absoluutse hinnangu ja määrangu leidmisel. Sest oli ju Mauriac kogu elu katoliiklane ning tema moraalsed ja religioossed otsingudki sellekohased. Nagu mõnel teiselgi katoliiklikul romanistil või näitekirjanikul on Mauriaci teoste üldtonaalsus kaunis sügav, sügavalt või poolsügavalt pessimistlik. Peene psühholoogina jälgib ta inimsuhteid kitsas ringis, peamiselt mõnes provintsi kodanikuperekonnas või intelligendi abielus. Psühholoogiline meisterlikkus, inimhinge peen jälgimiskunst ongi Mauriaci tugev külg. Neis perekonnasuhetes avaneb inimese jälkus, inetus, alatus ja teiselt poolt tema saatuslik, paratamatu kannatus, inimese hingeline üksindus, sotsiaalsete sidemete ränkus. Selles kõiges on tunda katoliiklikku maailmakäsitust koos patu idee ja jumaliku lunastuse otsimisega. Mauriaci teosed tahavad justkui tõestada inimese põhilist rikutust, äraneetust, mida ta omal jõul ei suuda lõpuni kanda, vaid püüab meeleheitlikult mingi suurema, üleilmlikuma toetuse poole. Nii on Mauriaci teosed ühtaegu ängistavad, end oma kirega poeetiliselt haaravad. Nad on usulis-moraalsete otsingute pook-

lest võrreldavad Dostojevski romaani-dega. Mingit sugulust on nähtud ka Paul Claudeli näidenditega. On leitud, et süvapsühholoogia osas on Mauriaci palju saanud ja õppinud Marcel Proustilt. Hilisea meenutustes on kirjanik ise nimetanud oma noorpõlve kiindumust Baudelaire'i ja Rimbaud'sse, nende «pahade» dekadentide luulesse. Nii palju Mauriaci vaimsusest võrdluste ja kõrvutamiste kaudu.

Kodanliku perekonna langusest kõnelevad mitmed suurromaanid: Thomas Manni «Buddenbrookid», J. Galsworthy «Forsyte'ide saaga», R. Martin du Gard'i «Perekond Thibault». Mauriaci romaanid on võrreldavad kõigi nendega teemalt, kuid kontseptsioonilt-lahenduselt alati mitte. Neis romaanides näeme, kuidas auväärt perekond on tegelikult ussipesa, perekonda ei ühenda armastus, vaid vihkamine. Mauriacilt võib välja lugeda: inimese süü on selles, et ta oma hinge ei taltsuta, et ta ikka kedagi armastada püüab, ehkki ta tegelikult armastada ei suuda. Igasugune armastus on enesepettus ja illusioon. See, mida nimetame armastuseks, on tegelikult uhkuse, egotsentrismi avaldus, võõraste hingede vallutamine, võõraste väärtuste, saladuste ja vabaduse vargus. Armastuse tundeline külg on sageli täis muda, mäda ja patoloogilisust. Hingeline side tihti vaid isanda-alluva suhe. Salapärane võimutunne on kõigi tegude ajendiks; absoluutne egoism kõigi iseloomustaja.

Küllalt on Mauriaci kritiseeritud ta vaadete ja maailmamõistmise pärast,

tema kirjanduslikku stiili, plastilist kirjutusoskust on aga üksmeelselt tunnustatud. Vast kõige skandaalsem on olnud noore J.-P. Sartre'i (!) kriitika Mauriaci romaanisüsteemi vastu 1939. aastal. Mauriac on avanud oma kirjanikukontseptsiooni otsesõnul kirjandusteoreetilistes raamatutes «Le Roman» (1928) ja «Le Romancier et ses personnages» (1933). Mauriac eristab kolme tüüpi konflikte, mis nüüdisaja romaani-kirjanikku huvitab: jumal ja inimene; mees ja naine; inimene ja südametunustus. Pealegi leiab ta, et pole olemas tüüpilisi iseloomi, iga inimest tuleb jälgida ja avada kui ainukordset. Sartre ei vaidle nende teoreetiliste seisukohtade vastu. Ta vaid leiab, et Mauriaci tegelikult kirjutatud romaanid ei vasta romaani sisemistele seaduspärasustele.

Romaani seaduseks olevat kestvuse printsiip. See tähendab, romaani lugemine peab olema ootus, kestev protsess. Selle eelduseks on romaanis olev vabadus. Autoril pole vaja seletada tegusid ja käitumisi, ta peab neid ainult esitama. Iga hetk peab sisaldama ootamatuse võimaluse, miski ei tohi romaanis viidata ettemääratusele. Siis on romaan igav. Sel pinnal näeb Sartre Dostojevski ja Mauriaci erinevust. Sartre esitas oma kriitikas n.-õ. puhta romaani printsiibid, analoogilisi seisukohti on esitanud romaani suhtes teisedki teoreetikud ent teooria ja praktika on alati olnud kummalistes suhetes ja võitjaks kipub jääma see tegelik, mis nii mõnegi teooria sisse ei mahu. Seda kinnitab ka Mauriaci elav looming.

Uus kirjastus, kasvanud tiraažid

Eluleval aastal jõuavad kauplustesse uue keskkirjastuse embleemiga raamatud — asutati Vene NFSV Kirjanike Liidu kirjastus «Sovremennik», mis võtab oma peamiseks ülesandeks Vene Föderatsiooni kuuluvate autonoomsete vabariikide ja teiste perifeeriakirjanike teoste väljaandmise. Aastas on «Sovremennikul» plaanis lugeja kätte toimetada ligikaudu 400 romaani, luuletuskogu, publitsistika- ja kriitikakogumiku.

Suuresti on viimasel ajal kasvanud kirjandusliku perioodika ühekordne tiraaž. «Literaturnaja Gazeta» trükiarv ületas tänava esmakordselt miljoni piiri. Ajakiri «Družba Narodov» levib juba

80 000-s eksemplaris. Eriti järsk on aga olnud mitmete vennaskirjanduste häälekandjate tiraaži tõus. Tšuvaši ANSV kirjanike ajakirja «Tavan Atal» trükiti viie aasta eest 800, nüüd 36 000 eksemplari vahemikul 22 000-lt 47 800-ni. Jožkar-«Agidel» trükiarv tõusis selleksajaks ajakirja, baškiiri kirjanike häälekandja Olas ilmuva «Ontšoko» trükiarv 5000-lt 11 500-ni, jakuutide «Hotugu Sulasi» trükitakse 12 500 asemel 26 000.

Võime lisada, et «Loomingut» trükiti 1965. a. tavaliselt 9000 eksemplari, praegu on tiraaž üle 12 000. Kuid viimase aastakümne jooksul on «Loomingu» tiraaž kolmekordistunud.

Index librorum

Kuigi Georg Wilhelm Friedrich Hegel on oma juubeliaastal Saksa DV-s peaaegu rahvuskangelaseks kuulutatud, nagu üks uurija ironiliselt märgitseb, ja seda kuulutust ka Hegeli üksikteoste uute ilmutustega tõestada tahetakse ja veelgi tõestada töötatakse eelkõige *Philosophische Studienterte* seeria läbi — sellal kui Hamburgis koguni Hegeli *Gesammelte Werke* vaikselt pooleli —, säilitatakse meil mõõdukust, publitseerides lisandusi 14-kõitelisele 1929—1958 N. Liidus tulnud kogule: lugejad said just esimese köite A. Gulõga koostatud, toimetatud ja sissejuhatatud kahekõitelisest Hegeli-valimikust «Erinevate aastate töid» («Filosoofilise pärandi» seeria), enamik neist vene keeles esmakordselt, kuigi näiteks ka «Vaimu

fenomenoloogia» uus eri ilmutus vene keeles ülearune poleks. Millal säärane raamat kord küll maarahva keelde saab seatud?!

Juubeliküllase aasta viimase juubeli — 28. novembril poolteistsada Engelsi sünnist — esimesi märke on akadeemik Bonifatius Kedrovi «Engels ja loodusteaduse dialektika» (*Politizdat*), mis tõenäoliselt juhatab sisse Engelsi nimest kantud literatuuri. Karl Marxi nimega on seotud V. Võgodski monograafia ««Kapitali» loomisloost», mis kirjeldab Marxi aastakümneid väldanud tööd oma peateose kallal. Eelnevast kaugeemale siirdunult leiame G. Livšitsi lugema meelitava raamatu «Ülevaade piibli ja varase kristluse historiograafiast», mis anti välja Minskis (kirj. *Võšeišaja*

Skola), edasi veel filosoofiadoktor prof. Bernard Böhovski «George Berkeley», samuti A. Volodini «Herzeni», mis mõlemad kuuluvad väiksesse seeriasse «Minnevikü mõtlejaid» (Mõsl). Tähelepanu pälvis A. Marki uurimus revolutsioonilise pöörde olemusest filosoofias — «Inimese probleemist filosoofia ajaloos», mille publitseeris Harkovi ülikool. Tartu ülikooli filosoofid andsid oma seerias «Tõid filosoofia alalt» 14. numbri, mis on pühendatud Leninile. See sisaldab uurimusi M. Makarovilt, J. Rebaselt, L. Valdilt, U. Urilt, R. Blumilt, P. Järvelt, A. Gorjatšovalt, L. Stolovitšilt.

Venemaal ja vene keele avaldatakse pidevalt ja rohkelt sellist, mida peaks mainima kirjandusteaduse uudistest kõneldes. Ometi leidub selle hulgas küllaga säärast, millel on üksnes kohalik, mõõdaminev tähtsus, nõnda et tänaagi, nagu varem, kõneldagu vaid sellest, mis oletamisi võiks mingis suhtes või seoses huvitada eesti lugejat. Neid teoseid näikse olevat nimeka Dostojevski-uurijana tuntud Valeri Kirpotini (viimati «Dostojevski kuuekümnendaist aastail» ja «Rodion Raskolnikovi pettumine ja hukkumine») kolmekümneendaist aastast pärit uurimuste kohendatud uusväljaanne *Hudožestvennaja Literatura*'t — «Tipud» (Puškin, Lermontov, Nekrassov), siis Lev Tolstoi sekretäri (1910) Valentin Bulgakovi «Lev Tolstoi, ta sõbrad ja lähedased», mis Tuulas ilmunult sisaldab meenutusi ja muud. Välikirjanduse ajaloo vallast on M. Urnovi «Sajandite piiril», kust leiame arutlusi inglise kirjanduse üle eelmise sajandi lõpul, käesoleva algul (NSVL TA M. Gorki nimeline Maailmakirjanduse Instituut, *Nauka*), samuti pakub huvi I. Volkovi «Goethe «Faust» ja kunstimetodi probleem», mis on läkitatud lugejale Moskva ülikooli poolt. Grigori Abramovitši õpikust «Sissejuhatus kirjandusteadusse» (esimene trükk 1953), tuli juba 5. trükk, parandatud ja täiendatud kujul (*Prosveštšeniye*). Moskva ülikool andis välja P. Nikolajevi «Marksistliku kirjandusteaduse tekke Venemaal» (metodoloogia, realismi probleemid). Tartu ülikooli professori, Juri Lotmani raamatu «Kunstiteksti struktuur» andis välja *Iskusstvo* uues seerias «Semiootilisi uurimusi kunstiteooria alalt». Esimeseks raamatuks selles oli Boriss Uspenski «Kompositsiooni poeetika» (samuti 1970).

Esteetika ja kunstiteooria valdkonnast on muudki tähelepanuväärseid, kõigepealt muidugi viies ja viimane köi-

de teosest «Esteetika ajalugu. Maailma esteetilise mõtte mälestisi» kahtlemata ühest paremast esteetika ajaloo tekstiraamatust, mis kunagi ilmunud. Nimeetatud köide hõlmab Marxi, Engelsi, Lenini ja nende õpilaste ning poolehoidjate esteetilist õpetust — sellega jõuab lõpule NSVL Kunstide Akadeemia Kujutavate Kunstide Teooria ja Ajaloo Instituudi ja kirjastuse *Iskusstvo* tänuväärne üritus. Põhimõttelised probleemid on kõne all V. Kornijenko teoses «Ilu seadustest» (esteetiliste nähtuste olemus tegelikkuses ja kunstis; Harkovi ülikooli trükkis); Pavel Trofimov jätkab oma järjekordses oopuses «Kunsti ajaloolise arengu põhilised seaduspärasused» (*Iskusstvo*) vana joont; taskuraamatuseerias «Mille kallal töötavad, mille üle vaidlevad filosoofid» andis J. Gromov teose «Kunstiloome» (*Politizdat*). Kunstimeetodi «igavene» probleem on päevakorral veel vähemalt kahes teoses, need on N. Mälahhovi «Sotsialistlik realism ja modernism» (*Iskusstvo*) ja Andrei Lebedevi Eestiski tuntuks saanud brošüüri «Abstraksionismi vastu kunstis» (Tallinn, 1963) viies, täiendatud uustrükk «nihutatud» pealkirja all «Vaidlustest abstraksionismi üle kunstis» (*Izobrazitelnoje Iskusstvo*). Aleksandr Kukarini publitsistlik dokumendiraamat «Kodanlik ühiskond ja kultuur» (*Politizdat*) esitab kommenteeritult mitmesugust dokumentsust taotlusega anda pilt tänapäeva vaimuelust sealpool piiri.

Iskusstvo kaunim seeria, nimelt «Elu kunstis», täienes ühe maalikunstmiku ja ühe näitleja biograafia võrra, need on V. Porudominski «Nikolai Ge» ja V. Gromovi «Mihhail Tšehhov». Alates 1966. aastast on nimetatud seerias ilmunud «Valentin Serov», «Leonardo da Vinci», «Toulouse-Lautrec», «Repin», «Rodin», «Strepetova», «Frédéric Lemaître», «Varlamov», «Rembrandt», «Nikulina-Kossitskaja», «Galina Ulanova», «Auguste Renoir», «Marquet», «Petrov-Vodkin». Ent lõpetagem täna teise, enam hinge kosutava seeriaga, kust tuli Quintus Horatius Flaccuse «Oodid. Epoodid. Satiirid. Läkitused». See seeria on «Antiikkirjanduse biblioteek», mille riuilil seisavad juba kogumikud «Helleni poeedid» (Veressajevi tõlkes) ja «Catullus, Tibullus, Propertius, Heliodorose «Aithiopika», siis Menandrose «Komöödiad» ja Herodase «Mimijambid» ühes köites, Martialise «Epigrammid», Plautuse «Valitud komöödiad, Platoni «Valitud dialoogid», Euripidese «Tragöödiad» I, II...

Sisukord

H. Eelma			
Kodumaa (Linoollõige) . . .	1441	ees	
Mats Traat			
Tants aurukatla ümber . . .	1443		
Ü. Teder			
Vana Toomkirik (Õli)	1489		
Minni Nurme			
Sookailudes on loitsud	1493		
Uned	1494		
Kalakõned	1495		
Õine jõgi	1495		
Metsalaul	1496		
Osvald Tooming			
Käed	1497		
Aira Kaal			
Kuldlehtla	1506		
Ma läksin sinuga	1506		
Jõe liivadele	1507		
Aruküla koobastesse	1507		
Kas surm käis kannul meil . .	1507		
Vabastav laul	1508		
Looduse kättemaks	1508		
Jaan Kruusvall			
Teatrikuu esimene päev	1509		
Pilk taevasse	1511		
Koolivennad	1513		
Surnu	1516		
Milvi Seping			
Põltsamaa teedel	1518		
Grigori Skulski			
Müürid	1521		
Kalju Kangur			
Klaaslabürint	1532		
Kulissid	1532		
Punamütsikese laul	1533		
Ivan Bunin			
Alupka	1534		
Üks maja vanas tänavas . . .	1536		
Esimene klass	1538		
Kured	1538		
Raamat	1539		
Leenu Siimisker			
Jaan Saul	1541		
Viivi Luik			
Jaan Paavle			
Peegel lapse käes	1557		
Helmut Tarand			
Epigrammimestrit meenuta-			
des	1563		
E. Taniloo			
Baleriini portree (Šamott) . .	1569		
Maie Kustavus			
Rannaolustik August Mälgu			
teostes	1571		
Martin Neithal			
«Vaeste-Patuste alev» kui sot-			
siaalne romaan	1578		
Vaino Vahing			
Varatargast interpretatsiooni-			
lõbust	1587		
M. Mäger			
Lehitsetud leheküljed	1589		
N. Andresen			
Eesti teatri ajaloo esimene			
katse	1591		
R. Krusten			
Lauri ja tema sõprade uued			
seiklused	1594		
Ringvaade			
			1596

Toimetuse kolleegium: **V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, J. Smuul, E. Vetemaa.**

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 4. IX 1970. Trükkimisele antud 6. X 1970. Trükiarv 13 000. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×103/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestupoognaid 12,81. MB-07499. Tellimise nr. 3351. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 10, oktoober 1970. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 10, октябрь 1970

50 коп.

Индекс
78174